خېشۇر تومۇر

ھېكايىلىرىدىن تاللانمىلار

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: غالىپ شاھ

ISBN 7-5371-3779-X

9 787537 137799 >

ISBN 7-5371-3779-X

I. 1381 (民文)定价: 8.00 元

15
1247.7
23

خېنۇز تۇمۇر

ھېكايىلىرىدىن تاللانما

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: نجات مۇخلىس
مەسئۇل كوررېكتورلىرى: ئابلىز ئاببباس
ئىبادەت ياسىن
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: غالىب شاھ

خېۋىر تۆمۈر ھېكايىلىرىدىن تاللانما

*

شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 100 ـ قورۇ، پ: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا 2 ـ باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1168×850مم ، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 4.75
2000 ـ يىل 12 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2000 ـ يىل 12 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
ISBN 7—5371—3779—X/I • 1381
سانى: 1—3070
باھاسى: 8.00 يۈەن
بېسىلىشتا، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئۇچۇرلاڭ، تېگىشىپ بېرىمىز

图书在版编目(CIP)数据

海维尔·铁木尔短篇小说选:维吾尔文/海维尔·铁木尔著—乌鲁木齐:新疆青少年出版社,2000.12
ISBN 7—5371—3779—X

Ⅰ.海… Ⅱ.海… Ⅲ.短篇小说—作品集—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.I247.7

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2000)第 78625 号

责任编辑:尼加提·穆合里斯
责任校对:阿布列孜·阿巴斯
伊巴代提·亚森
封面设计:阿力甫·夏

海维尔·铁木尔短篇小说选

新疆青少年出版社出版
(乌鲁木齐市胜利路 100 号 邮编:830001)
新疆新华书店发行 新疆新华印刷二厂印刷
850×1168 毫米 32 开 4.75 印张
2000 年 12 月第 1 版 2000 年 12 月第 1 次印刷
印数:1—3070

ISBN7—5371—3779—X/I.1381 定价:8.00 元
如有印刷装订问题请直接同出版社调换

مۇندەرىجە

ھېكايىلەر

ئالتۇن ئەقىل 1
سۈرەت 13
بىر قاپاق ئالتۇن 24
سالاپەت 48
جاھىل كەمپىر 53
«تۇغقان» 58
خەير خوش «تەشكۈرۈپ»جان..... 65
ئەخمەقنىڭ مۆجىزىسى..... 80

ئوچېركلار

بىر مەيدان پۇتبول مۇسابىقىسى 91
پاجىئەلىك كۈنلەر 103
خېدىسخان 123

ئالتۇن ئەقىل

تۇرۇبا ئېرىقى قېزىۋاتقان قاسىمنىڭ متىنى يۇمشاققىنە بىر نەرسىگە تەگكەندە، يۇرىكى ئۇيناپ كەتتى.

مۇندىق بولۇشى سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى. ئۇلار بىرنەچچە كىشى گۇرۇپپا بولۇپ مۇشۇ ئېرىقنى كۆتۈرە ئالغان ۋاقىتتا ئۆزئارا چاقچاقلىشىپ: «ئىلگىرى مۇشۇ جايلاردا نۇرغۇن سەررا[1]پ دۆكانلىرى بولغانىكەن. شېكىسپىر دېگەن جاللات دۆكان ئىگىلىرىنى تۇرمىگە قامىماپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكتىن، ئۇلارنىڭ كۆمۈپ قويغان ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرى شۇ پېتى قالغان دېيىشىدۇ. قازغاندا دەققەت قىلىش كېرەك. كۆمۈكتىكى ئالتۇن ـ كۈمۈشلەر ئۇچراپ قېلىشى مۇمكىن. كىمنىڭ تەلىيى بولسا شۇنىڭغا ئۇچرايدۇ ـ دە» دېيىشىپ كۈلۈشكەنىدى. بۇ گەرچە چاقچاق بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ بەزىلىرىدە قانداقتۇر خىيالىي قىزىقىش پەيدا بولغانىدى.

قاسىم ئۇنداق ئەمەستىن ئالدى ـ كەينىگە قاراپ ئۆزىنى خاتىرجەم كۆرسىتىپ، چېپىشنى داۋاملاشتۇرغان بولۇپ، يۇمشاق نەرسىنى تاتىلاپ چىقاردى. ئۇنىڭ قولىغا كىگىز بىلەن ئورىلىپ مەھكەم باغلانغان قوش مۇشتەك چوڭلۇقتىكى بىر كاللەك چىقتى. بۇنى كۆرگەن قاسىمنىڭ يۈرىكى گويا قېپىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك گۈپۈلدەشكە باشلىغان بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا ھودۇقماستىن ئۆز جايىغىلا ئولتۇرۇپ بۇ نەرسىنى قولى بىلەن ئۇيلاپ ـ بۇيلاپ دوملىتىپ كۆردى، خېلىلا ئېغىر ئىدى. قاسىم بىر ئورام تاماكا ئوراپ تۇتاشتۇرۇپ چېكىپ تۇتۇننى ئۇياق ـ بۇياققا

---

① سەررا پ ـ ئالتۇن سودىسى قىلىدىغان دۆكانلار .

پۇلگەچ ئالدى ـ كەينىنى كۆزىتىپ بولاقنى يەشتى، كىگىز ئىچىدىكى قات ـ قات ماي لاتا ۋە سامان قەغەزلەر ئىچىدىن پارقىراپ تۆت تال زىخچە ئالتۇن چىقتى. قاسىم ئالتۇنلارنى دەرھال يانچۇقىغا سېلىپ ئورنىدىن تۇردى. يانچۇقىدا ئالتۇن بولغانلىقتىنمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ كوچىدا ئۆتۈۋاتقان ئادەملەر ئۇنىڭ كۆزىگە باشقىچە كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۆتۈۋاتقانلار خۇددى ئۇنىڭغا قاراپلا «قاسىم ئالتۇن تېپىۋاپتۇ، ئەنە، ئۇنىڭ يانچۇقىدا تۆت تال زىخچە ئالتۇن بار» دەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ قانداقتۇر خۇدۇكسىرەش ۋە ئەنسىرەش ئىچىدە قالدى. لېكىن «مۇشۇ كېگىز پارچىلىرىنى كۆزدىن يوقاتسام مەندىن ھېچكىم گۇمان قىلمايدۇغۇ» دېگەن ئويغا كەلگەن قاسىم كىگىز پارچىلىرىنى يىغىشتۇرۇپ كۆمۈپ تاشلىدى. ئاندىن بىرئاز خاتىرجەم بولۇپ چېپىشنى داۋاملاشتۇردى. ئۇنىڭ قولى ئىشتا بولسىمۇ، كاللىسىدا مۇنداق خىيال كېزەتتى: «يانچۇقتىكى ئالتۇنلارنى ئۆزۈمدىن باشقا ھەرقانداق كىشىگە ھەتتا ئايالىمغىمۇ بىلدۈرمەسلىكىم لازىم. شۇندىلا ئالتۇنلار ئۆزۈمنىڭ بولىدۇ. ئەگەر باشقا كىشىلەر بىلىپ قالسا، ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىشى مۇمكىن. ئىش ئۇ دەرىجىگە يەتكەندە، ئالتۇنلارنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ ئازغىنا مۇكاپات ئېلىشتىن باشقا ئامال قالمايدۇ. ئۇنداق قىلىش مەن ئۈچۈن چوڭ زىيان ئەمەسمۇ؟ بۇنى ئۆزۈم تاپتىم، ھېچكىمنىڭ چىشى پاتمايدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن، يانچۇقتا ئالتۇن بارلىقىنى باشقىلار بىلىپ قالسا ماڭا دۈشمەنلىك قىلىشى، ھەر جاي ـ ھەر ماكاندا بۇلاشقا تەييار تۇرۇشى، ھەتتا يامىنىغا ئالسا ھېنى بوغۇزلىۋېتىپ ئالتۇننى ئەكېتىشى تۇرغان گەپ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ سىرنى قەتئىي مەخپىي تۇتۇشۇم كېرەك...» يانچۇقىدىكى زىخچە ئالتۇنلار پۇلاڭلاپ قاسىمنى ئىشنى توختىتىشقا مەجبۇر قىلدى. «ناۋادا ئالدىمدا ياكى كەينىمدە ئىشلەۋاتقان ئاغىنىلىرىم كۆرۈپ، يانچۇقۇڭدا پۇلاڭلاۋاتقان نېمە ئۇ؟ دېسە، نېمە دېيىشىم مۇمكىن!»

شۇڭا ئۇ دەرھال ئىشتىن توختاپ، يانچۇقىغا قول سېلىپ، ئالتۇننى دەڭسەپ كۆردى. «كەم ھېسابلىغاندىمۇ قىرىق سەر چىقىدۇ، ناۋادا بىر سەر ئالتۇننى مىڭ يۆندىن ساتسام، قىرىق مىڭ يۆەن بولمامدۇ؟ ـــ

دەپ ئويلايتتى قاسىم، ـــ ئەگەر بانكىغا سېتىپ بەرسەم يىگىرمە مىڭ يۈەن بولىدۇ. ياق، بۇنىڭدا پېرىم ھەسسە زىيان تارتىپ قالغۇدەكمەن، ھەرگىز ئۇنداق قىلماسلىقىم كېرەك، ئائىلىۋى قىينىچىلىقىم ئازمىدى؟... بولدى، يانچۇقۇڭدا ئالتۇن تۇرۇقلۇق، شېغىل ئات دەپ كىم قويدى! مۇنداق ئىشنى كىم قىلسا قىلىۋالسۇن، پۇلنىمۇ ئېلىۋالسۇن، كەچكىچە ئىشلىسەڭ ئاران بەش يۈەن بولىدىكەن، مۇنداق پۇللار ئۇزۇڭغا چىقسۇن!...»

قاسىم مىتىن، كۆرەكنىمۇ ئالماستىن قايتىپ كەتمەكچى بولدى. بىراق: «ئەگەر شۇنداق كېتىدىغان بولسام، باشقىلارغا چوقۇم گۇمان چۈشىدۇ، گۇمان تۇغۇلماسلىقى ئۈچۈن مىتىن، كۆرەكنى كۆتۈرۈپ كەتكىنىم تۈزۈك» دەپ ئويلاپ مىتىن بىلەن كۆرەكنى ئېلىپ ئېرىق ئىچىدىن چىققاندا، ئۇنىڭ ئاغىنىلىرىدىن بىرى:

ـــ نېمە بولدۇڭ؟ كەتمەكچى بولدۇڭما؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ سەل مىجەزىم يوق، ئۆيگە كېتەي دەيمەن، ـــ دېدى قاسىم قوشۇمىسىنى تۇرۇپ.

ـــ ئۇنداقتا دوختۇرغا كۆرۈن!

قاسىم ئۆيگە قاراپ ماڭدى. ئۇ بىر قولى بىلەن يانچۇقىدىكى زىخچىلارنى ئوينىتىپ، خىلمۇخىل ئوي ـ خىيالىلارغا غەرق بولغان ھالدا يول يۈرگەچكە ئۆيگە كېلىپ قالغانلىقىنى سەزمىگەنىدى.

ئۇنىڭ مەلۇم ئارقا كوچىدا ئىككى ئېغىزلىق ئۆي ھەم چاققانغىنە ھويلىسى بار بولۇپ، ئايالى، كىچىك ئىككى بالىسى ۋە بىر سېغىن ئۆچكىسى بار ئىدى. ئايالى تۇراخان ئۆچكىنى باققاچ غىزا ـ تاماق ئېتىپ ئۆيدە بولاتتى. قاسىم بولسا مۇشۇ ئۆينىڭ تۈرمۇشى ئۈچۈن ھەرقانداق ئىشنى قىلاتتى. قاسىمنىڭ بۇگۈن ئىشتىن بۇرۇن قايتىپ كەلگەنلىكىگە ھەيران بولغان تۇراخان:

ـــ نېمە بولدىڭىز، بالدۇر قايتىپ كەپسىزغۇ؟ ـــ دېدى.

ـــ ھېچنېمە بولمىدىم، ـــ دېدى ئۇ توغۇلۇق بىلەن.

ـــ مىجەزىڭىز يوقمۇ يا؟

ـــ ياق...

تۇراخان ئۇنىڭ قوپاللىقىغا رەنجىمىدى. «ئېھتىمال، ئىش ئۇستىدە بىرەر كىشى بىلەن جېدەللىشىپ قالغان ئوخشايدۇ» دەپ ئارتۇق گەپ قىلمىدى. شۇ ئارىلىقتا ئەمدى بەش ياشقا ماڭغان بالىسى مۇرات «ئاتا!» دەپ ئەركىلەپ كېلىۋىدى، قاسىم ئۇنىڭغىمۇ قوپاللىق قىلىپ، ئىتتىرىۋەتتى. بالىغا قىلغان قوپاللىقىنى خوپ كۆرمىگەن تۇراخان:

ـــ باشقىچىلا ئۆزگىرىپ قاپسىزغۇ؟ ـــ دېدى.

ـــ تولا گەپ قىلماي ئىشىڭنى قىلغىنا!...

قاسىم ھەقىقەتەن ئۆزگىرىپ قالغانىدى.

ئۇنىڭ مىجەزىنى ئاشۇ ھەممىدىن قىممەتلىك ۋە كۈچ ـ قۇدرەتلىك ئالتۇن ئۆزگەرتىۋەتكەنىدى. ئايالى تۇراخان، ئوغلى مۇراتجانلارغا ھەرقانداق ۋاقىتتا قىلىپ كۆرمىگەن، مۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئەبەدىلئەبەد قىلمايدىغان قوپال مۇئامىلىنى قىلىشقىمۇ ئاشۇ ئالتۇن سەۋەب بولغانىدى، ئالتۇن يەنە ئۇنىڭغا ئەقىل ـ پاراسەتمۇ بەخش قىلغانىدى. بۇ ئەقىل شۇ تاپتا مىسلىسىز ئۇچقۇر ۋە كۈچ ـ قۇۋۋەتكە ئىگە قاناتلىق تۇلپارغا مىنىپ، دۇنيانىڭ ھەرقانداق تەرەپلىرىگە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۇچاتتى... ئۆيدىمۇ ئۆزىنى تازا خاتىرجەم سېزىلمىگەن قاسىم كوچىغا چىقىپ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا بىمالال پىلان تۈزمەكچى بولدى ـ دە، تۇراخانغا ئارتۇق گەپ قىلماستىنلا سىرتقا قاراپ ماڭدى. ئىشكىتنى چىقىپلا ئۆيدىكىلەرگە بىرنېمە دېمەكچى بولغاندەك ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قارىغاندا، ئۇنىڭ كۆزىگە ئۆي ھازىرلا ئۆرۈلۈپ كېتىدىغاندەك كۆرۈندى. قاسىمنىڭ كاللىسىدا شۇ ھامانلا «مۇنداق ئۆيدە قانداقمۇ قىممەتلىك نەرسىلەرنى ئامان ـ ئېسەن ساقلىغىلى بولسۇن؟ يانچۇقتىكى بۇ نەرسىنى ساقلاش ئۈچۈن ئالدى بىلەن پۇختا ۋە ياخشى سېلىنغان بىر يۈرۈش ئۆي سېتىۋېلىش كېرەك» دېگەن ئوي پەيدا بولدى. ئۇ، سېتىلىدىغان ياخشى قورۇنى ئىزدەپ بىرقانچە كوچىنى كەزدى. ئۆزى ياقتۇرۇپ كۆرگەن كوچىلاردا ياخشى ۋە ھەشەمەتلىك ئۆيلەر، ئوتتۇرا دەرىجىلىك قورۇ ـ جايلار ئۇچرىدى. «بۇ جايلارنى ساتامدۇ، يوق؟ ساتسا

قانچه پۇلغا ساتىدۇ؟» قاسىم بۇنى كىشلەردىن سوراپ بىلمەكچى بولدى. بىراق ئۇنىڭ كاللىسىدىن: «ئۇستۇبشىم ناچار، بۇ ھالەتتە بېرىپ مۇنداق كاتتا قورۇ ـ جايلارغا خېرىدار بولسام، كىشلەر كۈلۈشمەسمۇ؟...» دېگەن خىيال كەزدى. شۇڭا ئۇ ئۆز ئەقلىنى جۇڭقۇرۇپ: «ئالدى بىلەن ئۇستۇاشلىرىمنى راۋۇرۇس يېڭىلاپ، كېلىشكەن بايۇەچچە بولۇشۇم كېرەك، ئاندىن قورۇ ـ جاي ئېلىشقا ھەرىكەت قىلسامۇ ئۇلگۈرىدۇ» دېدى ـ دە، توپتوغرا ماگىزىنغا يۈگۈردى. كىيىم ـ كېچەكلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، تۇرىنى تاللىدى. بىر ئىشنى ئىككى قىلماسلىق ئۈچۈن ئۆي جاھازلىرىغىمۇ دىققەت قىلىپ، يېڭىۋاشتىن تۇتماقچى بولغان ئۆيىگە كېرەكلىك ھەممە نەرسىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقتى.

كىيىم ـ كېچەك، ئۆي جاھازلىرى سېتىۋېلىشقا كېتىدىغان پۇلنى خام چوت قىلىپ كۆرۈۋېدى، ئىككى سەر ئالتۇننىڭ قىممىتىگىمۇ يەتمىدى. ئاندىن ئۇ، تېلېۋىزور، ئۇنىڭلغۇ، سائەت دۇكانلىرىغا بېرىپ مال كۆرۈشنى داۋاملاشتۇردى. ۋېنگىرىيىنىڭ رەڭلىك تېلېۋىزورىدىن بىرنى، ياپونىيىنىڭ ئۇنىڭلغۇسى، كىر يۇيۇش ماشىنىسى، رادىئو، «ھېيخۇا» ماركىلىق قول سائىتى ، تام سائىتى... يەنە نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئالماقچى بولۇپ ھېسابلاپ كۆرۈۋېدى، بۇنىڭغىمۇ ھېچقانچە پۇل كەتمەيدىغانلىقى مەلۇم بولدى. ئۇ «ئەمدى ھەممە نەرسە تولۇق بولغاندەكىن، بىر كىچىك ئاپتوموبىلىمۇ سېتىۋالاي» دەپ ئويلاپ، كوچا دوقمۇشىدا تۇرۇۋېلىپ، كوچىدا ئۆتۈۋاتقان ھەر خىل ماركىلىق پىكاپلارنى تاللاشقا باشلىدى. ئۇ قايسى خىلىنى ئېلىش توغرىسىدا جىق باش قاتۇردى. ھەتتا موتسىكلىت ئېلىشنىمۇ ئېسىدىن چىقارمىدى. شۇنچە نۇرغۇن نەرسە ـ كېرەكلەرنى سېتىۋالماقچى بولغان بولسىمۇ، پۇلنىڭ يەنىلا پۈچۈلمايۋاتقانلىقىنى ئويلاپ ياقىسىنى تۇتقان ھالدا: «خۇدايا توۋا، پۇل دېگەن جىقلاپ كەتكەندە خەجلەپ تۇگەتكىلى بولمايدىكەن!...» دېدى ئۆز ـ ئۆزىگە.

خىياللارنىڭ قىزىقچىلىقىدا كەچ كىرىپ قالغانلىقىنى سەزمىگەن قاسىم، شام بىلەن خۇپتەن ئارىلىقىدا ئۆيىگە قايتىپ كەلدى. تۇراخان ئۇنىڭ تۇتۇق چىراي ۋە يامان ئەلپازىغا قاراپ ئارتۇق سۆز قىلماستىن،

ئۇنىڭ ئالدىغا ئۇزۇپ تاشلاپ ئەتكەن سۇيۇقئاشتىن بىر چىنە ئەكىلىپ قويدى. ئەمما قاسىم تاماققا قارامۇ قويمىدى.

«ئادەتتە ئۆيدە تەيبارلىغان ھەرقانداق تاماقنى زور ئىشتىھا بىلەن يەپ كەلگەن قاسىم، بۈگۈن نېمىچۈن قاراپ قويمايدۇ؟...» تۇراخان قاسىمنىڭ بۈگۈن شەرىن خيالىلار بىلەن كوچا ئايلىنىپ يېنىدىكى بىرنەچچە كوي پۇلىغا ئاشمانتا يەپ تويىنىۋالغانلىقىدىن خەۋەرسىز ئىدى.

قاسىمنىڭ تاماقمۇ يېمەي ياكى ئوچۇق ـ يورۇق گەپ ـ سۆزمۇ قىلماي قانداقتۇر تۇتۇق كۆرۈنگەن ئۇزايغا قاراپ ھېچنېمىنى چۈشەنمەگەن تۇراخان قېيىدىغاندەك قىلىپ، ئىككى بالىسىنى يېتىلەپ قوشنىسىنىڭ ئۆيىگە چىقىپ كەتتى. ئەمدى ئۆي قاسىمغا ئوڭچە قالغاندى. قاسىم پۈرسەتنى قولدىن بەرمەي، ئىشكنىڭ ئىچىدىن زەنجىرلەپ، دېرىزە پەردىلىرىنى چۈشۈرۈپ خاترجەم بولغاندىن كېيىن، يانچۇقىدىكى ئالتۇنلارنى قولىغا ئېلىپ، چىراغنا يېقىن تۇتۇپ كۆرۈشكە باشلىدى. قاسىم ساپسېرىق ئالتۇنلارنى سىلاپ ـ سىيپاپ ۋە دەڭسەپ كۆرۈپ، تولۇق قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، قولياغلىقىغا يۆگەپ يانچۇقىغا سالدى. ئاندىن ئىشكنى ئېچىپ، پەردىلەرنى قايرىۋېتىپ، گويا ھېچنېمە بولمىغاندەك كاڭدا سوزۇلۇپ ياتتى. خيالىلار تەكرارلانماقتا، شۇنىڭدەك بۇ خيالىلارغا يېڭى ـ يېڭى مەزمۇنلار قوشۇلۇپ ئۇنى تېخىمۇ ھاياجانلاندۇرماقتا ئىدى.

تۇراخان قايتىپ كىرىپ يولدىشىنىڭ ئوڭدا يېتىپ قالغانلىقىغا كۆزى چۈشتى ـ دە، ئۇنى تۇزەپ ياتقۇزۇپ قويماقچى بولۇپ دەرھال ئورۇن سېلىپ:

ـــ قوپۇڭ، تۇزىلىپ يېتىڭ! ـــ دېدى.

ـــ مەن بىلەن كارىڭ بولمىسۇن! ـــ دېدى ئۇ قوپاللىق بىلەن.

ـــ نېمە بولدىڭىز؟ يېشىنىپ ئوڭشىلىپ يېتىۋېلىڭ! ـــ دېدى ـ دە، ئۇنىڭغا يارەملەشمەكچى بولۇپ قول سوزدى.

ـــ گەپ بىر، قۇلاق ئىككى. كارىڭ بولمىسۇن! ـــ قاسىم تۇراخاننىڭ قولىنى قاتتىق سىلكىۋەتتى.

تۇراخان يەنىلا كۆڭلىگە ئالماي، «ئېھتىمال، بىرى بىلەن قاتتىق

رەنجىشىپ قالغان ئوخشايدۇ، ئاچچىق دېگەن بىر كېچە ئۇخلاپ قويسا يوقلىپ كېتىدىغان نەرسە. ئەتىگەنلىككە ئوكۇشلىپ قالار» دەپ كەچۈرۈم قىلۇېتىپ باللىرىنى تۇزەشتۇرۇپ يېتىپ قالدى.

چىراغ ئۆچۈرۈلگەندىن كېيىن، قاسىم بەھۇزۇر خىيال سۈرۈشكە باشلىدى. خىيال كېمىسىگە ئولتۇرغان قاسىمنىڭ ئۇيقۇسى كېلەمدىغان! ئۇ، ئويلىغانسېرى قىزىپ كەتتى...

ئاخىرقى بىر مەسىلە، يەنى ئالتۇننى قانداق سېتىش، كىمگە سېتىش مەسىلىسى ئۇنىڭ بېشىنى قاتۇراتتى: «ئالتۇننى كىمگە كۆرسىتىش كېرەك؟ كىملەر ئالتۇن سودىسى قىلىدىغاندۇ؟ چىش دوختۇرخانىلىرىدا ساتقىلى بولارمۇ؟ بۇقەدەر جىق ئالتۇننى سېتىۋالالامدۇ، يوق؟ بۇنىڭغا نەق پۇل سانايدىغان كىم بار...؟» بۇ بىر قاتار خىياللار بىلەن ئازابلىنىپ، تاڭغا يېقىنلا ئۇخلاپ قالدى... بىراق ئۇنى دەھشەتلىك بىر چۈش ئويغىتۋەتتى: چۈشىدە تۇراخان ئۇنىڭ يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ، ئالتۇنلارنى قولىغا ئېلىپ: «نېمىشقا ماڭا كۆرسەتمەيسەن؟ مەن ئەمدى بەرمەيمەن، قوشلاپ هالقا، ئۇزۇك سوقتۇرىمەن» دەۋاتاتتى. ئالتۇنلار ئاشكارا بولغاندىن تاشقىرى، قولىدىن چىقىپ كەتكەنلىكىگە تاقىتى تاق بولغان قاسىم ئاچچىقى بىلەن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى، قارىسا، تۇراخان باللىرى بىلەن بىرلىكتە تېپىنىچ ئۇخلاۋاتاتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ، يانچۇقلىرىنى بىر قۇر سىلاپ كۆرۈپ، خاتىرجەم بولدى، لېكىن شۇنىڭدىن كېيىن مۇتلەق ئۇخلىيالمىدى.

ئەتىسى سەھەر ئورنىدىن تۇرۇپ، يۈز ـ كۆزىنى يۇيغاندىن كېيىن، تۇراخانغا قاراپ:

ـــ هالقاڭنى بەرگىنە! ـــ دېدى.

ـــ قايسى هالقىنى؟

ـــ ئۆتكەن يىل مەن ئېلىپ بەرگەن ياقۇت كۆزلۈك هالقىنى.

ـــ نېمە قىلاتتىڭىز؟

ـــ نېمە قىلىشىم بىلەن كارىڭ بولمىسۇن!

ـــ كارىم بولمىسا، هالقا يوق.

ـــ كاجلىق قىلما، ساڭا ئېلىپ بەرگەن ئادەم مەنغۇ. كېيىن ئۇنىڭدىنمۇ ياخشىسىنى ئېلىپ بېرىمەن.

تۇراخان گەپ قىلماستىن ئاچچىقى بىلەن جىم تۇرۇۋالدى. قاسىم ھېچنېمىگە باقماستىن كېلىپ، ساندۇقنى ئېچىپ ھالقىنى ئالدى ـ دە، كوچىغا چىقىپ كەتتى.

تۇنۇگۈن بىر كۈن ئويناپ يانچۇقىدىكى بىرنەچچە كوي پۇلنى خەجلەپ تۈگەتكەن قاسىم كوچىغا چىقىپلا ئەسلىدە ئوتتۇز تۆت كويغا ئالغان ھالقىنى ئون بەش كويغا سېتىپ پۇل قىلدى. ئۇنىڭ كۆزىگە ھازىر بەش ـ ئون كوي پۇللار ھېچقانچە كۆرۈنمەيتتى. شۇ كۈنى ئون بەش كوي پۇلنىمۇ خەجلەپ تۈگەتتى. كوچا ئايلىنىپ خىياللارنى تەكرار ـ تەكرار ئويلىنىش جەريانىدا ئۇنىڭدا «قورۇ ـ جاي سېتىۋېلىپ، راۋۇرۇس ئۆي تۈزەپ، ئىسمى ـ جىسمىغا مۇۋاپىق بايۋەچچىگە ئايلانغاندىن كېيىن، تۇراخان قانداق بولىدۇ؟ بايلاشقان تۇرمۇشقا لايىق كېلەمدۇ، يوق؟» دېگەن ئويمۇ پەيدا بولدى. قاسىم ھەرقانچە كەڭ قورساقلىق بىلەن تەسەۋۋۇر قىلىپ كۆرسىمۇ، تۇراخان چېنىپ قالىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ھەتتا ئۇنىڭغا ھەر خىل ئېسىل كىيىملەرنى كىيدۈرۈپ تەسەۋۋۇر قىلسىمۇ، تۇراخاننىڭ بىر يېرى ئەپلەشسە، بىر يېرى ئەپلەشمەي كۆڭلىنى غەش قىلاتتى. ئىككى بالا تۇغقاندىن كېيىن، ئىلگىرىكى ھۆسنى كېتىپ، كۆز ئەتراپلىرىغا قورۇق چۈشۈشكە باشلىغان، تۇراخاننىڭ پۈتۈنلەي مۇناسىپ كەلمەيدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇ كەلگۈسىدىكى بايلاشاتلاشقان تۇرمۇشىغا لايىق كېلىدىغان ھەم ياش، ھەم چىرايلىق ئۆي كىشىسى بولۇشى لازىملىقىنى زۆرۈر تاپتى.

شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ، كوچا ئايلىنىپ ئايال تاللاشقا كىرىشتى. ياش ئايالىارنىڭ ھەممىسىگە نەزەر سېلىپ، ئۆز كۆڭلىدە بىرىگە ئۇنداق، بىرىگە مۇنداق دەپ ئەيىب قويۇپ چىقتى. قاسىمنىڭ ئۆزى تاللاۋاتقان قىز ـ ئايالىارنىڭ نېمە دەيدىغانلىقى، بېشىنىڭ بىكار ئەمەسلىكى بىلەن كارى يوق ئىدى...

يەنە كەچ كىرىپ قالدى. شام بىلەن خۇپتەن ئارىلىقىدا ئۆيىگە

قايتىپ بارغان قاسىم يەنە ئالدىنقى كۈنگە ئوخشاش قاپقىنى ئاچماستىن تاڭنى ئاتقۇزدى. لېكىن ئەتىگىنى ئورنىدىن تۇرۇپلا ئىشىك تۈۋىدە باغلاق-لىق تۇرغان ئۆچكىنى يېتەكلەپ ماڭدى. تۇراخان بۇ ئەھۋالغا قاراپ چىداپ تۇرالماستىن:

— نەگە ئاپىرىسىز؟ — دەپ سورىدى.

— ساتىمەن، — دېدى قاسىم كەسكىن ئاھاڭدا.

— ئۇنى ساتقۇچە، ماڭا سات! — دېدى تۇراخان ۋە ئاچچىقىغا پايلىماي بېرىپ ئۆچكىنىڭ بوينىدىكى ئارغامچىنى تۇتتى.

— سەن ماڭا چۈشەن! — دېدى قاسىم تولۇق سەۋرچانلىق بىلەن بىر مەسىلىنى چۈشەندۈرمەكچى بولغاندەك تەرزدە، — سەن ماڭا گېپىمگە چۈشەن ۋە ئىشەن. كېيىن مەن سېنى رازى قىلىمەن، بىلدىڭمۇ؟

— ياق، مەن چۈشەنمەيمەن، ئۆچكىنىمۇ ساتتۇرمايمەن!

— ئەستاغپۇرۇللا، ما خوتۇننىڭ قاراپ تۇرۇپ چۈشەنمەيۋاتقىنىنى، كېيىن پۇشمان قىلسەن! — دېدى قاسىم تولۇق ئىشەنچ بىلەن، — ئۆچكىنى قويىۋۈەت!

— ياق، تۇنۇگۈن ھالقامنى سېتىپ، بۈگۈن ئۆچكىنى ساتماقچىمۇ؟ مەن ئەمدى يول قويمايمەن!

— قويىۋۈەت دەيمەن، ھېلى بىكار يامان گەپ قىلىۋېتىمەن!

— ئىككى بالاڭنى دېمىسەڭ، قىل!

تۇراخاننىڭ پەيلىگە قارىغان قاسىم، ئۆزىگە ھاي بېرىپ، يوق ساقلىنى تۇتاملاپ كوچىغا چىقىپ كەتتى.

يانچۇقى قۇرۇق قاسىمغا ئەمدى بىرئاز ئالتۇن ساتماقتىن باشقا يول قالمىغانىدى.

ئامال قىلىپ ئالتۇندىن بىرنەچچە سەر سېتىۋالسا، ئۇنىڭ پۇلىغا ئالدى بىلەن ئۆزىنى بىرقۇر تۇزەپ، ئاندىن باشقىلارغا تۇيدۇرماستىن، شاڭخەي، خاڭجۇ، گۇاڭجۇلارغىچە بېرىپ تاماشا قىلماقچى، ئەپلىشىپ قالسا، كۆپ پايدا بېرىدىغان مال ئالغاچ كەلمەكچى بولدى. بۇ ماللاردىن

قونغان پايدىنى خەجلەپ تۇگەتكىلى بولامدىغان!... قاسىم زەرگەر دۇكـ-
نىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

ئۇ، ئىشىكنى ئېچىپ زەرگەر دۇكىنىغا سالام بېرىپ كىرگەندە، ئالدىراش ھۇنەر قىلىۋاتقان ئۇستا بېشىنى كۆتۈرۈپ خېرىدارغا بىر قاراپ قويۇپلا، يەنە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئۆز ئىشى بىلەن ھەپىلەشتى، بۇ قىلىقىدىن خاپا بولغان قاسىم ئەسكى چاپان ئىچىدە ئادەم بارلىقىنى تونۇتۇپ قويماقچى بولۇپ، چوڭ يۇرەكلىك بىلەن:

ـــ ئۇستام، ھازىر ئالتۇننىڭ باھاسى قانچە بولۇۋاتىدۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

زەرگەر خۇشياقماسلىق بىلەن بېشىنى قايتا كۆتۈرۈپ، قاسىمغا تىكـ-
لىپ سوغۇق قارىۋالغاندىن كېيىن:

ـــ نېمىسىنى سورايسىز؟ ئالتۇن ئالماقچىمۇ ياكى ساتماقچىمۇ؟ ـــ دەپ سوئال قويدى.

ـــ نېمىكى بولسا، باھاسىنى سوراۋاتىمەن! ـــ دېدى قاسىم تەمكىن ئاھاڭدا.

ـــ ئەگەر ئالارمەن بولسىڭىز، ئالتۇننىڭ مىسقالى توقسان كوي، ساتارمەن بولسىڭىز ئالتۇنغا قاراپ باھا قويىمىز، قانداق، سىزگە ئالتۇن لازىممىتى!؟ ـــ دېگەن ئۇستا سۆزىنى تۈگىتىپلا دەستگاھقا ئېگىشتى.

ـــ ئازراق ئالتۇن بارتى، شۇنى ساتاي دېۋىدىم.

زەرگەر دەستگاھتىن بېشىنى قايتا كۆتۈرگەندە، قاسىم بىر زىنچە ئالتۇننى زەرگەرگە ئۇزاتقانىدى. زەرگەر بۇنى كۆرۈپ ئالاق ـ جالاق بولغان ھالدا قاسىمنىڭ كۆزىگە قادىلىپ بىرھازا تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئالتۇننى ئۇنىڭ قولىدىن ئېلىپ تارازىغا سالدى ۋە:

ـــ ئون ئىككى سەر چىقتى، ـــ دېدى.

قاسىم تارازىدا پارقىراپ تۇرغان ئالتۇنغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى.

ـــ سىزدە ئالتۇن جىقكەن ـ دە!؟ ـــ دېدى ئۇستام.

ـــ دادام رەھمىتى ئۆينىڭ تورۇسىغا تىقىپ قويغانىكەن!

ـــ دادىڭىز «مىڭ بىر كېچە» ھېكايىلىرىدىكىدەك، بالامنىڭ بېشىغا

كۈن چۈشكەندە سېتىپ خەجلىسۇن، دەپتىكەن ـ دە، ئۇنىڭ ھەممىسىنى ساتماقچىمۇ سىز؟

ـــ ئازراق قىسمىنى ساتسامبكىن.

ـــ شۇنداق قىلىڭ، بۇنچىۋالا جىق نەرسىگە بىر يوللا پۇل سانايدىغان كىم بار دەيسىز؟

زەرگەر سۆزىنى ئاياغلاشتۇرۇپ كىچىك بىر ساندۇقچىنىڭ ئىچىدىن ئالتۇن سنايدىغان قارا تاشنى چىقىرىپ سۇركەپ كۆرۈشكە باشلىدى. بىرنېچى قېتىم... ئىككىنچى قېتىم... سۇركەپ كۆرۈپ دىققەت بىلەن قاراشقا باشلىدى. ئۈچىنچى قېتىم سۇركەپ كۆرۈپ بىرئاز چۆچۈگەن زەرگەر قاسىمنىڭ كۆزىگە قادىلىپ تۇرۇپ:

ـــ بۇ نەرسىگىزنى ئاخىرى مىس دۆكىنىغا ئاپىرىپ سېتىشقا توغرا كېلەمدۇ، قانداق؟ ـــ دېدى.

ـــ نېمە دەۋاتسىز؟ تۆزۈكرەك قاراپ كۆرۈڭا! ـــ دېدى قاسىم شۇبھىلەنگەن ھالدا چەكچىيىپ قاراپ قالغانىدى.

ـــ ئىشەنمىسىڭىز، ھەرىدەپ كۆرسىتەيمۇ؟ سىرتىغا ئالتۇن سۈيى يۈگۈرتكەن قىزىل مىسكەن!

ـــ ئۇستام، ماۋۇچۇ؟

قاسىم ئارقىمۇئارقا ئىككىنچى، ئۈچىنچى، تۆتىنچى زىخچىلارنى چىقىرىپ كۆرسەتتى. زەرگەر ئۇستاممۇ ئېرىنمەستىن بىر ـ بىرلەپ سىناپ كۆرۈپ، ھەممىسىنىڭ قىزىل مىس ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەردى. بۇ چاغدا، خۇددى چۈشىدە قارا باسقان ئادەمدەك قاسىمنىڭ ۋۇجۇدىنى قارا تەر باسقانىدى. ئۇنىڭ ئۈچ كۈنلۈك شېرىن ئۇمىدلەر بىلەن تولغان خىيالى خۇددى «ئالتۇنبېلىق» ھېكايىسىدىكى موماينىڭ پادىشاھلىق ئوردىسىدەك تېز ۋەيران بولغانىدى.

ـــ دادىگىز سەررايمىتتى؟

ـــ ياق، مەن بۇنى شەھەر ئىچىدە تۇرۇبا ئېرىقى قېزىۋېتىپ تېپىۋالغانتىم، ـــ دېدى قاسىم پېشانىسىدىكى تەرنى سۈرتۈپ.

ـــ كونا جەمئىيەتتە جا ئالتۇن ياساپ خەقنى ئەخمەق تاپىدىغان

نائىنساپ سەرراپلار كۆپ ئىدى، شۇلاردىن قېيقالغان نەرسە بۇگۈن سىزنىمۇ ئەخمەق قىپتۇ ـ دە!

قاسىم ئىختىيارسىز سەسكىنىپ ئورنىدىن تۇرغاندا، زەرگەر ئۇستا تۆت زىنچە مىسنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويغانىدى. ئۇ، ئىنتايىن روھسىز ۋە سولغۇن ھالدا دۇكاندىن چىققاندا، ئالدىنقى كۈنلەردە ئۆزى چاپقان تۇرۇبا ئېرىقى بىلەن ئۆزى يۇمشىتىپ قويغان شېغىل توپىلار كۆز ئالدىغا كەلدى. «شۇ ئىشىم بارمىدۇ؟ ياكى باشقىلار چېپىپ تۇگەتكەنمىدۇ؟» دەپ ھالال ئىشنى سېغىنغاندەك بولدى، چوڭ كوچىغا يېتىپ چىقىش ئالدىدا، ئۇ ئىككى كۈنلۈك پاراكەندىچىلىك ھاياتنى قىسقىچە، ئەمما چوڭقۇر ئەسلەپ: «ئالتۇنغا ئىگە بولۇپ پاراكەندە بولغاندىن كۆرە، تىنچ ئەمگەك قىلىپ خاتىرجەم تۇرمۇش ئۆتكۈزۈش» نىڭ ئەۋزەللىكىنى چۈشەنگەنىدى...

سۈرەت

1

ئەختەم سوپى ئۆيگە كىرىپلا قاياپ كەتتى:

— بۇرادەر مامۇتئاخۇن، ئۆينى سۈرەت بىلەن توشقۇزۇپ ئولتۇ- رۇش بىز مۇسۇلمانلارغا توغرا كېلىدىغان ئىش ئەمەس. سۈرەتكە قاراش، سۈرەتكە چۈشۈشلەرنىڭ قىيامەتتە سورىقى بارمىش! سىزغان رەسسىلىرىگە، چۈشكەن سۈرەتلىرىگە جان كىرگۈزۈپ بەر، دەپ خۇدايىم قېيىن — قىستاققا ئالارمىش. پەرىشتە دېگەن دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە خۇددى كۈن نۇرىغا ئوخشاش ئۇچۇپ يۈرۈپ، سۈرەت چاپلانمىغان ئۆيلەر بولسا، چۈشكۈن قىلىپ تاشەت — ئىبادەت قىلارمىش! مۇشۇ تاپتا، سىلى بىلەن بولغان ئاشنالىقىمنى دېمەيدىغان بولسام، بۇ ئۆيلىرىگە ئاياغ باسمايتتىم. دەرھال تامدىكى سۈرەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئوچاققا سالسىلا! دوزاختا كۆيە- گەندەك كۆيۈپ كۈلگە ئايلانسۇن ئىلاھىم!...

ياشلىقىدا قىلمىغان ئىشى قالمىغان ئەختەم سوپى قېرىغاندا تەرىقەت يولىغا ھېڭىپ، شۇقەدەر مۇتەئەسسىپ سوپى بولدىكى، «خەلپەم كۈلمەيدۇ، كۈلسە تېلىقىپ قالىدۇ» دېگەننىڭ ئۆزىلا بولۇپ قالغانىدى. بۇ ئادەم شۇ كۈنلەردە ئولتۇرسا — قوپسا سۈرەت بىلەن ئېيتىشاتتى. بۇنى ئىلگىرىكى گۇناھلىرىنى يۇيۇپ ساۋاب تېپىشنىڭ ئەپلىك چارىسى دەپ ئويلاپ قالغان بولسا كېرەك.

— شۇنداق قىلسىلا، بولمىسا، ئاغىنىدارچىلىقتىن كەچسەم كېچە- مەنكى، ئۆيلىرىگە قايتا ئاياغ باسمايمەن!

ئەختەم سوپى شۇنداق ئاگاھلاندۇرۇش بەردى ـ دە، ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ماموت ئۇستا سۈرەت توغرىسىدا ئىمام ـ مەزىنىنىڭ ئاغزىدىنمۇ بىرقانچە قېتىم نەسىھەت ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئاخىر قەتئىي نىيەتكە كېلىپ ئۆيدىكى سۈرەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئوچاققا سالدى. ئەڭ ئاخىردا كىچىككىنە ئەينەك رامكىغا ئېلىنغان تۆت سۆڭلۈق بىر سۈرەتنى ئوتقا تاشلىماقچى بولۇپ، مەشنىڭ ئالدىغا كەلگەندە نېمە ئۈچۈندۇركى يۈرىكى ئېغىپ، قولى تىترەپ توختاپ قالدى.

بۇ ئۇنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى كامالنىڭ مۇنىڭدىن قىرىق يىللار ئىلگىرى چۈشكەن سۈرىتى ئىدى. ئىنىسى خۇددى ھاياتتەك كۆلۈپ تۇراتتى. بۇ سۈرەتنى ئۇ قانداقمۇ ئوتقا تاشلىيالسۇن! ئۆز قېرىندىشى، ئۆز باغرى ئەمەسمۇ! بۇنىڭغا يۈرەك قانداق چىدايدۇ!

كامال بۇ سۈرەتنى 1944 ـ يىلى مەكتەپ پۈتتۈرگەن ۋاقتىدا چۈشۈپ، قاغىلىققا خىزمەتكە ماڭغاندا ئاپىسىغا يادىكار قىلىپ قالدۇرغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككى قېتىم خەت كەلدى. بىرىنچى خېتىدە، سالامەت يېتىپ باردىم، گۇمىدا چېگرا مۇداپىئە ئەترىتىدە خىزمەتكە ئورۇنلاشتىم. دېيىلگەن؛ ئىككىنچى خەتتە ئۆيلەندىم دەپ خۇش خەۋەر ئېيتقان. شۇنىڭدىن كېيىن خەت كەلمىدى. بىچارە ئانا كامالنىڭ يولىغا قاراپ توپتوغرا ئوتتۇز يىل يىغلىدى. يۈرەك ئوتى بېسىلمىغان چاغلاردا، بۇ سۈرەتكە قاراپ، ئوغلىنىڭ كۆلۈپ تۇرغان جامالىنى كۆرۈپ كۆڭلىگە ئارام تاپاتتى. كېيىنكى كۈنلەردە ئوغلى كامالنىڭ ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكىدىن ھېچقانداق خەۋەر تاپالمىغان ئانا داغۇ ھەسرەت ئىچىدە ئالەمدىن ئۆتتى. ئۆلۈم ئالدىدا چوڭ ئوغلى ماموتنى ئالدىغا چاقىرىپ كامالنىڭ سۈرىتىنى بېرىپ: «بۇ سۈرەتنى ماڭا ئوخشاش چىڭ ساقلا. ئۇكاڭ بىر كۈن بولمىسا، بىر كۈنى ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولۇپ كېلىدۇ!» دەپ ۋەسىيەت قالدۇردى.

ماموت ئۇستىنىڭ قولى ئەنە شۇ سەۋەبلەردىن تىترەپ قالغانىدى. ئۇ خېلى ئويلانغاندىن كېيىن ھازىرغىچە بۇ سۈرەتنى ئەختەم سوپىنىڭ كۆزىدىن يوشۇرۇپ قالماقچى بولدى ـ دە، رامكىنى لۆڭگە بىلەن ئوراپ

قوزۇققا ئىلىپ قويدى.

شۇ يىلى روزا ھېيتتا جامائەت مامۇت ئۇستىنىڭ ئۆيىگە ھېيتلاپ كەلگەندە، ئۆيدە سۈرەت دىدارىنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ ئەختەم سوپى خۇشال بولۇپ كەتتى.

— مانا، مانا ئۆيدىن نۇر تۆكۈلۈپ تۇرۇپتۇ، — دېدى سوپى رازى بولغان قىياپەتتە مامۇت ئۇستىغا قاراپ. ئاندىن ئىمام تەرەپكە بۇرۇلۇپ دېدى، — مۇنداق نۇرلۇق ئۆيلەرگە پەرىشتىلەر قونۇپ ئۆتىدۇ دەيدۇ، شۇنداقمۇ، ئاخۇنۇم؟

— پەرىشتە مۇنداق ئۆيلەرنى تاپقاندا ماكان تۇتۇپ، كېچە — كۈندۈز تائەت — ئىبادەت قىلغۇسىدۇر! — دېدى ئىمام.

— ياۋاللا، ياھەزرەت! — دېدى ئەختەم سوپى ياقىسىنى تۈزۈپ، — قانداق، مامۇتئاخۇن، مەن دېگەندەك بولدىمۇ؟ مانا ئەمدى ھەممە ساۋاب سىلىنىڭ. ئەمدى بىرلا نەرسە كەم، ھېنىڭچە، ئۆيگە ياش چوكاندىن بىرنى ئەكېلىۋالىدىغان بولسىلا، ساۋاب تاپقانىنىڭ ئۈستىگە يەنە ياشىرىپ قالىلا! شۇنداق ئەمەسمۇ؟

مامۇت ئۇستا ۋىللىدە قىزاردى. چۈنكى ئۇ شۇ يىللاردا بويتاق ياشاۋاتاتتى.

— قانچە ياشقا كىرگەنسىلە؟ — دېدى جامائەت ئىچىدىن بىرى.

— بۇ يىل ئىككى كەم ئاتمىشقا كىردىم، — دېدى مامۇت ئۇستا تېتىكلىشىپ.

— تېخى ياش ئىكەنسىلە، يەنە بىرنەچچە قىز ئالساڭلىمۇ بولغۇدەك! — دېدى ئەختەم سوپى بۇرادىرىنىڭ كۆڭلىنى خۇش قىلىپ.

2

ئەختەم سوپىنىڭ «مامۇتئاخۇن يەنە بىرنەچچە قىز ئالسىمۇ بولغۇدەك!» دېگەن سۆزى خۇددى ئوت ئۇستىگە ياغ سەپكەندەك مامۇت ئۇستىنىڭ يۈرىكىنى ئۆرتىۋەتكەندى. شۇڭا، مامۇت ئۇستا ئەتىدىن —

كەچكىچە بىرنەمسىنى چۈشۈرۈپ قويغان بازارچىدەك كوچا ئايلىنىپ ئۆتكەن ـ كەچكەن قىز ـ چوكانلارغا نەزەر سالاتتى. ئۇچرىغان ھەرقانداق ئايالنىڭ بوي ـ تۇرقى، قاش ـ كىرپىكلىرىگە تەلمۈرەتتى. قايسىبىر ئايالنىڭ ياش قۇرامى، ئورۇق ـ سېمىزلىكى، ھۆسنى ـ جامالى كۆڭلىگە باب كەلگەندەك قىلاتتى. لېكىن، ئۇ ئايالنىڭ نېمە پەرۋايى. مامۇتئاخۇنغا نەزەر سېلىپمۇ قويماستىن چېكىپ دەسسەپ يولغا كېتەتتى. ئۇستام بولسا، خۇددى گۈرۈچ سالمىغان قازاندىكى سەۋزىدەك كۆيۈپ ـ پىشىپ داغدا قالاتتى، خالاس!

«جەمئىيەتتە لايىقى يوقمۇ ئادەم بولامدۇ؟ ئەرلەرنىڭ ئايال لايىقى، ئايالالارنىڭ ئەر لايىقى ھېسابلاپ قويغاندەك بىر ـ بىرىگە ئۇدۇل كېلىپ، ئارىسى يۇلتۇز بىلەن يۇلتۇزدەك يىراق بولسمۇ، ۋاقتى ـ سائىتى يەتكەندە قوشۇلۇشى جەزمەن. ئەجەبا ماڭا كەلگەندە...»

مامۇت ئۇستا گاھى كۈنلىرى دوقمۇشتا خۇددى قاتناش ساقچىسىنىڭ بوتكىسىدەك قېتىپ ئۇزۇن تۇرۇپ كېتىپ، ھارغىنلىق يەتكەن چاغلاردا شۇنداق ئويلاپ قوياتتى. ئەمما ئۇ، ئۆز يېشىدىن يىگىرمە ھەتتا ئوتتۇز ياش كىچىك بولغان لايىق ئىزدەپ ئاۋارە بولىدىغان خالتا كوچىغا كىرىپ قالغانلىقىنى ھەرگىزمۇ ئېسىگە كەلتۈرمەيتتى. ئۇنىڭ قۇلقىدا ئەختەم سوپىنىڭ سۆزلىرى دائىم جاراڭلاپ، ئۇنى بۇ خالتا كوچىدىن چىققىلى قويمايتتى.

بىر كۈنى ئۇ شۇنداق قاتراشتىن ھېرىپ ـ ئېچىپ تاماق يېگىلى سامسىخانىغا كىردى. سامسىپەز بىر چەينەك چاي بىلەن بەش دانە سامسا ئەكېلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇ ئەمدى سامسا يەي دەپ تۇرۇشىغا ئىككى ئايال كىرىپ، ئۇستام بىلەن روبىرو ئولتۇرۇپ سامسا بۇيرۇتتى.

ئايالالاردىن چوڭراقى ئەللىك ياشلارغا يېقىنلاپ قالغان، ئىنچىكە بوي، يادامۇغۇ، ئورا كۆز، ئۇچلۇق ئېڭەك بولۇپ، چىرايى يېقىملىق كۆرۈنەتتى. يەنە بىرى ئوتتۇز ياش ئۆپچۈرىسىدە بولۇپ، ئاق پىشماق، پاقلان ئەت ئىدى. مامۇت ئۇستىنىڭ ئارزۇسى بويىچە ئېيتقاندا، ئىككىنچى ئايال ئۆزىگە خىل كېلەتتى.

— سامسا بېكەچ ئولتۇرۇشسىلا! — دېدى ئۇستا تەخسىدىكى سامسىنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ. ئۇنىڭ تەخسە تۈتقان قولىى بىلەر — بىلىنمەس تىترەپ تۇراتتى.

— رەھمەت، بىزگىمۇ كېلىدۇ! — دېدى چوڭراق ئايال كۈلۈپ تۇرۇپ.

— كەلگۈچە يەپ ئولتۇرايلى، ئېلىشسىلا! — ئۇستا زورلاپ تۇرۇۋالدى.

نائىلاج قالغان چوڭ ياشلىق ئايال سامسىدىن بىرنى ئېلىپ يېنىدا يەرگە قاراپ ئولتۇرغان ياش ئايالنىڭ قولىغا تۇتقۇزغاندىن كېيىن، ئۆزىمۇ بىرنى ئېلىپ يېدى.

— سىلىنى ئۇرۇمچىدىن سورايمىزمۇ يېاكى بىرياقتىن كېلىشلىرىمۇ؟ — ماموت ئۇستا سۆز ئاچتى.

— ئۆزۈمغۇ ئۇرۇمچىدە، ماۋۇ سىڭلىم كۈچادا ئىدى.

— ھە... بۇ... سىڭلىلىرى بولامدۇ؟ نەچچە ۋاقتتىن كۈچادا تۇرامتى؟

— ھەئە، ھازىر يېنىمغا ئەكېلىۋالدىم.

— ئەجەب ياخشى قېپلا، ئۇ يەردە تۇرمۇشقا چىققان بولغىيدى؟

— يۇرتتا تۇغقانلار بىرىگە ياتلىق قىلىپ قويغانىكەن، ئۇ خەق سىڭلىمنى قىيناپ ھالىنى قويماپتۇ، شۇڭا بۇ قېتىم ئۆزۈم بېرىپ نىكاھتىن ئاجرىتىپ قايتۇرۇپ كەلدىم.

— بەك ياخشى بوپتۇ! — دېدى ئۇستام ئىچ ئاغرىتقاندەك قىياپەتتە، — ئۇ تەرەپلەردە ئايالالارنى ئانچە قەدىرلىمەيدۇ، دەپ ئاڭلايمىز. ئەمما بىزنىڭ ئۇرۇمچىدە باشقىچە... ئەمدى قانداق ئويلاۋاتىلا؟

— ئايال دېگەن تالا كىشىسى، لايىقى ئېپىشسە ياتلىق قىلارمىز! — دېدى چوڭ ياشلىق ئايال پىسكىدە كۈلۈپ.

— ياخشى ئويلاپلا، ئۇرۇمچى دېگەن چوڭ شەھەر، لايىق چىقىپ قالىدۇ! — دېدى ماموت ئۇستا كالپۇكلىرىنى شوراپ. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۇرىكى يۇگۇرۇشكە چۈشكەن تەنھەرىكەتچىنىڭ يۇرىكىدەك گۈپۈلدەپ

سوقاتتى.

ماموت ئوستا كۆكلىدە ئاللقاچان بىر قارارغا كېلىپ بولغانىدى. ئەمدىكى گەپ قانداق ئېغىز ئېچىش مەسلىسىدە تۇراتتى. سۆزنى قانداق باشلاش كېرەك! سامسخانىدا سۆزلەش بىئەپ. شۇڭا ئۇ، «سۇ كەلگۈچە تۇغان توت» دېگەندەك، مەقسىتىنى چۆرىدىگەن هالدا ئۆزىنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى: شۇ كۈنلەردە پېنسىيە پۇلى ئېلىپ دەم ئېلىۋاتقانلىقىنى، بانكىدا ئامانەت قويغان خېلى كۆپ پۇلى بارلىقىنى، ئۆيدە ئايالى يوق ئىكەنلىكىنى ۋە باشقا جەھەتلەرنى قىسقىچە سۆزلەپ چىقتى.

سامسا بېيىلىپ بولغاندا، ماموت ئوستا ئىككى چەينەك چاي بىلەن ئون بەش سامسىنىڭ پۇلىنى ئاياللارنىڭ رەھمىتىگىمۇ قارىماستىن بىراقلا تۆلەپ ئۆزىنىڭ مەرد ۋە سېخىيلىقىنى ئالاھىدە كۆرسەتتى.

سامسخانىدىن چىققاندا ماموت ئوستا پەيتنى قولدىن بەرمەي مەقسەتنى ئېيتتى. چوڭ ياشلىق ئايال ئۇنىڭ تەلىپىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن نېمە ئۈچۈندۇر خجالەت بولغاندەك بولۇپ قالدى:

— سىڭلىمنى سىلىدەك ئادەمگە بەرمەي كىمگە بېرەتتىم، — دېدى ئۇ پۈتىنىڭ ئۈچىغا قاراپ، — سىلى بەك رەھىمدىل، سېخىي ئادەم كۆرۈنىلا، سىڭلىم بولسىمۇ ئوبدان بالا، لېكىنزە...

— لېكىن دېگەنلىرى نېمىسى؟ — دېدى ئوستا جىددىيلىشىپ.

— راستىنى ئېيتسام سىڭلىمنىڭ ئەيىبى بار بولمىسا، بۇ ئىشىمىز راسا قاملىشاتتى، — ئايال سەمىمىيلىك بىلەن جاۋاب بەردى.

— ئەيىب!؟ بۇ بالىدا قانداق ئەيىب بولسۇن!

— ئىشەنگىلىرى كەلمەيۋاتىدۇ ـ هە! دۇرۇس، سىڭلىمنىڭ ئۇزلۇقسىغا قاراپ هەرقانداق ئادەم ئىشەنمەيدۇ. ئەمما راست گەپنى قىلسام، سىڭلىمنىڭ تىلى ئاجىز، ئۇنىڭ ئۇستىگە تۇتىقاق كېسىلى بار!

— خۇدايا توۋا دېسىلە!

ماموت ئوستا ئىختىيارسىز هالدا ئون قەدەم نېرىدا يەر بېقىپ تۇرغان ياش چوكانغا قاراپ ئۇنىڭدىن ئەيىب تاپماقچى بولغاندەك قادىلىپ قاردى. ئۇ هازىر بىر قىزىرىپ، بىر سوۋۇپ ئازاب چېكىۋاتقان بىمارەك

قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى، كۆڭلىنىڭ ئاللىقانداق بىر جايلىرىدا سودىدىن رايى قايتقان خېرىدارىدەك سوۋۇش ئۇلغىيىپ تۇرسا، يەنە بىر جايلىرىدا مەردلىك كۆرسىتىمەن دەپ ئورۇنسىز خەجلەپ قويغان پۇلنىڭ ئاچچىقى نەشتەردەك سانجىلىپ بىئارام قىلاتتى.

— خاپا بولمىسلا، ئۇستام! سىڭلىمنىڭ ئەيىبىنى بىلىپ تۇرۇقلۇق سىلىدەك بىر ياخشى ئادەمگە تېگىپ قويسام، ئۇۋال قىلغان بولمامدىكەن. ھەرگىز كۆڭۈللىرىگە ئالمىسلا! — دېدى ـ دە، ئايال يۈزەكىلا خوش ئېيتىپ كېتىپ قالدى.

ماموت ئۇستا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن خېلى ئۇزۇن قاراپ تۇردى. بۇ ئايالار ئانچە ئۇزاقلاشمايلا ئۇزئارا نېمىدۇر بىر ئىش توغرىسىدا سۆزلىشىپ، كۈلۈشۈپ كېتىۋاتقانىدەك كۆرۈندى. ئەللىك مېتىردەك ئۇزىغاندا، ئۇلار نېمە ئۈچۈندۇر تەڭلا ئارقىسىغا قاراپ كۈلۈشتى. يىراقتىن قارىغاندا، ھېلىقى ياش چوكاننىڭ چېچەن ۋە شوخ ئىكەنلىكى، ماموت ئۇستىدەك قېرىنى ياراتماي كېتىۋاتقانلىقى ناھايىتى ئېنىق بىلىنىپ تۇراتتى.

ماموت ئۇستا ئۇرۇمچى كوچىلىرىدا يۈز بېرىپ تۇرىدىغان بۇ خىلدىكى «مىخ» لارغا تولا ئۇچراپ، خېلىلا ئۇسۇپ باققان بولسىمۇ، لېكىن ياش چوكان ئېلىش پىلانىدىن زادىلا ۋاز كەچمىدى، ئەختەم سوپىنىڭ ھېلىقى سۆزلىرى ئۇنىڭ قۇلقىدا ھامان جاراڭلاپ تۇراتتى.

3

ماموت ئۇستا ناشتىدىن كېيىن كوچىغا چىقاي دەپ كالاچ كىيىۋاتقاندا، ئەختەم سوپى ئالدىراپ كىرىپ كەلدى.

— خۇش خەۋەر، خۇش خەۋەر! خۇدايىم تىلەكلىرىنى ئىجابەت قىلدى. مۇرادىمغا يەتكۈزسىلە، سوكنا پەلتو كىيدۈرىمەن دېگەنتىلە، ۋەدىلىرىدە تۇرالا؟

ماموت ئۇستا سۆزنىڭ ئۇرانىغا قاراپ بىر ھەيران بولسا، بىر خۇشال بولۇپ نېمە دېيىشنى تاپالماي تۇرۇپ قالدى. بىرئاز دېمىنى راسلاپ:

— نېمە گەپ؟ ئوچۇقراق دېمەملا! — دەپ ئۇنىڭ كۆزىگە تەلمۈردى.

— يۈرسلە، ئاۋۇال بېرىپ كۆرسلە، ئاندىن قالغان گەپنى قىلىشارمىز، — دېدى ئەختەم سوپى ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ مېڭىپ. يول ئۇستىدە ئۇ ئەھۋالنى چۈشەندۈردى، — ئىراده دېگەن شۇنداق، ئاخشام نامازشامدىن قايتىپ كېلىۋاتسام كۆزۈمگە بىر چوكان كۆرۈندى، قارىسام، تەمتىرەپ قالغاندەك ئىككى تەرەپكە قاراپ تۇرىدۇ. يېقىنلاپ بېرىشىمغا ئۆزى گەپ ئاچتى: «بېشىم قېيىپ قالدى، نەگە كېلىپ قالغانلىقىمنى بىلەلمەيۋاتىمەن. يېقىنراقتا مېھمانخانا بارمىكىن؟» دېدى. «نەدىن كەلدىڭىز؟» دەپ سورىسام، «قاغىلىقتىن كەلگەنتۇق، بىكەتكە كەلگەندە ئازغىشىپ ئاچامنى يوقىتىپ قويدۇم، ئاچامنىڭ قۇچقىدا بالىسى بار ئىدى» دېدى. «مېھمانخانىغۇ بار، تونۇشتۇرۇشىڭىز بولمىسا ياتاق بەرمەيدۇ» دېسەم، ئۇ چوكان سومكىسىنى ئاختۇرۇپ كۆرۈپ: «تونۇشتۇرۇشۇم ئاچامدا قاپتۇ» دەپ يەرگە قاراپ تۇرىدۇ. «ئۇنداق بولسا بىزنىڭ ئۆيگە بېرىڭ. ئۆيده ئايالىم، ئۇششاق بالىلىرىم بار، قونۇپ ئەتە ئاچىڭىزنى ئىزدەڭ» دەپ ئۆيگە باشلاپ كەلدىم. ئۆيدىكىلەر ئوبدان مېھمان قىلدى. ئەتىگەن قارىسام، بۇ چوكان كۆزۈمگە راۋۇرۇس كۆرۈندى. بىزنىڭ ئۆيدىكىلەر سۆزلەشكەنىكەن، ماقۇل كەپتۇ. كۆرۈپ باقسىلا، ئەگەر كۆڭۈللىرىگە پىسەنت كەلسە، چوكانىڭ ئاتىسى مەن. «بازار چاقىنىڭ» قىلىپ غاچچىده توي قىلمامدۇق...

ماموت ئۇستا چوكانىنى كۆرۈپلا ياقتۇرۇپ قالدى. ئەختەم سوپى ئاتا بولۇپ ئىككىنچى كۈنى كەچقۇرۇندا نىكاھ ئوقۇپ توي قىلدى.

ئۇزۇندىن ھەل بولماي كېلىۋاتقان ئارزۇسى خۇددى چۈش كۆرگەندەكلا ئاسان ھەل بولغاچ ماموت ئۇستىنىڭ ئۆيىگە بۈگۈن ئاخشام يېشى ئەمدىلا ئوتتۇزدىن ھالقىغان تومچاققىنە بىر چوكانىڭ پەيدا بولغانلىقى ئۇنى بېرىلىپ كەتكۈدەك خۇش قىلغانىدى. ئۇنىڭ بۈگۈن ئاخشامقى خۇشاللىقى مېھمان ئۇزاتقىلى چىققان ۋاقتىدىكى تېتىكلىكى، مۇئامىلىسىنىڭ سىلىقلىقى، گەپ ـ سۆزلىرىنىڭ پىلە قۇرىتىدەك يۇمشاقلىقى بىلەن ئىپادە-

لىنىپ تۇراتتى.

توي تارقىدى، تۆي ئىگىسىگە ئوڭچە قالدى. مامۇت ئۇستا هويلا ئىشكىنى تاقاپ خۇشال كەيپىيات ئىچىدە ئۆيگە كىرىپ بېگى كېلىنىڭ قايغۇرۇپ مەيۈس ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى. لېكىن ئۇنى كۆڭلىگە ئالماي، بېگىياچە بولغاچقا شۇنداق قىلىدىغاندۇ، ئانچە ـ مۇنچە مۇڭدىشىپ، ئۇيەر ـ بۇيەرلىرىنى تۇتقاندىن كېيىن بەلكى هەممە ئىش ئوڭشىلىدۇ، دەپ ئويلىدى.

ـــ ئېچىلىپراق ئولتۇرۇڭ! ـــ دېدى مامۇت ئۇستا بېگى كېلىنگە ئۇدۇل ئولتۇرۇپ.

كېلىنچەك بېشىنى ساڭگىلاتقان پېتى گەپ قىلماستىن جىم ئولتۇراتتى. مامۇت ئۇستا سۆزىنى تەكرارلاپمۇ جاۋابىنى ئالالمىغاندىن كېيىن بېقىنلاپ كېلىپ ئۇنىڭ قولىنى تۇتماقچى بولدى. كېلىنچەك خودىدى يىلاندىن چۆچۈگەندەك چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ئىتتىك بېرىپ قوزۇقتىكى هېلىقى سۇرەتنى ئالدى ـ دە، چىراغقا تۇتۇپ ئىنچىكىلەپ قاراشقا باشلىدى. مامۇت ئۇستا تەئەججۇپلىنىپ قاراپ تۇراتتى. كېلىنچەك بىردىنلا ئۇنىڭغا قايرىلىپ:

ـــ ئېيتسىلا، بۇ كىمنىڭ سۈرىتى؟ ـــ دەپ سورىدى. بۇ چاغدا كېلىنچەكنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغاندەك جىددىيلىك كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مامۇت ئۇستا ئانچە پىسەنت قىلماستىن:

ـــ تونۇمىسىز؟ ـــ دەپ قويدى.

ـــ ماڭا چۈشەندۈرۈپ قويسىلا، بۇ زادى كىم؟

ـــ ئىنىم، هە، نېمە بولدى؟

ـــ قانداق ئىنىلىرى؟

ـــ بىر ئاتا، بىر ئانا ئىنىم!

ـــ ئېتى نېمە؟

ـــ كامال.

ـــ بۇ ئادەم هازىر نەدە؟

ـــ نەدىلىكىنى بىلمەيۋاتقان گەپ! ـــ مامۇت ئۇستىنىڭ چىرايى

بىردىنلا جىددىيلەشتى، ـــ مۇندىن ئوتتۇز نەچچە يىل بۇرۇن بۇ ئۇكام مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن جەنۇب تەرەپكە كەتكەنىدى. شۇ كەتكەن پېتى دېرەكسىز يوقلىپ كەتتى. دادام بىلەن ئاپام بۇ ئۇكامنىڭ دەردىدە تولا يىغلاپ ئالەمدىن ئۆتتى. بۇ سۇرەت شۇ ئىنسىنىڭ يادىكار قىلىپ كەتكەن سۇرىتى. ئاپام ئۆلۈش ئالدىدا ۋەسىيەت قىلىپ ماڭا قالدۇرۇپ كەتكەن، ـــ بۇ سۆزلەرنى قىلىۋېتىپ كۆڭلى بۇزۇلغان مامۇت ئۇستا ئېغىر ئۇھ تارتىپ قويغاندىن كېيىن سورىدى، ـــ سىز بۇ سۇرەتكە نېمانداق قىزىقىپ قالدىڭىز؟

كېلىن جاۋاب بېرىش ئورنىغا ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن چىققان ياش تامچىلىرى ئىككى مەڭزىدىن سىيرىلىپ ئېتەكلەرگە قۇيۇلاتتى. بۇ ئىشقا تېخىمۇ تەئەججۇپلەنگەن مامۇت ئۇستا تىت ـ تىت بولۇپ:

ـــ ئېيتىڭا نېمە بولدى؟ تونۇتتىڭىزمۇ! ـــ دەپ سورىدى.

ـــ بۇ مېنىڭ دادام!

ـــ دادام؟...

مامۇت ئۇستىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى. كېلىنچەك بولسا يىغا ئارىلاش سۆزلەشكە باشلىدى:

ـــ دادام ئۇرۇمچىدە ئوقۇپ، گۇمىدىكى چېگرا مۇداپىئە ئەترىتىدە خىزمەت قىلغان چاغدا ئاپامغا ئۆيلەنگەنكەن! ـــ دېدى ئۆكسۈپ يىغلاپ تۇرۇپ، ـــ مەن ئاپامنىڭ قورسىقىدا قېلىپ ئالتە ئايلىق بولغان چاغدا، دادام چېگرا تەرەپكە خىزمەتكە بېرىپ، شۇ كەتكەن پېتى قايتىپ كەلمەپتۇ. مەن تۇغۇلۇپتىمەن، ئاتىسىز چوڭ بولۇپتىمەن! بىچارە ئاپام ئۇچ يىلنىڭ ئالدىدا كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتتى... بۇ سۇرەتتىن مەندىمۇ بىرى بار، ئاپام بېرىپ كەتكەن!

كېلىنچەك سومكىسىنى ئېچىپ چاقىنغىنا بوغجۇما ئىچىدىكى كەيىم ـ كېچەكلەر قېتىدىن تۆت سۇڭلۇق سۇرەتنى چىقاردى.

مامۇت ئۇستا تىترەشكە باشلىدى:

ـــ خۇدايا، پاكاپەرۋەردىگارا، توۋا قىلدىم، توۋا...، ـــ دېدى

ئۇ يىغلاپ تۇرۇپ. ئۇنىڭ ئاۋازى سۇرلۇك ۋە مەيۈس ئاڭلىناتتى.

ماموت ئۇستا مەسچىتكە بېرىپ خۇپتەندىن يانغان ئەختەم سوپى، ئىمام ـ مەزىنلەرنىڭ ئالدىنى توسۇپ، بولغان ئەھۋالنى بىرمۇبىر سۆزلەپ توۋا ئىستىغپار ئوقۇدى ۋە جامائەتنىڭ يارىدەم كۆرسىتىشىنى تەلەپ قىلدى.

جامائەت يېڭىلا توي مەرىكىسىگە داخىل بولغان بۇ ئۆيگە قايتا كېلىپ ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن، دەرھال نىكاھنى ئاجراتتى. ئاندىن بۇ ھەر ئىككى تەرەپنى توۋا قىلدۇرۇپ ئىمان يېڭىلىدى. «ئىمان ئۇيىلىدۇ» دەپ كېلىنچەكنى ماموت ئۇستىنىڭ چوڭ قىزى بىلەن بىللە تۇرىدىغان قىلىپ ئورۇنلاشتۇردى.

ئۇزاپ چىققان جامائەت يولدا كېتىۋېتىپ بۇ غەلىتە ئىش ھەققىدە تالاش ـ تارتىش قىلىشتى. ئۇلاردىن ئوچۇق سۆزلۈك بىرى ئىمام بىلەن ئەختەم سوپىنىڭ ئالدىغا ئۆتتى.

ـــ ئەختەم سوپۇم، ئىمام ئاخۇنۇم! ـــ دېدى ئۇ ئەيىبلەش تەلەپپۇزىدا، ـــ مۇشۇ ئەھۋالدىن قارىغاندا، سۇرەتكە چۈشۈپ قويغانمۇ ياخشى ئىشكەن جۇمۇ! ئەگەر مۇشۇ سۇرەت بولمىسا بىزنىڭ مۇسۇلمانچىلىقىمىز، ئىنسانچىلىقىمىز، نېمە بولۇپ كېتەتتى ـ ھە!...

بىر قاپاق ئالتۇن

1

سالام خەت

«ئەنى جانابىي مۆھتەرەم جانجىگەر مېھرىبان ئانام بۇۋىخەلىچىخانغا، جانابىي مۆھتەرەم ئاكام ھېۋىللائاخۇنغا، زۇمۇرخان ئاچامغا، بالا ـ چاقىلىرىغا:

كەمىنە مۇساپىر شەھىرىدە غېرىبلىق تارتىپ قالغان ئاجىز باللىرى مەتتوختىئاخۇندىن سېغىنىپ ـ سېغىنىپ دۇئايىسالام ئاداسىدىن سۈگىرە مەلۇم بولسۇنكى، ئولتۇرغان بولساڭلار قوپۇڭلار، قوپقان بولساڭلار مېڭىڭلار، دادام مەتتۇرسۇنئاخۇنىنىڭ كېسىلى بەك ئېغىر. مۇساپىرلىق شەھەردە مەن يالغۇز كېلىپ قالدىم. ئۇشبۇ خەت تەگكەن ھامان ھايال بولماستىن يولغا چىقىڭلار. ئەسسالامۇئەلەيكۇم.»

بۇ خەتنىڭ قېتىغا كەپتەر پېيى بىلەن بىر تال سامان سېلىنغانىدى. قىسقا ۋە جىددىي يېزىلغان بۇ خەتنى كۆچادىن ئاۋۇتتاخۇن ئىسمەلىك سودىگەر ئادەم ئالغاچ كېلىپ باشقا بىر كىشىدىن بۇۋىخەلىچىخانغا ئەۋەتىپ بەرگەنىدى. بۇۋىخەلىچىخان خەتنى تاپشۇرۇۋېلىپ خەتنىڭ كۆچادىن كەلگەنلىكىنى ئويلاپ يەتكەن بولسىمۇ، نېمە مەزمۇندا ئىكەنلىكىنى چۈشىنەلمىدى. لېكىن خەتنىڭ قېتىغا سېلىنغان پەي بىلەن سامان پارچە-

سىنى كۆرۈپ هودۇققان هالدا يېقىن ئەتراپتىكى مەكتەپ مۇئەللىمىگە بېرىپ خەتنى ئوقۇتۇپ ئاڭلىغاندىن كېيىن يىغلىغان پېتى ئۆيىگە قايتىپ كەلدى ۋە كېلىنى زۇمۇرخانىغا خەتنىڭ مەزمۇنىنى ئېيتىپ پاراكەندە بولۇشقا باشلىدى. چوڭ ئوغلى ھېۋىللائاخۇن شۇ كۈنلەردە ئۆيدە يوق، بىر ئىش بىلەن قاراقاشقا كەتكەنىدى. بۇۋىخەلىچخان بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ كېلىشىنى تۆت كۆز بىلەن كۈتسە، يەنە بىر تەرەپتىن جىددىي يول تەييارلىقى قىلىشقا باشلىدى. ئۇگۈت ئېتىپ تۈگمەنگە ئۆزى ئاپىرىپ يۇمشىتىپ يوللۇق نان ـ توقاچ ياقتى. تالقان قورۇدى، تۇز، پىياز، چاي ۋە چاي دورىسى، زىرە ـ بەدىيان، قاق، جىگدە، چىلان قاتارلىق ھەممە نەرسىنى تۈگۈنچەكلەپ تەييارلىدى. بىر قاپاق ياغنىمۇ قاچىلاپ تەييار قىلغانىدى.

بەختىگە يارىشا ھېۋىللائاخۇن قاراقاشتىن قايتىپ كەلدى. بۇۋىخەلىچخان گەرچە ھېۋىللائاخۇنغا ئۆگەي بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى كۆرۈپلا بوينىغا ئېسىلىپ يىغلاپ:

ـــ دادىلىرى قاتتىق ئاغرىپ ياستۇق تارتىپ يېتىپ قاپتۇ، قانداق قىلىمىز، مۇساپىر شەھەردە... بارمىساق بولامدۇ!...، ـــ دەپ ناله قىلدى.

ئۆگەي ئانىنىڭ نالىسىدىن تەسىرلەنگەن ھېۋىللائاخۇننىڭ كۆزىگىمۇ ئاچچىق ياش كەلدى. شۇنداق قىلىپ ھەر ئىككىسى، بىمار ھايات ۋاقتىدا كۇچاغا بېرىپ دىدار كۆرۈشۈش ئارزۇسىغا كېلىشتى. لېكىن كىم بېرىش، كىم بارماسلىق مەسىلىسى تېخى ئېنىقلانمىغانىدى. بۇۋىخەلىچخان مەن بارىمەن دېسە، ھېۋىللائاخۇن مەن باراي دەيتتى. بۇلار نۇرغۇن دە تالاش قىلسىمۇ، يولنى بىر ـ بىرىگە ئۆتۈنۈپ بەرگۈسى كەلمەيتتى. بېرىش يولىنى تالاشقانىغا قارىغاندا، ھەر ئىككىسىنىڭ بىمارغا نىسبەتەن كۆيۈمچانلىقى تولۇق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

ھېۋىللائاخۇن ئەركەك بولغانلىقى ئۈچۈن شۇ كېچىسى بىر خۇرجۇنغا بىر چارەك ئۇن، قاچىلانغان تۇز، سەرەڭگە ئېلىپلا يولغا چىقىپ كەتتى. تاڭ ئاتقاندا ھېۋىللائاخۇننىڭ كېتىپ قالغانلىقىنى بىلگەن بۇۋىخە-

لىچىخان پۇتى كۆيگەن توخۇدەك تېپىرلاپ، يەنە بىرمۇنچە كۆز يېشى قىلىپ ئاخىر بىر تۇغقان سىگلىسىنىڭ ئوغلى مەتقاسىمنى چاقىرىپ كېلىپ ئېشەككە ئوزۇق ـ تولۇك ئارتىپ، بىر ئېشەككە ئۆزى مىنىپ، مەتقاسىمغا ھەيدىتىپ، ھېۋىللاتاخۇندىن بىر كۇن كېيىن تاڭ سەھەردە يولغا چىقتى. مەتتۇرسۇنئاخۇن زادى قانداق ئادەم، قانداق خسلەتكە ئىگە، بۇ ھەقتە تۆۋەندە قىسقىچە توختاپ ئۆتىمىز.

2

خوتەن ئىلچى كونىشەھەرىدىكى ×× مەدرىسەنىڭ ئالدىدىكى چاسا مەيداندا بولىدىغان ئاشلىق بازىرى ھەر ھەپتىدە بىر كۇن ئاۋات بولاتتى. قۇمساز سېرىق توپىلىق بۇ مەيدان يۇزلىگەن ئاشلىق ساتقۇچى دېھقانلار ۋە ھايانكەش ـ بېسىمدار ئاشلىق سودىگەرلىرى بىلەن لىق تولاتتى. ھەربىر دېھقان تۆت — بەش تاغاردىن ئاشلىقنى تىكلەپ، تاغارنىڭ ئاغزىنى قايرىپ ئېچىپ خېرىدارلارنى تەكلىپ قىلاتتى. خېرىدارلار بولسا، دېھقانلارنىڭ ئالتۇندەك بۇغدايلىرىنى، سۇتتەك ئاق گۈرۈچلىرىنى، مەرۋايىتتەك يالتىراپ تۇرغان كۆمىسقوناقلىرىنى كۆرەتتى. قوللىرىغا ئېلىپ، ھۆل ـ قۇرۇقلۇقىنى چاينap تەكشۈرۈپ، يارىسا ئاندىن باھالىشىپ سودا قىلىشاتتى. ئادەم تولا، ۋاڑ ـ ۋاڑچىلىق، چۇشكە يېقىن بازار راسا قىزىۋاتقان پەيتتە، بىر بۇلۇڭدا جېدەل چىقتى. قانداقتۇر ئىككى ئادەم ۋاڭ ـ چۇڭ قىلىپ تىللىشىپ پۇخادىن چىقىپغاندا، قاس ـ قۇس قىلىپ ئىككىدىن ـ تۆتنى ئېتىشۋالغانىدى. بازارچى خەلق جېدەل چىققان يەرگە تولىمۇ ئامراق بولغانلىقتىن، بۇ يەرگە دۇررىدە بىر توپ خەلق ئولاشقانىدى. ئۇرۇشقۇچىلاردىن بىرى پاكار، ۋىجدىك ھەم ياشانغان ئادەم بولۇپ، ئۇنىڭ يېرىلغان چېكسىدىن چىققان قىپقىزىل قان ئېقىپ ئۆسكىلەڭ قېشىغا تۇتىشاي دەپ قالغانىدى. بۇ ئادەم تېخى ئاچچىقىدىن يانماي قارشى تەرەپنىڭ بەلۇبغىنى تۇتقان پېتى سىلكىپ تارتىپ ئاچچىقى بىلەن: «يەنە بىرنى ئۇرۇڭا، گاداي!» دەپ رەقىبىنىڭ كۆزىگە كىرىۋالغانىدى. ئولاشقانـ

لار تەرەپ ـ تەرەپتىن قول سېلىپ بۇ ئىككىسىنى ئايرىپ تاشلاشتى، بەزىنلەر قېرى ئادەمنىڭ چېكسىدىن ئاققان قانغا قاراپ ئىچ ئاغرىتىپ ئۇرغۇچىغا لەنەت ـ نەپرەت ئوقۇپ:

ـــ ياش تۇرۇپ داداڭدەك قېرى ئادەمگە مۇشت ئاتتىڭمۇ؟ ـــ دېيىشىپ ئەيىبلەشتى.

قېرى ئادەم بولسا پىشانىسىدە ئۇيۇپ قالغان قانىنى تازىلىماستىن يەنە ئاچچىقى بىلەن ھوميىپ:

ـــ بۇ گاداي، ئالمايدىغان نېمىسكە، نېمىشقا مېنى خاپا قىلدىڭ؟! ـــ دەيتتى.

كىشىلەر بۇ جېدەلنىڭ تېگى ـ تەكتىنى قېزىپ شۇنى چۈشەندىكى: ئەسلىدە قېرىنىڭ ئاشلىقىنى ئالماقچى بولغان خېرىدار باھالىشۇېتىپ، بۇ بۇغداينىڭ ھۆل ـ قۇرۇقلۇقىنى تەكشۈرۈپ سەككىز — ئون تال بۇغدايىنى كاپ ئېتىپ چاينىپ كۆرۈپ بۇغداينى ھۆل ئىكەن دەپ، باھادا قاملىشالمىغان بولۇپ كەتمەكچى بولىدۇ. قېرى بۇ ئىشقا ئاچچىقى كېلىپ: «ئالمايدىغان نېمەڭگە نېمىدەپ بېزەپ قىلىسەن!» دەپ ئاغزىنى بۇزىدۇ. خېرىدارمۇ ئاغزىنى بۇزىدۇ. ئاندىن بۇ ئادەم خېرىدارنىڭ بەلۇبغىدىن تۇتۇپ سىلكىپ ـ چايقاپ بىھۇدە تىللايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككى تەرەپ ئۆرەللەپ مۇشت ئېتىشىدۇ. ئامما ۋەقەنىڭ تەكتىنى چۈشەنگەندىن كېيىن، خېرىدار بولغان ئادەم ئىككى ـ تۆت تال بۇغداينى چاينىپ كۆرسە نېمە بولماقچى، ئەسلىدە بۇ قېرى ئوسالللىق قىپتۇ، چېكسىگە تەگكەن مۇشت ئورۇنسىز ئەمەس ئىكەن دېيىشىپ، قېرىغا ئىچ ئاغرىتىشتىن توختاپ، مەسخىرە قىلىپ مىيقىدا كۈلۈشۈپ: «بولدى قىلىڭلار، بولدى قىلىڭلار! سەت بولىدۇ» دېيىشىپ تارقىلىپ كېتىشتى.

مەتتۇرسۇنئاخۇن ئىسملىك بۇ قېرى بەلۇبغىنى يېشىپ، چېكسىدىكى قانىنى چالا ـ بۇلا سۈرتكەندىن كېيىن بەلۇبغىنى باغلۇۋالماقچى بولۇپ تۇكى چۈشۈپ كەتكەن تاقىر جۇۋىسىنىڭ ئىككى پېشىنى كىرىشتۇرگىچە ئۇنىڭ ئاچ قالغان سالچىلاردەك ئىچىگە كىرىپ كەتكەن قورساقلىرى مانا مەندەپ كۆرۈنۈپ قالدى. بۇنىڭغا كۆزى چۈشكەن بەزمەن ئادەملەر كۆڭلى

دە: «بۇ قېرى ئۆزىنى مۇنداق قىيناپ يۈرگىچە، قورسىقىغا ئوبدان يەپ ياتسىچۇ!» دېگەننى كەچۈرۈشتى. لېكىن كىشىلەر قانداق ئويلاۋاتقانلىقىدىن خەۋەرسىز بولغان مەتتۇرسۇنئاخۇن پەرۋا قىلماستىن تاغارنىڭ يېنىغا بېرىپ دۇغدىيىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى ياغاق جۇۋىسى بىلەن تاقىر تەلپەك سوغۇقتىن مۇداپىئە كۆرۈش ئىقتىدارىدىن ئاللىقاچان ئايرىلغان، پۇتىدىكى قېرىم ئۆتۈكمۇ يەتتە — سەككىز يىللىق كونا بولغاچقا، قونچلىرى پۈرمە خالتا بولۇپ، چەملىرى نېپىزلەپ ھېچقانچە ئىسسىقى قالمىغانىدى.

مەتتۇرسۇنئاخۇننىڭ دۇغدىيىپ ئولتۇرۇشى، كىيىم ـ كېچەكلىرىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىدىن قارىغاندا ئاجايىپ بىچارە كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇ سىياقىدىن تۆت — بەش تاغار ئاشلىقنىڭ ئىگىسى دېسە ھېچكىمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ئەمما بۇ ئادەم بۈگۈنكى تۆت — بەش تاغار ئاشلىقنىڭ ئىگىسى بولۇپلا قالماستىن، ئۆزۈن يىللاردىن بۇيان بىر قېتىممۇ بازاردىن قالماي قانچە يۈز تاغار ئاشلىق سېتىپ كەلگەن پىشقان سودىگەر ئىدى. بۇ ئادەم ئادەتتە ئۆز ئاشلىقىنىڭ باھاسىنى باشقىلاردىن بەش تېسىن بولسىمۇ يۇقىرى ئېيتاتتى. خېرىدارلارغا ئاشلىقىم پاكىز ھەم قۇرۇق دەپ زېرىكمەستىن تونۇشتۇراتتى. باھادا چىڭدىشىپ ئۆز چېنىگە كەلمىسە ھەرگىز ساتمايتتى. بۇ بازاردا ساتالماي قالغان ئاشلىقىنى ئېغىر كۆرمەستىن ئېشەككە ئارتىپ ئۆيىگە قايتۇرۇپ كېتەتتى. ئۆمۈر بويى بازاردا ئاشلىق سېتىپ ئۆگەنگەن مەتتۇرسۇنئاخۇنغا بۇنچىلىك ئىشلار ھېچقانچە ئېغىر بىلىنمەيتتى.

ئۆي ئىچى ئىشلىرىمۇ ئىنتايىن تەرتىپلىك بولاتتى. تەڭىگە ئېلىنغان ئۇنىڭ مىقدارى، يېقىلغان ناننىڭ ھېسابى ئېنىق بولاتتى. ئۆيدىن ئاجراپ بىرەر ـــ ئىككى كۈن بىر تەرەپكە كەتسە، تاغاردىكى ئۇننى غېرىچلاپ قويۇشنىمۇ ئېسىدىن چىقارمايتتى. ئومۇمەن ئۆي ئىچىدە ھەرقانداق سەر-پىياتنىڭ ئىسراپ بولۇشىغا يول قويۇلمايتتى. قېرىغا تەۋە باغدا بىرقانچە تۈپتىن شاپتۇل، ئۆرۈك، ياڭاق ۋە ئامۇتلىرى بار ئىدى. بۇ مېۋىلەرنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن باغنىڭ تاملىرىنى چىتلاپ پۈختا قىلغاندىن تاشقە-

ربغا ئاتايىن بىر ئىت بېقىپ باغ ئىچىگە قويۇۋېتەتتى. بۇنداق ئەھۋالدا باغقا ئوچار قوشتىن باشقا ھېچكىم كىرەلمەيتتى. مەھەللىدىكىلەر بۇ ئادەمنى بېخىل، پىخسىق دەپ قارغايتتى. ھەتتا ئوششاق باللارمۇ ئاموتنى ساناپ قويىدىغان قېرى دەپ زارلىناتتى. بۇ ئادەمنىڭ پۇتۇن ئىشلىرى: «يېمەي ـ ئىچمەي بول بېخىل، باي بولمساڭ مەن كېپىل» دېگەن تەمسىلگە ئوياغون كېلەتتى. يورت ئاخونلىرى قورسىقىغا ئوبدان بېرىپ ئالدىغا جىقراق پۇل قويسىلا، ئاسانلىقچە باشقىلارنىڭ غەيرىتە ـ شىكايىتىنى قىلمايدىغان خەق. ئەمما مەتتورسوننىڭ ئوستىگە كەلگەندە ئوزلىرىگە گوناھى كەبىر بولسمۇ، شىكايەت تىللىرىنى تارتمايتتى.

كوز پەسلى كىرىپ مېرە ـ چېرە شەربەت باغلىغاندا شەھەر ئاخونلىرى توپ ـ توپ بولوپ سەھرامۇسەھرا مېھماندارچىلىق قىلىدىغان ئادەت ھەممە شەھەردە بولغاندەك خوتەندىمۇ بار ئىدى. بىر كوزلوكى بىرقانچە ئاخون، داموللىلار مەتتورسوننىڭ مېھمان بولوپ كەلگەندە ساھىبخانا ئامالسز مېھمان قىلغان بولسمۇ، لېكىن ئاموت پىششىقى ژاقتى، مەتتورسوننىڭ ئاموتلىرى قومدەك مېرىلەپ كەتكەن بولسمۇ، ھەربىر مېھماننى بىر تالدىنلا ئاموت بىلەن مېھمان قىلغانلىقى، ئەڭ ئاخىردا ئوزاتقوچە موللىلارغا بىر مىسقالدىن بولسمۇ پۇل قويمىغانلىقى قاتتىق ئەلەم قىلغانىدى. شوكا ئولار: «خودايىتائالا بەزەن بەندىلىرىگە پۇل ـ پوچەكنى يېسون، خەجلىسون، سەدىقە ـ ئېھسان بەرسون دەپ بېرىدو، مەتتورسوننىڭ بەندىلىرىگە خودىدى ئامانەت قويغاندەك ساقلاش ئو-چونلا بېرىدو، ئولگەندە ھەممىسى قالىدو!» دەپ قاتتىق شىكايەت قىلىشقانىدى.

مەيلى كىم قانداق شىكايەت قىلغانلىقىدىن قەتئىينەزەر بو ئادەم ئوز ئىشىغا ھامان پوختا ئىدى. يىل بويى ساتقان ئاشلىقىنىڭ پولىنى تەڭگىگە ئايلاندوروپ تەڭگىگە ئالتون ئالاتتى. گەرچە بو سودىنى ئىنتايىن مەخپىيەتلىك بىلەن پوختا ئىشلىگەن بولسمۇ، لېكىن يورت ئىچىدە بو ئادەمنىڭ «پىخسىق باي»، «قاراڭغو باي»، «بىر قاپاق ئالتونى بار» دەيدىغان گېپى بار ئىدى. بو ئادەم راست بايمو؟ بىر قاپاق ئالتون بارمو، يوق؟ بونى

هېچكىم ئېنىق بىلمەيتتى.

مەتتۇرسۇنئاخۇننىڭ ئايالى بۇۋىخەلىچخان، چوڭ ئوغلى ھېۋىللائاخۇن، كىچىك ئوغلى مەتتوختىئاخۇنلارمۇ دادىسىنىڭ ئالتۇنى توغرىسىدا ئېنىق بىر نەرسە بىلمەيتتى، پەقەتلا گۇمان قىلاتتى. ھەر يىلى دېھقانچىلىقىتىن چىققان ئاشلىقلارنى ئاتىسىنىڭ قانچە ئون سەر تەڭگىگە ساتىدىغانلىقىنى، باھاردا ئۆرۈك، يازدا شاپتۇل، كۈزدە ئاموت، قىشتا ياڭاق سېتىپ تەڭگە پۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلەتتى. لېكىن ھېچقانداق چىقىمى يوق بۇ ئۆيدە تەڭگە پۇللار نەگە كېتىدۇ دېگەن مەسىلىسىدە ھەممەيلەن ئەلۋەتتە گۇمان قىلاتتى.

بىر كۈنى مەتتۇرسۇنئاخۇننىڭ ئۆيىدىن چىرايلىق پىشقان بىر قاپاق يوقلىپ كەتتى. ئائىلىدىكىلەر قاپاقنىڭ يوقلىپ كەتكەنلىكىگە بىرقانچە كۈن بىئارام بولدى. بولۇپمۇ بۇۋىخەلىچخان قاپاقنىڭ ئۆي ئىچىدە لازىم بولۇۋاتقانلىقىنى ھەر قېتىم ئەسلىسىلا بىر قېتىم تەگەپ قويىاتتى.

ـــ قاپاقنى قانداق ئوغرى ئالغاندۇ؟ ئەجەب نائىنساپ ئوغرىكەن! قاپاقنىمۇ ئوغرىلامدۇ؟...

بۇ سۆزنى كۈندە نەچچە قېتىم تەكرارلاپ تەگەۋەرگەندە، مەتتۇرسۇنئاخۇن سەۋرى قىلالماي:

ـــ قاپىقىلار بەك بەلەن بولسا كېرەك، بىرەر بايىنىڭ كۆزى چۈشكەن بولسا، ئوغرىلاپ ئاپىرىپ ئالتۇن قاچىلاپ قۇمغا كۆمگەندۇ!؟ ـــ دەپ تەنە ئارىلاش غوڭشىپ قويدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن يوقالغان قاپاقنىڭ گېپى بېسىلدىيۇ، بۇۋىخەلىچخاننىڭ كۆڭلىدە تېخىمۇ ئېنىق گۇمان قالدى.

ئۇزۇن يىللىق تۇرمۇش داۋامىدا ئائىلە ئەزالىرىدا بىر قاپاق ئالتۇن توغرىسىدا ئاشۇنداق گۇمان بولسىمۇ، قاپاقنىڭ قانداق يەرگە كۆمۈلگەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. بۇ ئىنتايىن قاتتىق سىر ۋە مۆجىزە ئىدى. «مەتتۇرسۇنئاخۇن ئاغرىپ قالدى» دەپ خەت كەلگەن ھامان ھېۋىللائاخۇن بىلەن بۇۋىخەلىچخان ئىككىسى بىر ـ بىرىگە ئۆتۈنۈپ بەرمەي، مەن بارايى دېسە، مەن بارايى دەپ، ھەرقايسىسى ئۆز كۆڭلىدە مەتتۇرسۇن-

ئاخۇن هايات ۋاقتىدا يېتىپ بېرىپ دىدار كۆرۈشسە، بىرەر ۋەسىيەت بېرەرمىكىن دەيدىغان خىياللارغا بېرىلگەنىدى. شۇڭا ھەر ئىككىسى ئارقـ-مۇئارقا يولغا چىققانىدى.

مۇرىسىگە خۇرجۇن، بىر دانە چەكمەن چاپان ئارتقان ھېۋىللائاخۇن دەريا ياقىلاپ بۆرە مېڭىشىدا سوكۇلداپ شۇنداق ماڭدىكى، راۋۇرۇس ئات ـ ئۇلاغلارمۇ ئونىڭ بىلەن تەڭ ماڭالمىغان بولاتتى. كەچ بولسا ياكى پۇت ـ قوللىرى تالسا، شۇ يەردىلا يېتىپ ئارام ئالاتتى. قورسىقى ئاچسا ئوت قالاپ قۇمنى قىزدۇرۇپ «زايىت»[1] كۆمۈپ يەيتتى. ئۇسساپ قالسا دەريا سۈيى ئىچەتتى، يەنە ماڭاتتى. مانا شۇنداق ئالدىراش ۋاقىتلاردا ئىنسان باللىرىدا ئىككى قاناتنىڭ بولماسلىقى زور كەمچىلىك ھېس قىلىناتتى.

بۇۋىخەلىچخانمۇ ئالدىراش يول ماڭماقتا ئىدى. ئۇ ھە دەپ ئېشەكـ-نى تولا دەپشىنىپ پاچاقلىرىنى يېغىر قىلىۋەتكىلى قىل قالغانىدى. ھېۋىلـ-لائاخۇننىڭ يېتىپ بېرىپ ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى يالغۇز ئاڭلاپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ شۇنداق ئالدىرىدىكى، ئۇ ھەم شۇ ۋاقىتتا، مىنىپ كېتىۋاتقان ئېشەكنىڭ نېمىچۈن قاناتلىق بولمىغانلىقىغا قاتتىق نارازى بولغاندەك ھېس قىلغانىدى.

مەتتۇرسۇنئاخۇن شۇ يىلى ئادەم يالاپ سەككىز — ئون پارچە گىلەم توقۇتقانىدى. بۇ گىلەملەرنى كۆچاغا ئاپىرىپ ئۆز قولى بىلەن سېتىپ كېلىش ئۈچۈن كىچىك ئوغلى مەتتوختىئاخۇننى ئېلىپ كۆچاغا كېلىپ گىلەملەرنى ئوبدان باھادا ساتتى. ئەمدى بىرنەچچە كۈن كېچىكـ-سىمۇ گىلەم پۈلىغا ئالتۇن ئەكەتمەكچى بولدى. شۇ ئەسنادا بىر ـــ ئىككى سەر ئالتۇن سېتىۋېلىپ يولغا چىقاي دەۋاتقاندا ئۇشتۇمتوت ئاغرىپ قېلىپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. مەتتوختىئاخۇن دادىسىنىڭ ھالىدىن ياخشى خەۋەر ئېلىپ تېۋىپلەرگە كۆرسەتتى، دورا ـ دەرمەك ئىچۈردى. مەتتۇرسۇنئاخۇن ئوغلىنىڭ كۆيۈمچانلىقىغا رازى بولغان ھالدا ئۈمىدۋار

---

① كۆمەچنى شۇ يولدا «زايىت» دەپ ئاتىشىدۇ.

كۆزلىرى بىلەن مىننەتدارلىق بىلدۈرەتتى. ئۇنىڭ كېسەلدىن سەللىمازا ساقىيىش ئارزۇسى ـــ كەلگۈسى ئىشلارغا بولغان ئۈمىدى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى. ئۇ ھالسىز بولسىمۇ قوللىرىنى پات ـ پات قىمىرلىتىپ ئىشتاننىڭ لېپىزىگە تىكىۋالغان ئالتۇننى تۇتۇپ قويياتتى. ئويغاقلا بولسا بۇ نەرسىنى بىردەممۇ ئېسىدىن چىقارماي سلاپ تۇرغانلىقى ئۈنىڭ كەلگۈسى ئىشلار ئۈچۈن بولغان ئۈمىدىنىڭ نەقەدەر كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى تولۇق ئىسپاتلاپ بېرەتتى.

شۇ كۈنلەردە ھېۋىللائاخۇن كۇچاغا يېتىپ كەلدى. يىراقتىنلا كۆز يېشى قىلىپ، بىمارغا ئۆزىنى ئېتىپ، قوللىرىنى سۆيۈپ، ئۆز ئاتىسىغا بولغان مېھرىبانلىقىنى ناماياں قىلدى. ئاتا بولسا، چوڭ ئوغلى ھېۋىللائاخۇنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن كۆزىنى ئېچىپ ئانچىكىم قاراپ قويۇپلا يەنە كۆزىنى يۇمۇپ ئۆز ھالىغا يېتىۋالدى.

ئەتىسى ھېۋىللائاخۇن، ئۆگەي ئىنىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئېشەك جىرغىسى بىلەن ئاتىسىنى خوتەنگە ئېلىپ ماڭماقچى بولدى. مەتتۇرسۇنىلا ـ خۇن ماقۇل بولغاندىن كېيىن ئاكا ـ ئۇكا ئىككىيلەن بىمارنى جىرغىغا سېلىپ يولغا چىقتى.

قېرىغاندا تەككەن كېسەل، مەتتۇرسۇنىلاخۇننى كۈندىن ـ كۈنگە ھالسىزلاندۇرۇپ كۆز ئېچىشقىمۇ دەۋىتىنى قويمايۋاتقان، قانداقتۇر ھالسىزلىقتىن كېلىۋاتقان مەڭگۈ ئۇيقۇ باشلىنىۋاتقان بولسىمۇ، ئۈمىدتىن ئىبارەت بۇ ئاجايىپ كۈچ، ئۇنى ئاخىرقى نەپەسكىچە جان تالاشتۇرماقتا ئىدى. شۇڭا بىمار ئىمكانقەدەر كۆزىنى ئېچىپ ئۆزىنىڭ قانداق ۋە نەدە كېتىۋاتقانلىقىنى بايقاشقا قىزىقاتتى. گاھى ئۇ دەريا بويلىرىدا، گاھى توغراقلىقلاردا، يۇلغۇنزارلىقلاردا كېتىۋاتقانلىقىنى خىرە ـ شىرە بولسىمۇ كۆرەتتى. تولىراق كۆزىنى يۇمۇپ ياتقان ياكى ئۇخلاپ قالغان چاغلاردا قانداق يەرلەرنى كېزىپ ئۆتكەنلىكىنى ئۇ بىلمەيتتى، بىلىشكىمۇ قىزىقمايتتى. لېكىن ئازراق ھوشى ساق بولسىلا بىر ئامال قىلىپ لېپەزدىكى مېتالنى سلاپ خاتىرجەم بولاتتى. ھېۋىللائاخۇن بىلەن مەتتوختىئاخۇن ئۆز دادىسىنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىدىن قەتئىينەزەر كۆزىنى ئاچماي يېتىۋالغانلىـ

قىغا قاراپ غەم قىلىپ بىئارام بولاتتى.

بىر كۈنى ھېۋىللائاخۇن ئۆگەي ئىنىسى مەتتوختىئاخۇننى خالىي بىر جايغا قىچقىرىپ بىرئاز ئەھۋاللاشقاندىن كېيىن:

— دادام سىزگە بىرەر گەپ - سۆز قىلمىدىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— دادام كېسەلنىڭ زورىدىن ئۇنى - بۇنى دەپ جېدەل قىلغاندىن باشقا ھېچقانداق گەپ قىلغىنى يوق! — دېدى مەتتوختىئاخۇن سەمىمىيەتلىك بىلەن.

— ۋەسىيەت ئول - بول قىلمىدىمۇ؟

— ياق، ئاكا.

ھېۋىللائاخۇن بۇ سۆزلەرگە بىر تۇرۇپ ئىشەنسە، بىر تۇرۇپ ئىشەنگۈسى كەلمىدى. بىر كۈنى مەتتوختىئاخۇن ئېشەك سۇغارغىلى كەتكەن پەيتتىن پايدىلىنىپ دادىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— جېنىم دادا، كۆزىڭىزنى ئېچىڭا!، مەن ھېۋىللا، سىزنىڭ جىگەر پارە بالىڭىز، كۆزىڭىزنى بىر ئېچىڭا! — دېدى ئۇ يىلىنغان ئاھاڭدا.

بىمار كۆزىنى ئاچماقچى بولغاندەك قىلدىيۇ، لېكىن ئاچمىدى. ھېۋىللائاخۇن سۆزىنى داۋام قىلىپ:

— ياخشى كۈننىڭ يامىنى دېگەندەك، قانداق گەپ - سۆزىڭىز بولسا، مەن ئاڭلاپ قالاي.

بىمار يەنە قاش - قاپىقىنى سۈزۈپ بېشىنى چايقاپ جىم ياتتى.

— ئۇنداق قىلماڭ، دادا، ۋەسىيەتلىرىڭىزنى ئاڭلاپ قالاي!

ھېۋىللائاخۇننىڭ يالۋۇرغان ئاۋازى توغراقلىقلار ئىچىدە شۇنچە جاراڭلىغان بولسىمۇ، بىمارغا ھېچقانچە تەسىر قىلمىغانىدى. ھېۋىللائاخۇن ئۆزىنىڭ خوتەنىدىن شۇنچە ئالدىراپ يېتىپ كەلگەنلىكىنىڭ قىلچە ئەھمىيىتى بولمىغانلىقىنى تۇنجى قېتىم چۈشەندى ۋە ئۇمىدسىزلەندى.

بىمار جىرغىدا، شايار بىلەن ئاقسۇ ئاۋات ئارىلىقىدىكى جاڭگال يولىدا كېتىۋاتقاندا خوتەن تەرەپتىن بۇۋىخەلىچەخان يېتىپ كەلدى. بۇ ئايال يىراقتىنلا كۆيىدى - پىشتى بولۇپ بىمارغا ئۆزىنى تاشلىدى ۋە ئۇنىڭ

بەدەن ـ باشلىرىنى سلاپ قوللىرىنى تۇتۇپ:

ـــ ئاخۇنۇم، ئاخۇنۇم! ـــ دېدى يىغلامسىرىغان ئاۋاز بىلەن ناله قىلىپ، ـــ مەن كەلدىم ـــ مەن! كۆزلىرىنى بىر ئاچسىلا ئۇز غوجام، مەن خۇش بولاي! ئەجەب ساق ئادەمتىلە، نېمە بولغانلا!

بىمار بۇۋىنخەلىچىخاننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ كۆزىنى ئېچىپ خېلى ئۇزۇن قارىدى.

ـــ مەن كەلدىم، مانا مەن، قانداقراق مىجەزلىرى، ئانار شەربىتى قىلىپ بېرەي...، ـــ بۇۋىنخەلىچىخان ئوغلى تەرەپكە بۇرۇلۇپ، ـــ بالام مەتتوختاخۇن، خۇرجۇندا ئانار بار، ئەكەلسىلە، دادىلىرىغا ئانار شەربىتى سىقىپ بېرەي.

بۇلار ئىككى ئانارنى سىقىپ بىرنەچچە قوشۇق ئانار شەربىتى ھاسىل قىلىپ بىمارغا تەڭلەپ:

ـــ ئاخۇنۇم، كۆزلىرىنى بىر ئاچسىلا، ماۋۇ ئانار شەربىتىدىن ئازراق ئىچسىلە، دەردلىرىگە داۋا، رەنجىلىرىگە شىپا، يابىسمىللا...

بۇۋىنخەلىچىخان يۇمشاققىنە قوللىرى بىلەن بىمارنى يۆلەپ ئۆرە قىلىپ ئانار شەربىتىدىن نەچچە قوشۇق ئىچۈردى. بىمار بۇ غەمخورلۇقلارغا مىننەتدار بولغانىدى. بۇۋىنخەلىچىخان بىمارنى پۈتۈنلەي ئىگىلەپ، ئۆزى ئالغاچ كەلگەن داۋايى مۇشۇك، گۈلقەنت، ھەببى شىپا دورىلىرىنى يېگۈزۈپ، داڭقانغا كېسەل تامىقى ئېتىپ بېرىپ بىمارنى خېلىلا رازى قىلدى. ئاشكۆكى سېلىنغان ھىدلىق سۇيۇقئاشتىن بىرقانچە قېتىم ئىچكەن بىمار خېلىلا ئوڭشىلىپ، كۆز قارىچۇقلىرىدا يېڭىۋاشتىن ھاياتلىق نۇرى يالتىراشقا باشلىدى.

لېكىن ھېۋىللاڭاخۇن بۇ ئەھۋاللارغا چىدىمايتتى. بولۇپمۇ ئۆگەي ئانىسىغا ئاچچىقلىنىپ، بۇ ئازازۇل دادامنىڭ ھەممە سىرىنى يالغۇز ئىگىلىۋالىدىغان بولدى، دەپ كۆچلۈك ھەسەت قىلاتتى.

3

مەتتۇرسۇنئاخۇن خوتەنگە سالامەت يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ھاياتقا بولغان ئۈمىدلىك كۆزلىرى پىلدىرلاپ چاقناپ تۇراتتى. قولۇم ـ قوشنا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار يوقلاپ كېلىشتى. يوقلىغۇچى ھەرقانداق كىشى ھال ـ ئەھۋال سورىغاندىن تاشقىرى ھەر خىل شىپالىق دورىلارنى تونۇشتۇرۇپ چارە ـ تەدبىرلەر تەقدىم قىلدى. لېكىن مەتتۇرسۇنئاخۇن جېنىغا ئارامبەخش قىلىدىغان شىپالىق دورىلارنى قىلىشقا قىزىقماستىن ئازاب چەكسىمۇ سەۋرى قىلىپ ساقىيىپ قالمەن دەپ يېتىۋەردى. قارىماققا سەۋرى قىلىپ خاتىرجەم ياتقاندەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. لېپەزدىكى ھېتالنى پات ـ پات سىلاپ كۆرۈپ، بۇ ھېتالنى قاپاقتىكى ئالتۇنلارغا قانداق قوشۇۋېلىش مەسىلىسى ئۈنى قاتتىق بىئارام قىلاتتى. بولۇپمۇ كېچىسى تاڭ ئاتقۇچە پەيت كۈتۈپ ئارامدا ئۇخلىيالمايتتى. ھويلىدا ھېۋىللائاخۇن، مەتتوختىئاخۇنلار ياتاتتى. كاتۇنىڭ يېنىدا بۇۋىخەلىچخان ھەمراھ بولاتتى. مۇنداق ئەھۋالدا ئۇلارغا تۇيدۇرماستىن قانداقمۇ ھەرىكەت قىلغىلى بولسۇن!

بىر كېچىسى پەيتنى تېپىپ ماڭماقچى بولۇۋىدى، بۇۋىخەلىچخان سېزىپ قېلىپ ئەمەلگە ئاشمىدى. يەنە بىر كېچىسى ھاۋانى بۇلۇت قاپلىغان قاراڭغۇلۇقتىن پايدىلىنىپ ئورنىدىن تۇرغاندا بۇۋىخەلىچخان تۇيمىغان بولسىمۇ، كەتمەننى ئالغاندا تىرىقلاپ كېتىپ ھېۋىللائاخۇنغا تۇيۇق چۇشۇپ قېلىپ يەنە ئەمەلگە ئاشمىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ بېسىلىپ قالغىنى يوق. ئۇ ھاياتقا بولغان ئۈمىدى يورۇقلىشىپ دەرياسىنىڭ تاشقىن ۋاقتىدىكى ئېقىنىدىنمۇ كۈچلۈك ئىدى. پات ـ پات ئۆزىنى دەسسەپ كۆرۈپ قىلماقچى بولغان ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا پىلان تۈزەتتى.

بىر كېچىسى تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا ئاسمانىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ جاھانىنى زۇلمەت باسقانىدى. مەتتۇرسۇنئاخۇن پەيتنى قولدىن بەرمەي ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، تىمسىقلاپ يۇرۇپ قولىغا كەتمەن ئېلىپ قوملۇققا

چقتى. ئۆزىگە تونۇش بولغان نۇقتىغا بېرىپ قۇمنى قايرىدى ۋە ئۇ يەردىكى كۆمۈكلۈك قاپاقنى تېپىپ، لېپەزدىكى ئالتۇننى ئىلگىرىكى ئالتۇنغا قوشۇپ يەنە جايىغا كۆمۈپ قايتىپ ئورنىدا يېتىۋالدى. بۇنى ھېچكىم تۇيمىدى. بەختكە يارىشا ناماز ۋاقتىدا بىرئاز شامال چىقىپ مەتتۇرسۇنئا-خۇننىڭ ئىزلىرىنى كۆمۈپ ئىلگىرىكى ھالەتكە كەلتۈرۈۋەتكەنىدى.

مەتتۇرسۇنئاخۇن قايتىپ كېلىپ خاتىرجەم بولغان ھالدا ئارام ئېلىش-قا ياتتى، ئۇزۇن ئۆتمەيلا قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى. ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى ئۇيقۇسى ئۇچ كۈن داۋام قىلدى. راستتىن ئېيتقاندا بىمار قۇم كولاپ زورۇقۇپ ئۇزۇلۇپ قالغانىدى. ئۇچ كۈن ئۆتكەندە گەرچە ئۇ، ئويغانغان بولسىمۇ، كۆزىنى ئېچىشقا ئامالسىز قالدى. بىمارنىڭ ئەھۋالىدىكى بۇ جىددىي ئۆزگىرىش نەتىجىسىدە تاماقتىن قالدى. ئۆلۈم ئالدىدىكى شېرىن ئۇيقۇ بىمارنى زور كۈچ بىلەن بېسىۋالغانىدى. بۇيانقىلار بىمارنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىدىن غەم قىلىشقا، شۇنداقلا بىمارنىڭ بىرەر سۆز ۋەسىيەت قىلىشىغا تەقەززا بولۇشتى.

لېكىن بۇ ۋەسىيەت يالغۇز بىر كىشىنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلىنىپ قېلىشىنى ھېچكىم خالمايتتى. شۇ سەۋەبتىن ھەممەيلەن ھوشيار بولۇپ، بىمارنىڭ ئەتراپىدىن كېچە ـ كۈندۈز ئاجرالمايتتى. ناۋادا ھېۋىللائاخۇن تاشقىرىغا چىقماقچى بولسا، ئايالى زۇمۇرخاننى پايلاقچى قىلىپ ئاندىن چىقاتتى. بۇۋىخەلىچخان تالاغا چىقماقچى بولسا، مەتتوختىئاخۇننى مختەك ئولتۇر-غۇزۇپ قويۇپ ئاندىن چىقاتتى. دېمەك، ھەممىسلا گويا كېسەلنىڭ ھال-دىن غەم قىلىپ ئاجرالغۇسى كەلمىگەندەك بولۇشۇپ بىر ـ بىرىگە كۆز ـ قۇلاق بولۇشتى.

بىمار ئۆزىنىڭ بارغانسېرى ھالسزلىنىپ كېتىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىۋاتقان بولسىمۇ، گويا ئۆزىنى سىناپ كۆرمەكچى بولغاندەك ھاياتقا بولغان ئۇمىد قۇشلىرىنى ھەر تەرەپكە ئۇچۇرتۇپ كۆرەتتى. ئاشلىق بازارلىرىدا يەنە ئاشلىق سودىسى قىلىش، چارۋىلاپ تۇرىدىغان تەڭگىلەرنى ئۆز قولى بىلەن ساناش، كۈچاغا يەنە بېرىش ئارزۇلىرىدا لەززەت تاپماقچى بولاتتى. لېكىن بىمار ئارزۇ قىلغان لەززەت دېگەندەك خۇش قىلالمايدىغان بولۇپ

قالغاندى. كۈنلەر ئۇزارغانسېرى ئۇنىڭ ئۈمىد قۇشلىرى كۆزلىگەن يېرىگە ئۇچماي، ساراڭ قۇشتەك ھەر تەرەپكە قېچىپ كۆزدىن غايىب بولاتتى. بۇنداق بولۇشى بىمارغا كۆڭۈلسىزلىك كەلتۈرەتتى. بۇ كۆڭۈلسىزلىك ـــ قانداقتۇر ئاچچىق ئازابقا ئايلانغاندەك قىلاتتى. بىر كۈنى بىمار بۇ ئازابلاردىن ئۆزۈل ـ كېسىل قۇتۇلۇش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچىنى توپلاپ ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇۋىدى، نەپەس سەقلىغاندەك بولۇپ بىرلا قېتىم خارقىراپ قالدى ـ دە، قايتا نەپەس ئالالماي قالدى.

مەتتۇرسۇنئاخۇن ئاخىرقى ھېسابتا نەپەستىن توختاپ مەڭگۈ ئۇيقۇغا، شۇنداقلا مەڭگۈ خاتىرجەملىككە ئېرىشىپ ئارام تاپتى. لېكىن بۇۋىخەلىچىخان، ھۈللائاخۇنلار باشلىق قوۋم ـ قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا ھازا بىلەن ئېغىر گۇمان قالغاندى...

ھۈللائاخۇن ئۆز گۇمانىدا دادام ۋەسىيەتنى بۇۋىخەلىچىخانغا قىلدىمىكىن دېسە، بۇۋىخەلىچىخان بۇ ۋەسىيەت ھۈللائاخۇنغا قالدىمىكىن دەپ گۇمان قىلاتتى. شۇڭا بۇلار مەتتۇرسۇنئاخۇن ۋاپات بولغان كۈندىن باشلاپ بىر ـ بىرىگە تۈيدۇرماستىن ھويلا ـ ئارام، باغ ۋە باغنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى قوۋم دۆڭلىرىنى قاتتىق كۆزەتتى. ناۋادا ھۈللائاخۇن قوۋم دۆۋىلىرىگە بۇ تەرەپتىن ئۆتكەن بولسا، ئۇ تەرەپتىن مەتتوختىئاخۇن پەيدا بولۇپ قالاتتى. گاھىدا مەتتوختىئاخۇن باغقا كىرگەن بولسا، ئىز بېسىپلا باغقا زۇمۇرخان پەيدا بولۇپ قالاتتى. مۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ھېچكىم بەخۇدۇك تەكشۈرۈش قىلالمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ھەربىرىنىڭ قارا چېكىپ قويغان نۇقتىلىق جايلىرى بار ئىدى.

بىر كۈنلىرى ھۈللائاخۇن ئۆي ئىچىدىكى ھەرقانداق زۆرۈر ئىشلىرىنى تاشلاپ ئېتىكاپقا بارىمەن دەپ يېقىن ئەتراپتىكى بىر مازارغا كەتتى. ھەپتە ـــ ئون كۈندە بىرەر قېتىم كېلىپ ئۇزۇق ـ تۈلۈك ئەكەتكەندىن باشقا كۈنلىرى ئۆيدە بولمايتتى. بۇ ئىشتىن بۇۋىخەلىچىخان خاتىرجەم بولغاندەك ھېس قىلاتتى...

بىر كېچىسى تاڭغا يېقىن، ئاسماننى چىپار بۇلۇت قاپلىغان، پۇچۇق تاۋاقتەك كۆرۈنگەن يېرىم ئاي، گاھى بۇلۇت ئاستىدا قالسا، گاھى ئاشكارا

بولۇپ يەر ـ جاھاننى غەيرىي نورمال يورۇتۇۋاتقان بىر پەيتە، مەتتۇر-سۇنئاخۇننىڭ ھويلىسىدىن كەتمەن كۆتۈرگەن بىر ئادەم شاپاشلاپ چىقىپ باغنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى قۇملۇققا كېلىپ توختىدى. بۇ ئادەم ئەتراپقا بىر قۇر دىققەت بىلەن قارىۋالغاندىن كېيىن بىر نۇقتىنى كولاشقا باشلىدى. ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا تاغدەك قۇملارنى ئىككى تەرەپكە قايرىپ تاشلاپ نېمىدۇر بىرنېمىنى ئىزدەيتتى. يەنە كولاشنى داۋاملاشتۇراتتى. پات ـ پات توختاپ پىشانىسىدىكى تەرنى سۈرتۈپ، ئەتراپقا نەزەر تاشلاپ يەنە كولايتى. بۇ ئادەمنىڭ مۇنداق جىددىي ۋە كۈچەپ ئىشلىگىنىگە قارىغاندا قانداقتۇر قىزىقارلىق ئۇمىدنىڭ بارلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بەلكى بىر قاپاق ئالتۇننىڭ دەل شۇ يەردىن چىقىپ قېلىشىنى ئارزۇ قىلغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئەجرىگە يارىشا قاپاق تېپىلىپلا قالسا ھاردۇقۇم چىقىدۇ دەپ ئويلاۋاتسا كېرەك. شۇڭا ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ قۇم قايرىۋاتقاندا خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەك بىر چوماق كېلىپ ئۇنىڭ ئارقا مېڭىسىگە تەگدى. تىك موللاق ئاتقاندەك دۈم چۈشكەن بۇ گەۋدە شۇئانلا ھوشىدىن كەتكەندى. چوماق تەگكەن يەردىن بۇلدۇقلاپ قان چىقىشقا باشلىدى.

خېلى ئۇزۇندىن كېيىن بىرئاز ھوشىغا كەلگەن كەتمەنچى ئۆزىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى چۈشەنمەكچى بولدى، ئەمما ھېچنېمە چۈشىنەلمىدى. باش ـ ئاخىرى قانداق بولغانلىقىنى ئويلانغۇدەك بىرەر ئىش ـ بىرەر ۋەقەمۇ ئېسىگە كەلمىدى. پەقەتلا ئۆز بېشىنىڭ باشقىچە ئېغىرلىشىپ قالغانلىقىنى سېزەتتى. قولى بىلەن بېشىنى سىلاپ كۆرمەكچى بولدى. بىراق قولىنى ئۇيان ـ بۇيان قىلىش خۇشياقمىغاندەك ياكى قۇربى يەتمىگەندەك غەلىتە تۇيۇلدى. ئۇ ئەمدى تۇرۇپ كېتىشنى ئويلىدى. بۇ بىر بەھۇدە خىيالدىنلا ئىبارەت ئىدى. ئالتۇننىڭ «بىر يۈزى قان، بىر يۈزى يېرىك» دېگىنى راست سۆز ئىدى. چوماق يېگۈچىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى بۇنى تولۇق ئىسپاتلاپ بېرەتتى. چوماق يېگۈچى بۇ ھەقىقەتنى ئەلۋەتتە چۈشەنگەن بولغىيتتى... ئەگەر چۈشەنگەنلا بولسا ئالەمگە جاكار-لۇبتىشى زۆرۈر ئىدى. لېكىن شۇ پەيتە ئۇ ئاجىز ئىدى. ئۇنى قانداقتۇر

بىر قارا قۇش كۆچلۈك تىرناقلىرى بىلەن چاڭگاللاپ كۆچەپ بېسىپ يەرگە پاتۇرماقتا ئىدى. گويا ئۇنىڭ تۇمشۇقى يەرگە چوككەنسېرى نەپەس بوغۇلـماقتا ئىدى. شۇڭا ئـۇ هالسىزلانغان بوغۇق ئاۋازدا: «هەي دادا... هەي دادا...» دېدى. بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن: «ئالتۇن، هەي ئالـتۇن...» دېـدى ـ دە، شۇنىڭ بىلەن شۇك بولۇپ قالدى.

ئەزان ۋاقتىدا بۇۋىخەلىچىخانىنىڭ كۆڭلى ئەنسىرىگەندەك بولۇپ ئوغلىنىڭ ئىزىدىن قۇملۇققا چىقىپ، قانغا مىلىنىپ ياتقان بىر گەۋدىنى ئۇچرىتىپ قاتتىق چۆچۈدى. ئاستا يېقىنلاپ كېلىپ بۇ گەۋدىنىڭ ئۆز ئوغلى مەتتوختىئاخۇن ئىكەنلىكىنى تونۇپ، ئۆزىنـى يوقاتـقان هالـدا ئاللا ـ توۋا دەپ يىغلاشقا باشلىدى. تاڭ سەھەردىكى ئوچۇق هاۋادا ياڭرىغان يىغا ساداسى مۇھتىنى لەرزىگە كەلتۈرگەنىدى. مەتتوختىئاخۇن ئاللىقاچان مۇزلاپ قېتىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئۆز ئانىسىنىڭ يىغا ـ زارىنى ئاڭلىمىغانىدى. قولۇم ـ قوشنىلار توپلانىدى. هەيران بولغان جامائەت، بۇ قانلىق ۋەقەنىڭ هېچ يېرىنى چۈشىنەلمەي هېيتىنى كۆتۈرۈپ هويلىغا ئېلىپ باردى. هېۋىللائاخۇن بۇ ۋەقەدىن پۈتۈنلەي بىخەۋەر ئىدى. ئۇنىڭغا خەۋەر يەتكۈزگەندىن كېيىنلا بۆرە مېڭىشى بىلەن لاپلداپ يېتىپ كېلىپ، چوڭ يولدىنلا هۆكۈرەپ يىغلاپ هازىغا قاتناشتى. ئۇكسىنىڭ ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى.

هېيتىنى يۇيۇپ ـ تاراپ يەرلىككە قويۇش ئارىلىقىدا جامائەت بۇ ۋەقەنى جىق سۇرۇشتۇرمە قىلدى. لېكىن قانائەت تاپقۇدەك چۈشەنچە ئوتتۇرىغا چىقمايتتى. جامائەت ئۇنداق دەپ، مۇنداق دەپ، ئاخىر مەتتوخـتىئاخۇننى بىرى سۆرەپ قۇملۇققا ئاپىرىپ ئۆلتۈرۈپ قۇمغا كۆمۈۋەتمەكچى بولغانىكەن دەيدىغان خۇلاسىگە كېلىشتى. لېكىن هېۋىللائاخۇن بۇ سۆزـ لەرگە ئانچە ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە: مەزكۇر قۇملۇقنى كۆزىتىدىغان قانداقتۇر بىر قارا قولنىڭ بارلىقى، بۇ قارا قول قانداقتۇر يىراق يەردىن بۆرە مېڭىشى بىلەن لاپلداپ كېلىپ قۇملۇقنى چۆرگىلەيـدىغانلىقى، هەرقانداق ئادەم بۇ قۇملۇققا كەلسە ياكى باشقىچە هەرىكەتتە بولسا، ئۇنداق ئادەمنى ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلاشقا بەل باغلىغانلىقى... دەك

بىر خىل مۇدھىش گۈمان كەلگەندەك بولاتتى. لېكىن بۇ گۈماننى ئوتتۇرد-
غا چىقىرىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى...

4

يېگانە ئوغلى مەتتوختىئاخۇنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى بۇۋىخەلىچخانغا چىدىغۇسىز ئەلەم بولغانىدى. يانجىلىپ كەتكەن يىلاندەك تولغىنىپ ئۆزد-
نى يەرگە ئۇرۇپ كېچە - كۈندۈز زار - زار يىغلىدى. ئوغلىنىڭ قانداق ۋە نېمە سەۋەبتىن ئۆلگەنلىكى ئانىغا ئايان ئىدى. بۇ سىرنى كىشىگە ئېيتقىلى بولمايتتى. شۇنىڭدەك كىم تەرەپتىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىمۇ ئانىنىڭ كۆڭلىگە سۇتتەك ئايدىڭ ئىدى. بۇ سىرنى تېخىمۇ ئاشكارا قىلغىلى بولمايتتى. يۇقىرىقى ئىككى سىرنى ئاشكارا قىلغىلى بولماسلىقتەك سەۋەب بىلەن ئانا ھەرقانچە تولغىنىپ يىغلىسىمۇ زادىلا ئىچى پۇشمايتتى. بەلكى تېخىمۇ قاتتىق ئازاب چېكەتتى. ئوغلىنى قۇملۇققا ئۆزى چىقارغان ئەمەس-
مىدى؟ بۇنىڭ ئەلىمگە قانداق چىدىغىلى بولسۇن؟ ناۋادا پۈتۈن سىرلار-
نى ئاشكارا ئوتتۇرىغا قويىدىغان بولسا، بۇنى ئاڭلىغان خەلقىئالەم نېمە دەر؟ نېيىتى يامانىنىڭ قازىنى تۆشۈك دەرمۇ؟ ئۆزىنىڭ شورى دەپ نەپرەت ياغدۇرارمۇ؟ شۇ سەۋەبتىن بۇۋىخەلىچخان ئىچىدىن زىدە بولۇپ تۇگەپ كېتىۋاتاتتى.

ھېۋىللائاخۇنمۇ ھازا قىلىپ ئازاب چېكەتتى. بۇ ئىشلارنىڭ قانداق قىلىپ خۇنلۇق، قانلىق پاجىئە دەرىجىسىگە يېتىپ قالغانلىقىغا ھەيران بولاتتى ۋە ئۆكۈنەتتى. ھازا جەريانىدا كىشىلەر قانداق گۈمان قىلىۋاتىدد-
غاندۇ؟ مەندىن گۈمان قىلىۋاتىدىغاندىمۇ؟ دېگەندەك مەشئۇم خىياللار ئۇنىڭ كاللىسىغا دائىم كېلىپ تۇردى. مۇنداق ئەھۋالدا ھازىغا قاتناشقان ھەرقانداق ئادەم ھېۋىللائاخۇن بىلەن قول تۇتۇشۇپ كۆرۈشكەندە ئۇنىڭ كۆزىگە قادىلىپ قاراپ قانداقتۇر بىرنېمە ئىزدەۋاتقاندەك بولۇپ تۇيۇلاتتى. كىشىلەرنىڭ مۇنداق قاراشلىرى ئۇنى خۇدۇكسىرەتتى. لېكىن ئۇ، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ھازىغا بېرىلىپ ھەرقانداق گۈمانلاردىن ئۆزىنى ساقلاپ

چقتى. يغلاپ ـ قاقشاپ خۇدانىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنۇپ مېيىتنى ئۇزاتـ
تى، نەزىر ـ چىراغ ئۆتكۈزدى. بۇ رەسمىيەتلەر ئارقىلىق مەتتوختىئاخۇن ئۇستىدە پەيدا بولغان قانلىق پاجىئەنىڭ ماتەم ـ قايغۇلىرى تەدرىجىي توزۇپ تۈگىگەنىدى.

لېكىن بۇۋىخەلىچخاننىڭ ئازابى بىلەن ھېۋىللائاخۇننىڭ ېېشىدىكى قايغۇ ـ ئەلەملەر توزۇپ كەتمىگەنىدى.

ھېۋىللائاخۇننىڭ ئايالى زۇمۇرخان، مەھەللىدىن ھەر خىل گەپ ـ سۆزلەرنى ئاڭلاپ كېلەتتى: «روزى موللامغا رەم باقتۇرۇپتىكەن، قاتىل ئۆز ئىچىدە دەپتۇ»، مەھەللىدىكىلەر: «بۇ خەق بىر قاپاق ئالتۇننى تالىشىپ بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرۈپ تۈگىشىدۇ»، «قىساس تارتىدۇ» دېيىشـ ۋېتىپتۇ، ۋەھاكازا. زۇمۇرخان ئاڭلاپ كەلگەن گەپ ـ سۆزلەر ھېۋىللائاـ خۇنغا كۆڭۈلسىزلىك ۋە بىئارامىلىق كەلتۈرەتتى. بۇ خىل سۆزلەر ئاڭلانسىلا بەدىنىگە سوغۇق سۇ قۇيغاندەك تىترەك ئولىشاتتى، گاھىدا گويا يۈرىكىگە پىچاق سانجىلغاندەك ئاغرىيتتى.

بۇۋىخەلىچخاننىڭ قۇلىقىغىمۇ ھەر خىل گەپ ـ سۆزلەر كىرىپ تۇراتتى: «ئاشۇ خوتۇننىڭ نىيىتى يامان بولمىسا ئوغلى ئۆلمەيتتى، ئۆزىـ ىنىڭ شورى!» بۇنداق سۆزلەر تۆز ئۇستىگە لازا سەپكەندەك بولاتتى. «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا» دېگەندەك، بۇۋىخەلىچخانغا يېقىندىن ـ يېڭىنسىغىچە ئايان بولغان بۇ پاجىئە ھەققەتەن كۆتۈرەلگۈـ سىز دەرد ئىدى. تولا يىغلاپ، تولا ئويلاپ كۆندىن ـ كۈنگە ئاجىزلاشقان بۇۋىخەلىچخاننىڭ مىجەزى كەملەپ ئاغرىپ قالدى. ھېۋىللائاخۇن جان كۆيەرمەنلىك قىلىپ تېۋىپلارغا كۆرسەتتى، داخانلارغا ئوقۇتتى، ھەتتا پىرە ئويىنايتتى. بۇ خىل داۋالاش ئۇسۇللىرىدا بىمار ياخشىلىنىشنىڭ ئورنىغا تېخىمۇ ئاجىزلاشتى، ناچارلاشتى...

تېپىشمىغۇچە ئېلىشماس دېگەندەك ھېۋىللائاخۇن بىلەن زۇمۇرخان راسا تېپىشقانلاردىن ئىدى، مىجەز ـ خاراكتېرى ئوخشىشاتتى. ھېۋىللائاـ خۇننىڭ قارا قورساقلىقىغا بېقىپ زۇمۇرخانمۇ رەھىمسىز قارام ئايال ئىدى. بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىككى — ئۈچ بالا بولغانلىقتىن كەلگۈسى تۇر-

مۇش ـ ئىستىقبال جەھەتلەردە مەقسەتلىرى بىر يەردىن چىقاتتى. زۇمۇر-
خان گەرچە بىر قاپاق ئالتۇن توغرىسىدا ئېرىدىن ئېنىق گەپ ـ سۆز
ئاڭلىمىغان بولسىمۇ، ئوتتۇرىدا كېتىۋاتقان كۆرەش ۋە زىددىيەتلەرنى
سېزىپ يۇرەتتى. مەتتوختىئاخۇن پاجىئەسىدىن نەچچە كۈن بۇرۇن بۇۋى-
خەلىچىخان بىلەن مەتتوختىئاخۇن ئىككىسى قۇملۇقتا چۆرگىلەپ يۇرگەن-
لىكىنى كۆرگەن زۇمۇرخان بۇ ئەھۋالنى ئېرىگە دوكلات قىلغانىدى.
شۇنىڭدىن كېيىن ھېۋىللاتاخۇن ئەل ياتقان ۋاقىتلاردا مازاردىن كېلىپ
قۇملۇقنى كۆزىتىپ تاڭ ئېتىشقا يېقىن قايتىپ كېتىدىغان بولۇپ قالغان-
دى. ھەتتا مەتتوختىئاخۇن قۇمنى كولىغان كېچىسىمۇ ھېۋىللاتاخۇن
مازاردىن كەلگەن بولۇشى مۇمكىن ئىدى. شۇ كېچىسى پەيدا بولغان
پاجىئەلىك ئىشلار قانداقتۇر ئېغىزغا ئالغىلى بولمايدىغان خۇدانىڭ تەقدە-
رىدىكى سىرلىق مۆجىزە ئىدى. بۇ سىرنى ھېۋىللاتاخۇن بىلەن زۇمۇرخان
ئىككىسى بىر ـ بىرىگە قارىشىلا چۈشەنگەندەك بولاتتى... لېكىن ھەرگىز
ئۆزئارا سۆز بىلەن چۈشەنچە بېرىشمەيتتى...

ھېۋىللاتاخۇن ئايالى زۇمۇرخاننى ئۆگەي ئانىسىنىڭ كېسىلىگە قارا-
دۇ دەپ تەينىلەپ قويغانىدى. زۇمۇرخان ئۆز ۋەزىپىسىنى قانداق ئورۇن-
دايدىغانلىقىنى، قانداق قىلغاندا ھېۋىللاتاخۇننى رازى قىلغىلى بولىدىغان-
لىقىنى ياخشى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ، بىمارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش
جەريانىدا، مۇمكىنقەدەر يالغۇز تاشلىۋېتىش، ئۇسسۇزلۇق، تاماق بېرىشتە
كېچىكتۈرۈش، ياخشى گەپتىن كۆرە يامان سۆزنى كۆپرەك قىلىش، زەھەر-
لىك چېقىۋېلىش، ئېپى كەلگەندە ئاچچىق چىمدىۋېلىش، قورقۇتۇپ ئۇ-
جۇقتۇرۇۋېلىش، ئىشقىلىپ ھەممىنى ئورۇنداپ ئېرىنى رازى قىلاتتى.

ھېۋىللاتاخۇن ھە دېسە چالا تېۋىپلارنى ئەكېلىپ كۆرسىتىپ، قەۋزە-
يەت، يەل دەپ سانا قاينىتىپ ئىچۈرۈش ئارقىلىق بىمارنىڭ ئىچنى
ھەيدەپ ئاجىزلاشتۇرۇش، پىرە ئويىنىتىپ ئېگىز ـ پەس چايقاش، دەم
سۈيى، شەكلى سۈيى دەپ قارا سىياھ بىلەن سامان قەغەز سۈيى ئىچۈرۈپ
ھالسىزلاندۇرۇش تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ زۇمۇرخانغا ياردەملەشتى. بىر
كۈنى ئەتىگەنلىكتە ھېۋىللاتاخۇن بىمارنى يوقلاپ كىرىپ ئەھۋال سورە-

غاندىن كېيىن:

— ئانا، كۈندىن - كۈنگە ئاجىزلاپ كېتىۋاتىلا، دادامنىڭ قالدۇ-رۇپ كەتكەن گەپ - سۆزلىرى بولسا بىزگە ئېيتسىلا، ئاڭلاپ قالايلى! — دېدى.

بۇۋىخەلىچخان بۇ سۆزنى ئاڭلاپ خۇددى قوغۇشۇن ئېرىتمىسنى بوغۇزىغا قۇيغاندەك غەققىدە بوغۇلۇپ گەپ - سۆز قىلالمىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن پەقەتلا ياش قۇيۇلاتتى. ھېۋىللائاخۇن بۇ ئەھۋالغا نارازى بولغاندەك سىلكىنىپ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئاناڭنى... قېرى جادۇ! — دېدى - دە، پېشىنى قېقىپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ سۆزى ۋە ئاخىرقى ئاچچىقىنى كۆرگەن بۇۋىخەلىچخان ئېغىر ئېلىپ قانچە كۈنگىچە تۇزۇك تاماقمۇ يېمىدى.

— ئۆلمىگەن جادۇ، ھەممە گەپنى قورسىقىدا سېسىتىپ گۆرىگە ئەكەتمەكچىمكەن! — ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەك زۇمۇرخان پات - پاتلا ئاڭلىسۇن دەپ غوتۇلدايتتى.

زۇمۇرخان بىمارغا ئۇسسۇزلۇق بەرگەنلەرگە دوق قىلىپ قويىللىق قىلاتتى، بېشىنى يۆلىگەندە سىلكىشلەيتتى، ياتقۇزغاندا نۇختاپ قويىاتتى. ئاجىزلاشقان بىمارغا بۇ مۇئامىلىلەر شۇ قەدەر ئېغىر كېلەتتىكى، ئىككىلەن-مەستىن «جېنىمنى چاپسانراق ئالغىن» دەپ خۇدايىتائالادىن تىلەيتتى.

بۇۋىخەلىچخاننىڭ ئۆز تۇغقانلىرىدىن بىرەرى يوقلاپ كېلىپ قالدىغان بولسا، زۇمۇرخان نازارەتنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ بىمار بىلەن تۇزۇك مۇڭداشقىلى قويمايتتى. ھەرقانداق زۆرۈر ئىشى بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ يېنىدىن چەتنىمەي ھەرقانداق گەپ - سۆزگە ۋە ھەربىكەتلەرگە دىققەت قىلاتتى. ناۋادا يوقلاپ كەلگۈچىلەر ئۇزاقراق ئولتۇرۇپ قالسا، بىر باھانە بىلەن ئۇلارنى كېتىشكە مەجبۇر قىلاتتى. ئۇلار كەتكەندىن كېيىن بۇۋىخەلىچخانغا ئاگاھلاندۇرۇپ:

— مېنىڭ قىلغان بىلەن يەنە مەن ئەسقاتمەن! — دەيتتى.

بىر قېتىم مەتقاسىمئاخۇن يوقلاپ كېلىۋىدى، بۇۋىخەلىچخان كۆز يېشى قىلىۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە زۇمۇرخان كىرىپ كەلدى. بۇنى كۆرگەن

بىمار دەرھال كۆز يېشىنى توختىتىپ جىم بولۇپ قالدى. لېكىن مەتقاسىم-ئاخۇن كەتكەندىن كېيىن زۇمۇرخان زەردە بىلەن:

— كۆز يېشى قىلغىنىڭ بىلەن ئۇ بىرنېمىلىرىڭ ساڭا ئەسقاتماي-دۇ... سەن يەنە مېنىڭ قولۇمدا! — دېگەن پېتى كېلىپ بۇۋىخەلىچىخان-نىڭ كۆكرەكلىرىنى نىقتاپ گېلىنى راۋۇرۇس بوغۇپ قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىمار ھېچكىمگە كۆز يېشى قىلالمايدىغان، كەلگەن ھەرقانداق كىشىگە: «زۇمۇرخان ياخشى قاراۋاتىدۇ» دېگەندىن باشقا سۆزنى قىلالماي-دىغان بولۇپ قالدى.

بۇ ئېغىر كۈنلەردە كۆپىنچە كۆزىنى ئاچماستىن گويا ھېچكىمنى كۆزۈم كۆرمىسۇن دېگەندەك، گويا ھەممىدىن بىزار بولغاندەك شۇك ياتىدىغان بولۇۋالدى. گاھى كېچىلىرى جۆيلۈپ:

— ۋاي بالام، مەتتوختىئاخۇن جېنىم بالام!... دادىگىزنىڭ يېنىغا بىئەجەل كېتىۋالدىگىز، ئاشۇ دادىگىزنىڭ ساقلىنىى بىرنى قويماي يۇلۇپ تاشلاڭ!... ئۇ بىرنېمىسى ئۆزىگىمۇ ئەسقاتمىدى، بىزگىمۇ بىر بالا بولدى. خۇدانىڭ ئارغامچىسى ئۇزۇن، ھېۋىللانىگىمۇ كۆرىدىغان كۈنى بار، — دېگەندەك سۆزلەرنى قىلاتتى. زۇمۇرخان بۇ سۆزلەرنى ئېقىتماي — تېمىتماي ھېۋىللاڭاخۇنغا يەتكۈزگەندە، ئۇنىڭ يۈرىكى ئاغرىپ ئاچچىقى كېلىپ:

— قېرى جادۇنىڭ گېلىنى بوغساڭ بولمامتى! — دەيتتى.

ئارىدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي بۇۋىخەلىچىخان مەڭگۈ ئۇيقۇغا كەتتى. ھېۋىللاڭاخۇن باشچىلىقىدا ھازا ئېچىپ قائىدە بويىچە يۇيۇپ — تاراپ يەرلىككە قويدى، نەزىر — چىراغ ئۆتكۈزدى.

بۇ ئىشلار ئىجتىمائىي ھاياتتىن ئىبارەت كەڭ دېگىزدا بىر تامچە سۇ سۈپىتىدە سىڭىپ تۇگىدى. ئاۋازلار ئۆچۈپ، گەپ — سۆزلەر بېسىلدى. لېكىن ئىجتىمائىي ھاياتنىڭ شاۋقۇنلۇق دولقۇنلىرى چايقىلىپ يەنىلا بې-سىلمىغانىدى...

5

1934 ـ يىلنىڭ ياز ئايلىرىدىن باشلاپ خوتەن ۋىلايىتى، ما خۇسەن باندىتلىرىنىڭ زۇلۇم ئۇۋۇسىغا ئايلانغاندى. ئىتنىڭ قۇرتىدەك كۆپلەپ كەتكەن بۇ باندىتلارنىڭ شەھەر ـ قىشلاق، يېزا ـ سەھرالارغىچە يامراپ ھېچكىمگە ئەمنلىك بەرمىگەندى. بۇلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئاتلىق ئەسكەر بولغانلىقتىن، يۈرت خەلقى ئەر ـ ئايال، قېرى ـ ياش دېمەستىن ئۇلارغا ئوتۇن ـ سامان توشۇپ ئاۋارە ئىدى. باندىتلار بۇنىڭ ـ لىق بىلەن قانائەت تاپمايتتى، خەلقتە كۆپلەپ ئالۋان ـ سەيسە سالاتتى. شەھەرلەر، يېزىلار ئۇستىدىن بۇلاڭ ـ تالاڭ يۈرگۈزۈپ ئالتۇن ـ كۈمۈش ئالاتتى. 1934 ـ يىلىدىن 1937 ـ يىلىغىچە بولغان ئۇچ — تۆت يىل جەريانىدا داۋام قىلغان بۇلاڭچىلىق نەتىجىسىدە خوتەن خەلقى قۇرۇق سۆڭەككە ئايلانغاندى. باندىتلار يەنە قانائەت قىلمايتتى. ئۇلار رەھىمسىز ـ لىكتە قاشقىر، ياۋۇزلۇقتا چىلبۆرە ئىدى. ئۇلار تېخىمۇ ياۋۇز ئۇسۇللارنى قوللىنىپ ئانچىكىم گۇمان قىلغان ئادەملەرنى قىيىن ـ قىستاققا ئالاتتى. تىرىك ئادەملەرنىڭ مۇرە ئومۇرتقىسىغا سىم ئۆتكۈزۈپ ئازابلىغاندىن تاشقـ ـرى ئاتقا سۆرىتىپ ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ۋەھشىيلىكلەرنى قىلاتتى. يۈرتنى ئەنە شۇنداق ۋەھشىيەت قاپلىغان كۈنلەردە بىر كۈنى ما لىيەنجاڭ باشچىلىقىدا بىر تۈركۈم باندىتلار ھېۋىللائاخۇنىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ ھەش ـ پەش دېگۈچە ھېۋىللائاخۇننى باغلاپ قويدى.

«ھېۋىللائاخۇنىنىڭ دادىسىدىن قالغان بىر قاپاق ئالتۇنى بار» دېگەنـ ـنى ئاللىقاچان ئاڭلاپ بولغان ما لىيەنجاڭ ئالدى بىلەن سىلىق مۇئامىلە قىلىپ:

ـــ ئالتۇن نەدە؟ قەيەرگە كۆمدۈڭ؟ چىرايلىقچە تاپشۇرساڭ ساڭا ھېچ ئىش يوق! ـــ دەپ سوراپ كۆردى.

لېكىن بۇ سوئال ھېۋىللائاخۇنغا تاشتەك قاتتىق تېگەتتى. يوق دېسە ما لىيەنجاڭ ئىشەنمەيدۇ، بار دەي دېسە مۇنداق نەرسىنىڭ بارلىقىنى ئۆزى

بىلمەيدۇ. شۇڭا ئۇ، خۇدانىڭ نالىسىنى قىلىپ «ئۇنداق نەرسە يوق!» دەپ يالۋۇرۇپ كۆردى. ما ليەنجاڭ ئۇنداق سۆزلەرگە ئىشىنىپ قالىدىغاد-لاردىن ئەمەس ئىدى. مۇنداق ئىشلارنى قانچە ئون قېتىم قوللىدىن ئۆتكۈزۈپ باغرى قارا تاشقا ئايلانغان بىر مەخلۇق ئىدى. شۇڭا ئۇ قاتتىق ۋارقىراپ:

ـــ دا! (ئۇر) ـــ دەپ ھۆكۈم چۈشۈرۈۋەتتى.

ئەسكەرلەردىن تۆتىسى چاس بېرىپ كېلىپ ھېۋىللائاخۇننى ئۇرۇشقا باشلىدى. ئۇرغۇچىلاردىن بىرى تالسا، يەنە بىرى كېلىپ ئۇراتتى. دەسلە-پىدە ھېۋىللائاخۇننىڭ بەدەنلىرىدىن ھۇررەك ـ ھۇررەك قىرلار كۆتۈرۈل-گەن بولسا، كېيىنچە قان چاچراپ چىقىشقا باشلىدى. دەسلەپتە ھېۋىللائا-خۇن قامچىنىڭ زەھىرىگە چىدىماي ناله ـ پەرياد قىلغان بولسا، كېيىنچە ئاۋازى ئۆچۈپ بېشى ساڭگىلاپ ناله قىلالمايدىغان بولۇپ قالدى. ما ليەنجاڭنىڭ ئاچچىقى يەنىلا بېسىلمىغانىدى.

ـــ تاپشۇرمايدىغان بولساڭ، سەن ئوغرىنىسى ئاتقا سۆرىتىۋېتە-مەن!...، ـــ دېدى.

مالىيەنجاڭ شۇ كېچىسى ھېۋىللائاخۇننىڭ ھويلىسىدا بىر كېچە قوند-ماقچى بولدى. ئۇنىڭ ئادەملىرى مەھەللىدىن نەچچە قوي تېپىپ كېلىپ سويۇپ كەچكى تاماقتا تەييارلىق قىلدى. تاماق تەييار بولغۇچە ما ليەنجاڭ بىر ئۆينى راسلىتىپ بىر پەللە ئۇخلىۋالدى. تاماق تەييار بولغاندىلا ما ليەنجاڭ ئورنىدىن تۇرۇپ قولىنى يۇيۇۋاتقان ئارىلىقتا:

ـــ ئىتنىڭ بالىسى قانداق بولدى، ئېيتتىمۇ؟ ـــ دەپ سوراپ قويدى.

ـــ تېخى ئۆلمىدى، ئەمما ھوشى يوق! ـــ دېدى ئەسكەرلەردىن بىرى.

ـــ يەرگە چۈشۈرۈپ سۇ چېچىپ ھوشىغا كەلتۈرۈڭلار! ـــ دې-دى ـ دە، ئۆزى ئولتۇرۇپ تاماق يېيىشكە كىرىشتى. ئۇنىڭ ئادەملىرى بۇيرۇقنى ئىجرا قىلغانىدى. ھېۋىللائاخۇن ئېسىلغان ھالەتتىن بوشتىلىپ يەرگە تاشلانغانلىقىنى، ئۇنىڭغا سۇ چېچىلغانلىقىنى زادىلا سەزمىگەنىدى. پەقەت بېرىم كېچىدىن كېيىنلا بىرئاز ھوشىغا كەلگەندەك بولدى ـ دە،

ئۆزىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى چۈشەنمەكچى بولدى. كۆزىنى ئاچاي دەپ ئاچالماي قالدى. ئازراق قىمىرلىغاندا بەدەن ـ باشلىرىنىڭ قاتتىق ئاغرىۋاتقانلىقىنى سەزدى. ئاندىن ئۇ بولغان ئىشلارنى ئەسلىدى.

ئاۋۋال ئاخشامدا بىر تۇركۈم ئەسكەرلەر كەلگەنلىكىنى ھويلىغا كىرىپلا ئۆزىنى باغلاپ ياڭاق شېخىغا ئېسىپ قويغانلىقىنى، ئاندىن قامچا بىلەن ساۋۇغانلىقىنى غۇۋا ئېسىگە ئالالىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن قانداق بولغانلىقىنى چۈشەنمەيتتى. شۇ ھالەتتە بەدەن ـ بېشىنىڭ ئېغىرلىقىنى ئۆزىنىڭ ئىنتايىن ھالسىزلانغانلىقىنى چۈشىنىپ: «مۇنداق قېلىنغىچە چوماق بىلەن بىرنى ئۇرۇپلا ئۆلتۈرۈۋەتكىنى ياخشى ئەمەسمۇ؟» دېگەننى ئويلىدى. شۇنىڭ ئارقىدىنلا ئۆگەي ئىنىسى مەتتوختىئاخۇن ۋە ئۇنىڭ سەبىي چاغلىرى كۆز ئالدىدىن ئۆتكەندەك بولدى... ئەڭ ئاخىرقى مىنۇتلار بولسا كېرەك: «ھەي دادا!... ھەي دادا!... ئالىتەۇن...» دەپ لەنەتلىك نەرە تارتماقچى، ياق ئىڭرىماقچى بولدى. لېكىن نەرىسىنى كىشىلەر ئاڭلىغۇچىلىك ئاۋازدا تارتالمىدىمۇ ـ يوقمۇ، بۇنى ھېچكىم ئاڭلىمىغاندى...

سالاپەت

مۇسا شوپۇر ماشىنىغا چىقىپ، تۆگە چۆككەندەك لاسسىدە ئولتۇرۇ-ۋىدى، ماشىنا غىرىسلاپ چايقىلىپ بىرھازادىن كېيىن ئاران ئەسلىگە كەلدى.

«بۇ شوپۇر بىر يىلغا يەتمەيلا ماشىنامنى كېرەكتىن چىقىرىپ تاشلى-غۇدەك، قارىمامدىغان ئولتۇرۇشىنىڭ قوپاللىقىنى...»

ماشىنا غىرىسلاپ، چاقلار ماكچىيىپ كەتكەندەك بىلىنگەن چاغدا خۇددى چاقنىڭ ئاستىدا ئۆزى ئېزىلىپ كەتكەندەك يېقىمسىز تۇيغۇ ھېس قىلغان ئابلىز مۇدىر ئۆز شوپۇرى توغرىسىدا ئەنە شۇنداق ئويلىدى.

«بۇ شوپۇرغا يۈك ماشىنىسى ياكى كىرا ئاپتوبۇسى يارىشىدۇدەك، كىچىك ماشىنىغا لايىق ئەمەس ئىكەن... چوقۇم يۆتكىۋېتىشىم كېرەك!»

ماشىنا ئايرودرومغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئابلىز مۇدىر ئويلىغانسېرى شوپۇرنىڭ قاملاشمىغان تەرەپلىرى خۇددى كەلكۈن توختىغاندىن كېيىن چوقچىيىپ چىقىپ قالغان كۆتەك يىلتىزلىرىدەك كۆرۈنۈشكە باشلىدى:

«گەۋدىسىنىڭ زورلۇقى، غولىنىڭ كەڭلىكىگە قاراڭلار، نېمىدېگەن تەتۈر ئۇستىخان نېمە بۇ! ئەينەكنىڭ تەڭدىن تولىسىنى توسۇۋېلىپ كەينىدە ئولتۇرغان كىشىگە ئالدى تەرەپنىمۇ تۈزۈك كۆرسەتمەيدىكەن، ئېغىرلىقچۇ! شۇ تۇرقىدا كەم دېگەندە بىر يۈز يىگىرمە كىلوگرام كېلەر. قورسىقىمۇ ئالدىدىكى رولغا تاقىشىپ قاپتۇ. تېخى ئۇنىڭ سالاپىتىگە قاراڭلار، ھالىغا باقماي مەندىن پۈزۈرراق كېيىنۋاپتۇ. كاستۇمىنى يېڭى تىككۈزگەن بولسا كېرەك، چىمەن دوپپىسىمۇ يېڭىكەن، نەدىن تاپتىكىن،

بويندىكى گالستۇكلىرىچۇ، خۇددى بىر نازىرغا ئوخشاش!... ئۇنى چوقۇم يۆتكۈۋېتىشىم كېرەك.»

شوپۇر توغرىسىدا ئەلەملىك ئويغا پاتقان ئابلىز مۇدىر ئايرودرومغا يېقىنلاپ قالغانلىقىنى تۇيمايلا قالغانىدى. ماشىنا لامپۇچكا زاۋۇتىدىن ئۆتۈپ، يېڭى مەھەللىگە قاراپ بۇرۇلغاندىلا، ئاندىن ئۇ بۇگۈنكى ئىشلار توغرىسىدا ئويلاشقا باشلىدى.

«بۇگۈنكى ئايروپىلاندا نۇرغۇن ھاجىلار كېلىدۇ، ئەرەب ئەللىرىدىن كېلىدىغان چەت ئەللىك مېھمانلارمۇ بار. ئىشىم تازا ئالدىراش بولۇپ كېتىدىغان بولدى ـ دە، ئۇلارنى قارشى ئېلىش، مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇش ھەممىسى مېنىڭ ئىشىم!...» ئۇ بۇ ھەقتە تېخى ئويلاپ ئۈلگۈرمەستىنلا ماشىنا ئايرودرومغا كىرىپ، ئۆزىدىن بۇرۇن كەلگەن ئونلىغان ماشىنا قاتارىدا توختىدى. مۇدىر ماشىنىدىن چۈشۈپ ئىككى ياقتا قارىماستىنلا ئالدىراپ ئايرودرومنىڭ مېھمان كۈتۈش زالىغا قاراپ ماڭدى.

بۇگۈن ئايرودرومدا يېڭى تەرتىپ يولغا قويۇلغانلىقىنى كىم بىلسۇن!

ئەينەكلىك ئىشىك ئالدىدا ئىككى ئايال خىزمەتچى ئىشىك توسۇپ تۇراتتى. ئۇلار زالغا كىرمەكچى بولۇپ كەلگەنلەرگە: «بۇگۈن كېلىدىغان مېھمانلارنى قارشى ئېلىشقا چىقىدىغان ئادەم بەك كۆپ. ھەممە ئادەمنى كىرگۈزسەك زالغا سىغمايدۇ، شۇڭا چوڭ باشلىقلار كىرگۈزۈلىدۇ، باشقىلار ھويلىدا قارشى ئالسىمۇ بولىدۇ، يۇقىرىنىڭ ئۇقتۇرۇشى شۇنداق» دەپ چۈشەندۈرۈپ تۇراتتى.

ئىشىك توسۇغۇچىلار ئابلىز مۇدىرنىڭ تەقى ـ تۇرقى، كىيىمى، دوپپىسى قاتارلىقلارغا قاراپ گۇمانلانىدىمۇ نېمە ئۈنى زال ئىچىگە كىرگۈزمىدى. بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن ئۇنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، قېتىپلا قالدى. ئىشىك توسۇغۇچىلارنىڭ نېمە كارى، ئۇلار تۇزۈمنى ئىجرا قىلغۇچى ـ دە! بىراق ئۇلارنىڭ نەزىرىدە مىللىي باشلىقلارنىڭ تولىسى سېمىز، گەۋدىلىك كېلىدۇ. كىيىم ـ كېچىكى ئالاھىدە، پاكىز، يېڭى چىمەن دوپپىلىق بولىدۇ، دەيدىغان تونۇش بار ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئابلىز مۇدىرنىڭ ۋېجىك بوي ـ تۇرقى بىلەن ئورۇق ياداڭغۇ چىرايىغا قاراپ ئۈنى توسۇۋالدى.

ئۇنىڭ ئۇستىگە ئابلىز مۇدىرنىڭ بېشىدىكى چىمەن دوپپىسىمۇ سەل ـ پەل كونىراپ قالغانىدى. ئوبدان دەزمالالانمىغان تۆت يانچۇقلۇق سارجا چاپىنىمۇ ئۇنىڭ سالاپىتىنى خۇنۇكلەشتۈرۈپ تۇراتتى. ئىشىك توسۇغۇچىلار چۈشەنچە بەرگەندىن تاشقىرى يامىنىغا ئالسا مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋېتىشتىنمۇ يانمايدىغان ئەپلىزدا تۇراتتى.

ـــ مەن دېگەن... مۇدىر، ـــ دېدى ئاخىر ئۇ ئاچچىقى بىلەن.

ـــ خىزمەت كىنىشكىسىزنى چىقىرىڭ!

مېنى ھەممە ئورۇن، ھەممە ئادەم تونۇيدۇ، دەپ يۈرىدىغان مۇدىر خىزمەت كىنىشكىسىنى يانچۇقىغا سېلىپ يۈرەتتىمۇ؟!

ـــ خىزمەت كىنىشكىڭىز ئۆيىدە قالغان بولسا، ئىشخانىغا كىرىپ رەسمىيەت ئۆتەپ چىقىڭ. خاپا بولماڭ، بىز ۋەزىپە ئورۇنداشنىلا بىلىمىز، ـــ ئىشكىتكىلەر كۈلۈپ تۇرۇپ شۇ گەپلەرنى قىلدى ـ دە، قولى بىلەن ئىشخانا تەرەپنى كۆرسىتىپ قويدى.

ھودۇقۇپ قالغان ئابلىز مۇدىر ئاستا چېكىندى. بۇگۈنكى مېھمانلارنى كۈتۈۋېلىش مېنىڭ ۋەزىپەم تۇرسا، چاتاق بولدىغۇ، ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟

ـــ قايتىپ كەللىغۇ، نېمە بولدى؟ ـــ چىرايى قارا بۇلۇتتەك تۇتۇلۇپ، خاپا ھالدا قايتىپ كەلگەن باشلىقنى كۆرگەن شوپۇر ھەيران بولۇپ سورىدى. مۇدىر دەرھال جاۋاب بەرمىدى. «ئىشكىتىن كىرگۈزمىدى» دېگەن سۆز ئاغزىغا پاتمايۋاتقاندەك قىلاتتى. بۇ سۆزنى ئۇ قانداقمۇ ئاغزىدىن چىقارسۇن! بولۇپمۇ شوپۇر ئالدىدا مۇنداق سۆزلەرنى قىلىش ئۇيات ئىش ـ دە!

ـــ سىلىنى كىرگۈزمىدىما!... ئۇنداق قىلسا بولامدىكەن، مېھمانلارنى كىم كۈتۈۋالىدۇ؟

شوپۇرنىڭ سۆزلىرى ئۇنىڭغا تەسىر كۆرسەتكەنىدى.

ـــ غەرەز ئۇقمايدىغان دېتى يوق نېمىلەر ئىكەن! ـــ دېدى ئۇ ئاچچىق ئەلەم بىلەن، شوپۇر ئەھۋالنى چۈشەنىدى.

ـــ قاملاشمىغان ئىش بويتۇ، سىلىنى كىرگۈزمەي كىمنى كىرگۈز-

مەكچىكەن، يۇرسلە، مەن سۆزلىشىپ باقاي! ـــ دېدى ئىشەنچ بىلەن، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قەتئىيلىك ئالامەتلىرى چاقناپ تۇراتتى. مۇدىر مىيقىدا كۈلۈپ قويدى، چىرايىدىن شوپۇرنىڭ سۆزىگە ئىشەنمىگەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ـــ ئىشەنمەيۋاتاملا، يۇرسلە!

ـــ ئىشەنمىگەن گەپ ئەمەس، سەت ئەمەسمۇ! ـــ دېدى مۇدىر ئۆپكىدەك قىزىرىپ. ئۇ گەپنى ئۇنداق قىلغان بىلەن كۆڭلىدە: مېنىڭ سۆزۈم ئۆتمىگەن يەردە سەندەك شوپۇرنىڭ سۆزى ئۆتەمدۇ، ساڭا ئەگىشىپ بېرىپ سەتلىشىپ يۈرۈشنىڭ نېمە ھاجىتى، دەپ ئويلايتتى.

ـــ بۇ يەردە سەت ـ چىرايلىق دەيدىغان گەپ يوق، يۇرسلە! ـــ دېدى شوپۇر باشلىقىغا، لېكىن باشلىقىنىڭ ئارىسالدى بولۇپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى، ـــ ئىشەنمەيۋاتىلا ـ ھە، مەيلى، ئەمسە مۇنداق قىلايلى، سىلى مۇشۇ يەردە قاراپ تۇرسىلا، مەن زالغا كىرىپ ئاندىن سىلىنى چاقىرىمەن. ئۇ چاغدا سىلى ئىككى يانغا قاراپ تەمتىرەپ تۇرماستىنلا ئالدىمغا كەلسىلە بولامدۇ؟

شوپۇر توپتوغرا زال تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ، ئۆزىگە ئىشىنەتتى. ئۇ مۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ سالاپىتى، تومپايغان قورسقىنى دەسمايە قىلىپ، چوڭ ـ چوڭ مۇراسىم زاللىرىغا، بېلەتسىز كىرگىلى بولمايدىغان تەنتەربىيە، ئەدەبىيات ـ سەنئەت مۇسابىقە مەيدانلىرىغا بىمالال كىرىپ كەتكەندى. شۇڭا ئۇ بۇ قېتىممۇ ھېچ ئىككىلەنمەستىنلا مەزمۇت قەدەم تاشلاپ كەلمەكتە ئىدى.

ئىشىك توسۇغۇچىلار سالاپەتلىك بىر كىشىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى بىراقتىنلا كۆرۈپ، ئولتۇرغان ئورۇندۇقتىن تۇرۇپ ئۆزلىرىنى بىرقۇر تۇزەشتۇرۇپ، ئېھتىرام بىلەن راۋۇرۇس تۇرۇشتى. ئۇلار ئالچاڭشىپ دەسسەپ كېلىۋاتقان «ئەرباب» نىڭ قەددى ـ قامىتى، كىيىم ـ كېچىكى، چىمەن دوپپىسى، گالىستۇكى، تومپىيىپ چىققان قورسقىغىچە ھەۋەس بىلەن نەزەر سالاتتى. ئىشكتكىلەرنىڭ بىرى زال ئىشكىنىڭ بىر قانىتىنى ئېچىپ ھۆرمەت كۆرسەتتى. يەنە بىرى بولسا «مەرھەمەت» دېگەندەك قولى بىلەن

كىرىش يولىنى كۆرسىتىپ، ئېھتىرام بىلدۈرۈپ ئۇلگۈردى.

هايال ئۆتمەي بۇ «ئەرباب» زال ئىشكىدە يەنە پەيدا بولدى. ئۇ بۇ قېتىم تېخىمۇ كېرىلگەن ۋە غادىيىۋالغانىدى. ئۇ قولىنى ئارقىسىغا تۇتقان پېتى ئىشكتىن چىقىپ ئۇيان ـ بۇيانغا بويىنىنى سوزۇپ قاراپ، باشلىقىنى ئۇنلۈك چاقىردى. ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان مۇدىر پىكاپلار ئارىسىدىن چىقىپ ئىشككە كەلدى. «ئەرباب» ئۇنى ئەيبلىگەن قىياپەتتە:

ـــ سىز مۇدىر تۇرۇپ نېمىشقا زالغا كىرمىدىڭىز، سىز بولمىسىڭىز مېھمانلارنى كىم قارشى ئالىدۇ؟ بېجىرىشكە تېگىشلىك نۇرغۇن ئىشلار تۇرۇپتۇ، چاپسان بولۇڭ، ئايروپىلان كېلىدىغان ۋاقىت بولۇپ قالدى!...، ـــ دېدى ۋە ئابلىز مۇدىرنى باشلاپ زال ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

جاهىل كەمپىر

ـــ «دۇنيادا قورقۇش توغرا كەلسە، ئەسەيدۇلدىن قورقۇش كېرەك».

ـــ ئاغزىڭنى يۇم جاهىل، ئېشەكتىنمۇ جاهىل نەرسىكەنسەن! ـــ دېدى يىغىن باشقۇرغۇچى قاتتىق ۋارقىراپ، ـــ ئەسەيدۇل ئاپاڭنىڭ ئېرىمۇ؟ نېمىشقا ئۇنىڭدىن قورقىسەن؟ ئەسەيدۇلدىن ئەمەس، «ئەستايىدىللىقتىن» قورقۇش كېرەك. ئالدىرىماي قايتا ئوقۇ، «دۇنيادا قورقۇش توغرا كەلسە ئەستايىدىللىقتىن قورقۇش كېرەك»، ياخشىلاپ ئوقۇ، ئەگەر بۇ قېتىم توغرا ئوقۇمايدىغان بولساڭ كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن! ئاڭلىدىڭمۇ؟

ئوتتۇرىدا ئۆرە تۇرغان كەمپىر چىرايلىرى سارغايغان، لەۋلىرى تىترەگەن هالدا بېشىنى لىڭشىتىپ ياخشىلاپ ئوقۇيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. يىغىن زالىدا ئولتۇرغان يۈزلىگەن ئادەم بۇ كەمپىرنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرماقتا. تىترىگەن كەمپىر ئوقۇشقا باشلىدى:

ـــ دۇنيادا قورقۇش توغرا كەلسە ئە... ئە... سەيدۇلدىن قورقۇش كېرەك.

ـــ ئاغزىغا ئۇرۇڭلار، بۇ جاهىلنىڭ...

يىغىن باشقۇرغۇچىنىڭ ئاغزىدىن «ئۇرۇڭلار» سۆزى چىقىش بىلەن تەڭ، ملتىقىنىڭ ئوقىدەك ئېتىلىپ چىققان بىرنەچچە ئاكتىپ كەمپىرنى ئۇرۇشقا باشلىدى. يىغىن ئەهلى بويۇنلىرىنى ئۆردەكتەك سوزۇپ قانداق ئۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئولگۈرمەيلا كەمپىر ئايال يەرگە يىقىلىپ چۈشتى. ئاكتىپلار ئاجىز كەمپىرنى شاپىلاق بىلەن ئۇرۇپ بىقىنلىرىغا تۇرتۈپ بىرنەچچىنى تەپكىلەپلا يىقىتىپ تاشلىغانىدى.

كەمپىرنىڭ ئۇششاق نەۋرىلىرىدىن بىرنەچچىسى قىيا ـ چىيا قىلىشىپ كېلىپ، كەمپىرنى چۆرىدەپ ئېسىلىشىپ سۆرەشتۇرۇپ يىغىن زالىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى. مۇنداق ۋاقىتتا ئۇششاق نەۋرىلەر يېقىنلاپ كەلمىسە، چوڭلار كېلىپ غەمخورلۇق قىلالمىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

يىغىن باشقۇرغۇچى غەزەپ بىلەن ۋارقىراپ، زالدا ئوپۇر ـ توپۇر بولۇشۇۋاتقان ئەزالارنى تىنچلاندۇرغاندىن كېيىن بىرمۇنچە سۆز قىلىدى... ھەممە ئادەم «... ئۇزۇندىلەر» نى تولۇق ياد ئېلىش، توغرا ئوقۇش توغرىسىدا تاپشۇرۇق بەردى ۋە جاھىل كەمپىردەك كاجلىق قىلماسلىقنى ئاگاھلاندۇرۇپ... بۇگۈن ئاخشامقى يىغىننى غەلىبىلىك ئاخىرلاشتۇردى.

كەمپىر ئۆيىگە كەلگەندىلا، «ئۇھ» دەپ ئۇزۇن تىن تارتقاندىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ كۆزىنى ئاچتى. كەمپىرنىڭ بالىلىرى ۋە بىرمۇنچە نەۋرىلىرى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ يىغىندا تاياق يېگەن ئانىسىغا ئىچ ئاغرىتىپ قاراپ ئولتۇرۇشاتتى. بىرى ئۇسسۇلۇق ئىچەمسەن؟ دېسە، يەنە بىرى بىر يېرىڭ بەك ئاغرىمىغاندۇ؟ دەپ ھال سورايتتى. ئاردىدىن بىرى نەسىھەت قىلىپ:

ـــ ئانا، نېمىشقا توغرا ئوقۇمايسەن! ئەسەيدۇل ـ ئەسەيدۇل دېگەننىڭ ئورنىغا «ئەستايىدىل» دېسەڭلا بولماسمىدى، تاياقنىمۇ يېمىگەن بولاتتىڭ! ـــ دېدى.

كەمپىر نەۋرىلىرىنى كۆزىگە ئىلمىغاندەك، ئۇلارنىڭ نەسىھەت سۆزلىرىگە بوينىنى تولغاپ:

ـــ سىلەر نېمىنى بىلسىلەر! ئەسەيدۇل بىزنىڭ دۈيجاڭ تۇرسا، ئۇنىڭدىن قورقماي كىمدىن قورقاتتىم! ـــ دېدى ئۇ غوڭشىپ.

كەمپىرنىڭ نەۋرىلىرى بۇ توغرىدا ئانىسىدىن نارازى ئىدى. «بۇ ئانام گەپ ئاڭلىمايدۇ، جاھىل» دېيىشەتتى ـ دە، بېسىلىپ قالاتتى. كەمپىرنىڭ جاھىللىقى توغرىسىدا مەھەللىدىكىلەرمۇ بەزىدە شىكايەت قىلىشىپ كېتەتتى:

ـــ بۇ ئايالنىڭ بەزمەن ئىشلىرى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ، ـــ دېدى بىر بوۋاي كېۋەز چۆلەۋاتقان خەلقەرگە قاراپ، ـــ بۇ ئايال

مەھەللىمىزگە كەلگىلى ئەللىك يىلدىن ئاشتى. مۇشۇ كۈنگىچە بەسەي دېگەن سۆزنى بىر قېتىممۇ ئاغزىغا ئالغىنى يوق. ھەممە ئادەم بەسەي دېسە، بۇ ئايال «يېسى بىلەك» دەيدۇ. سەي قورۇيمەن دېگەننى «كۆك قورۇيمەن» دەيدۇ. دوبازا، جىگىموما دېگەننى «ھورلۇق نان»، «جىمبىل نېنى» دەپ كەلدى. بۇمۇ بىر جاھىللىق. ئۆز گېپىدە چىك تۇرۇۋالىدۇ. شۇڭا تاياق يېسىمۇ «ئەستايىدىل» دېمەي «ئەسەيدۇل» دېگىنى.

ـــ ئەسەيدۇل دېگەن دۈيجاك، شۇڭا ئەسەيدۇل دۈيجاڭدىن قور-قۇش كېرەك دېگىنى، ـــ دېدى بىرى تولۇقلاپ.

ـــ بۇ ئايالنىك يەنە بىر گېپى بار، ـــ دېدى بۇۋاينىك ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان بىرى، ـــ ھېلىقى «خاجياۋ» نېچۇ ھەممە ئادەم خاجياۋ دېسە، بۇ ئايال «قارنى يورۇق» دەيدۇ. بىز شۇنچە يىل قوشنا ئولتۇرۇپ بىر قېتىممۇ خاجياۋ دېگىنىنى ئاڭلىغىنىمىز يوق...

جاھىل كەمپىرنىك شىكايىتىنى قىلىشقانلار نېمىچۈندۇر كۈلۈمسىرە-شىپ جىم بولۇشتى.

ـــ بۇ ئايلامنىك بەزەن ئىشلىرى خېلى قىزىق، ـــ دېدى كېۋەز چۆيلەۋاتقان چوك ياشلىق بىر ئايال، ـــ بۇ ئايلام قانداقلا بىرنېمىكە ئوخشايلا، ئەپچىل ئات قويۇۋالىدۇ. بىر يىلى يۇقىرىقى مەھەللىدىكى تۇردە-خانلار ئارىشاڭغا كېتىۋىدى، يېنىشىدا ئۇرۇمچىدىن بىر دانە تېرموس سېتىۋېلىپ كەپتۇ. ئۇ چاغلاردا تېرموس دېگەن بىزنىك مەھەللىدە تېخى يوق ئىدى. قولۇم ـ قوشنىلار توپلىشىپ تۇردىخانىنى تىنچ كەپسەن دېگەچ تېرموس دېگەن بىرنېمىنى كۆرۈپ چىقايلى دەپ كىردۇق. تۇردىخان بىزگە ئۇرۇمچىنىك قىزىق گەپلىرىنى، دۇكانلىرىنىك كاتتىلىقىنى سۆزلەپ بولۇپ تېرموسنى كۆرسەتتى، قاينىق سۇ قاچىلاپ قويسا ئىككى كېچە ـ كۈندۈز ئىسسىق تۇرىدۇ، دەپ چۈشەندۈردى. ھەرقايسىمىز تېرموسنى قوللىرىمىزغا ئاتايىن ئېلىپ، ئۆرۈپ ـ چۆرۈپ كۆرۈپ ھەيران بولدۇق. جاھىل ئايلامۇ قولىغا ئېلىپ كۆرۈپ، ياخشى بىرنېمىكەن، ئىچىگە توشقۇچە قاينىق سۇ قاچىلاپ قويسىمۇ، تېشىغا قىزىقى تەپمەيدىكەن، بۇنى جاپا تارتىپ «توموس» دەپ يۈرگىچە «تەرلىمەس» دېسەكلا بولغۇدەك! ـــ دېدى.

هەممىز بۇ گەپكە كۈلۈشتۇق. پارتىيىنىڭ دۆلىتىدە ھازىر ھەممىلا ئۆيدە بىر ئەمەس، بىرنەچچىدىن تېرموس بار بولۇپ كەتتى. ھەممە ئادەم تېرموس، تېرموس دەپ ئاتايدۇ. ئەمما بۇ ئايلام باشتىن تارتىپ ھازىرغىچە «تەرلىمەس» دەپ كەلدى. ھەتتا نەۋرىلىرىگىمۇ شۇنداق ئۆگىتىدۇ!...

ـــ بۇ ئايلامنىڭ يەنە بىر قىزىق گېپى يادىمغا كەلدى، ـــ دېدى بىرى سۆزگە قوشۇلۇپ، ـــ «گا سلىك» قاچقان يىلى، بىر ئەتىيازلىقى ئىدى. خەلقەردىن سورىسام 1934 – يىلى ئەتىيازدا «گا سلىك» قاچقان دەيدۇ. شۇ كەمدە ئۇرۇمچى تەرەپتىن ئايروپىلان كېلىپ ئۇلارنى قوغلىدى. ئايروپىلاندىن بومبا تاشلىدى، تولىراق پىلىموت قويدى. شۇ ۋاقىتتا ئايرو-پىلان دېگەننى بىرىنچى قېتىم ئاسماندا كۆردۇق. قارىساق غارقىراپ ئۇچۇ-دىكەن، بۇ بىزگە يېڭىلىق ئىدى. ئۇ چاغدا ئۆيلىرىمىزنى تاشلاپ كارىز بېشىغا قېچىپ بېرىۋالغانىدۇق. جاھىل ئايلامۇ بىز بىلەن بىللە ئىدى. ھەممىمىز تۇنجى قېتىم كۆرگەنلىكىمىز ئۈچۈن، ئايروپىلاننى بەزىلىرىمىز «ھاۋا پەرقۇت» دېدۇق، بەزىلىرى «فى تىك» دېدى. جاھىل كەمپىر بولسا باللىرىغا ۋارقىراپ، بېشىگىلارنى پەس قىلىگىلار «ئۇچقا» كېلىۋاتىدۇ، دېدى. شۇنىڭ بىلەن كارىز بېشىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئايروپىلان كەلسىلا «ئۇچقا» كەلدى دەيدىغان بولدۇق. كېيىنكى يىللاردا ئايروپىلان كۆپەيىپ، ئۇنىڭ ئىسمىنى ھەممە ئادەم بىلىپ كەتتى. چوڭدىن ـ كىچىك ھەممە ئادەم ئايروپىلان دەيدىغان بولدى. لېكىن بۇ ئايلام بىر قېتىممۇ ئايروپىلان دېگىنى يوق. ئۆزى قويۇۋالغان بويىچە «ئۇچقا» دەپ كېلىۋاتىدۇ.

مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان نەۋرىسى ئانىسىنى «سارالڭ، ھېچنېمىگە تىلى كەلمەيدۇ» دەپ ئۆزىچە نەسىھەت قىلىپ:

ـــ ئانا، ھەممە ئادەم ئايروپىلان دېسە، سەن «ئۇچقا» دەيسەن، بىزنىڭ دەرسلىك كىتابلىرىمىزدىمۇ «ئايروپىلان» دەپ يېزىلغان، مانا سۈرىتى، ئىشەنمىسەڭ ئۆزۈڭ كۆرۈۋال دېسە، جاھىل ئايلام يەنىلا پىسەنت قىلماپتۇ.

ـــ ئۇچۇۋاتقان نېمىنى «ئۇچقا» دېمەي نېمە دەيدۇ، ـــ دەپتۇ مومای بوي بەرمەستىن، ـــ «ئارپالاڭ» دېگەن نېمە ئۇ؟ يا ئادەمنىڭ

تىلى كەلمىسە، يا ئۇ گەپنىڭ مەنىسىنى بىلمىسە، ئۇنداق جاپا تارتىپ يۈرگىنىڭلاردىن ماڭا ئوخشاش «ئۇچقا» دېسەڭلار ئاسان ئەمەسمۇ؟ ئەپەندىڭلارغا ئېيتىڭلار «ئايروپىلان» دېگەننى «ئۇچقا» دەپ تۇزەپ قويسۇن.

«جاھىل كەمپىر» ئۇزۇندە ياد ئېلىش دولقۇنلىرىدا «ئەستايىدىل» سۆزىنى مىڭ قېتىم ئۆگەتسەمۇ «ئەسەيدۇل» دەپ تولا تاياق يېدى. ھەتتا بىر مەزگىل «ئۇنسۇر» مۇ بولدى. «ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە ئۇر توقۇمغا» دېگەندەك، ئۇزۇندىلەرنى ھەممە ئادەمگە ياد ئالدۇرۇش ياكى دولقۇننى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈشكە توغرا كەلگەندە مۇشۇ ئايالنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقىپ، دۇشكەلەپ ئۇرۇپ ـ سوقۇپ خەلقتە تۇرتكىلىك قىلدى. جاھىل كەمپىرمۇ جاھىللىق قىلىپ: «نەدىكى يوق ئەستايىدىلدىن قورقمەن دېگۈچە، مەجلىس باشقۇرۇۋاتقان ئەسەيدۇل دۇيجاڭدىن قورقسامىلا بولدى» دەپ ئەستايىدىل سۆزىنى مۇتلەق ئاغزىغا ئالمىدى. بۇ سەۋەبتىن ئېغىر كۆڭۈل ئاغرىقلىرىنى تارتقان بۇ ئايال ئاجىزلاپ ئاخىر ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلۈپ تۈگەشتى. ئۇنىڭ پەقەتلا «جاھىل» دەيدىغان نامى قالدى.

«جاھىل كەمپىر» ياشىغان مەھەللىدە خەقلەر توپلىشىپ ئۆتكەن ـ كەچكەن ئىشلارنى پاراڭلاشقاندا، گاھىدا، ئاشۇ ئايلامنىڭ گېپىنى چىقىپ قالىدۇ. بەزىلەر بۇ پاراڭنى تىزىپ خېلى ئەپلىك سۆزلەپ كىشىنى كۈلدۈرىدۇ. مەنمۇ بۇ پاراڭغا بىرقانچە قېتىم داخىل بولدۇم. تىڭشاپ كۆرسەم خېلى تەمى بار. مەندىن باشقا ئاڭلىغۇچىلارنىڭمۇ خېلى قىزىقسىنىپ ئاڭلاۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. شۇڭا «جاھىل كەمپىر» نىڭ يۇقىرىقى سۆزلىرىنى ھېكايە تەرىقىسىدە رەسمىي خاتىرىلەپ قويغۇم كەلدى...

«تۇغقان»

ھەپىلەنگەن قولىدا سومكا كۆتۈرۈپ، گىلەم قولتۇقلىغان بىر مېھمان كىرىپ كەلدى.

بېشىغا تار قاما تۇتۇلغان سەللە تۇمشۇق كىيگەن، چاچ ـ ساقاللىرى پاكىز قىرىلغان، ئىككى مەڭزىدىن قىپقىزىل قان تەپچىپ تۇرىدىغان بۇ مېھماننىڭ سىياپەت كۆرۈنۈشىدىن ئۇنىڭ مەخسۇمزادە ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. بۇ مېھمان ئۆيگە سالام بىلەن كىرىپ، قولتۇقىدىكى گىلەم بىلەن قولىدىكى سومكىنى كارىۋات يېنىغا قويۇپلا تۆرگە ئۆتۈپ ئولتۇرۇپ، پۇتۇن ئىخلاسى بىلەن قىرائەت ئوقۇدى. ئۇزۇن دۇئا قىلىپ، ئامانلىق سورىغاندىن كېيىن:

ـــ مېنى بەلكى تونۇمايلا. بىز خېلىلا يېقىن تۇغقان كېلىمىز، ـــ دەپ سۆز باشلىدى مېھمان ئوچۇق تەلەپپۇز بىلەن، ـــ بەلكى ئۆزلىرى-نىڭمۇ خەۋىرى بولۇشى كېرەك، ئاشۇ يىللىرى دادىلىرى ئوسمانقارى بىزنىڭ يۇرتقا بېرىپ قالغاندا مېنىڭ ئىسىمنى ئۆز نىكاھىغا ئالغانىكەن. بىر ـ ئىككى يىل ئۆي تۇتۇشقاندىن كېيىن، شېكى شىسەي دېگەن جاللات ئۇ دادىمىزنى تۇتۇپ تۇرمىگە سولاپتۇ. دادىمىز كېيىن تۇرمىدە ئۆلۈپ كېتىپتۇ! مەن ئۇ چاغدا تۆت ياش ئىكەنمەن! دادىمىز مېنى ئۆز بالىسىدىن-مۇ ئەزىز كۆرۈپ «بالام» دەپ كۆكسىگە ئالغانىكەن. شۇ چاغدا دادىمىز-نىڭ مېھىر ـ مۇھەببىتى چوڭقۇر ئىز قالدۇرغانلىقتىن تا مۇشۇ كۈنلەرگىچە ئۇنتۇپ قالغىنىم يوق. دادىمىز شۇ چاغدا ئاپامغا: «ئۇرۇمچىدە ھەپىلەم، لەتىپەم دەيدىغان بىر جۇپ قىزىم بار. بۇ بالىنى ئاشۇ قىزلىرىمغا جورا قىلىپ بېقىپ چوڭ قىلىمەن...» دېگەن گەپلەرنى قىلغانىكەن. ئاپام رەھىمەتلىك: «ئۇرۇمچىدە ئىككى ئاچاڭ بار، قاچان بولمىسۇن ئىزدەپ

تېپىپ يوقلىغىن» دەپ دائىم قۇلىقىمغا قۇياتتى. ئاپام سەكراتقا چۈشكەندە-مۇ ئاتايىن ۋەسىيەت قىلغانىدى. مەن شۇنىڭدىن كېيىن ھەرقايسىلىرىنى تولا دېرەكلىدىم، ھەرقايسىلىرىنىڭ ھاياتلىقلىرىنى بىلىپ كېلەي دېسەم، نەچچە يىللاردىن ئىرادە بولمىدى، كېلەلمىدىم. بۇ يىل، مانا خۇدايىم ئىرادە قىپتۇ!...

ھەنىپە ئاتىسى ئوسمانقارىنىڭ بىر يىللىرى ئالتە شەھەر تەرەپكە بېرىپ ×× شەھەردە مەرھۇم ئىسمىلىك ئايالىنى ئالغانلىقى، بەزىدە ئۆزىنىڭ «ئاتام ئالتەشەھەردە ئالغان ئايال قانداقراق ئايالكىن، بىر كۆرگەن بولسام» دەپ ئارزۇ قىلغانلىقىنى شۇنالا ئېسىگە ئالدى. مانا بۇگۈن ئەنە شۇ كۆرۈشنى ئارزۇ قىلغان ئۆگەي ئاپىسىنىڭ ئوغلى ئۇنى ئاتايىن يوقلاپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى پىللىدە يورۇپ كەتكەندەك بولدى. ئۇ، دەررۇلا ئوچاقتا ئوت يېقىپ چاي راسلىدى. داستىخان سېلىپ چاي قۇيغاندىن كېيىن، تاماق ئېتىپ مېھمان قىلدى. داستىخان يىغىلىش ئالدىدا مېھمان گىلەمنى ھەنىپەنىڭ ئالدىغا قويدى ـ دە:

ـــ تۇزۇكرەك بىر ئىش قىلارمەن دېۋىدىم، ئۇلگۈرەلمىدىم، ئاز كۆرمەي مۇشۇ گىلەمنى سوۋغام ئورنىدا قوبۇل قىلسىلا، ـــ دېدى.

ـــ بەكلا كايىپسىز، بۇمۇ لازىم ئەمەستى، دىدارلاشقىنىمىز ھەمدەن ئەۋزەل ئەمەسمۇ؟ ـــ دېدى ھەنىپە.

ئۇلار خۇددى بىر ئۆيدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئاكا ـ ئۇكىدەك كۆڭۈللۈك ۋە ئوچۇق ـ يورۇق مۇڭداشتى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ۋۇجۇدىدا تۇغقانچىلىقىنىڭ يېقىنلىق بىر مېھرىبانلىق تۇيغۇلىرى پەيدا بولدى.

بولۇپمۇ ھەنىپەنىڭ نەزىرىدە بۇ ئادەمنىڭ شۇنچە يىراق جايدىن تۇغقان ئىزدەپ كەلگەنلىكى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، گىلەم سوۋغا قىلغانلىقى ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. شۇڭا ئۇ، بىر ئۆينى ئاجرىتىپ تۇغقىنىغا ئوڭچە بەرگەندىن تاشقىرى، پۇتۇن كۈچى بىلەن مېھمان قىلىشقا باشلىدى. ھەر ئەتىسى كىلولاپ سۈت ئالغاندىن تاشقىرى يەنە ھالۋا بىلەن ناشتا قىلدۇردى. چۈشلۈكى مانتا، پولۇ، چۆچۈرە، لەگمەن، قورداق قاتارلىق تاماقلار بىلەن غىزالاندۇردى. ھەممە جەھەتتىن ئىززەت ـ ھۆر-

مەت كۆرسىتىپ تۇغقىنىنى رازى قىلىشنىڭ ئامالىنى قىلدى.

مېھمان ھەر قېتىم بازارغا ماڭغاندا ھەنىپە ئۇنىڭغا:

ـــ كېچىكمەڭ، چۈشتە قايتىپ كېلىڭ، تاماق ئېتىپ قويەمەن، ـــ دەپ جېكىپ تۇراتتى.

مېھمانمۇ ئۆي ئىگىسىنىڭ پوزىتسىيىسىگە قاراپ خاتىرجەم بولۇپ ناشتىدىن كېيىن بىر قېتىم بازارغا چىقاتتى، چۈشتە قايتىپ كېلىپ تاماق يېگەندىن كېيىن، ئارام ئېلىپ خۇشياقسا يەنە بازارغا چىقاتتى. خۇشياقمىسا ئارام ئېلىپ ياتاتتى.

قولۇم ـ قوشنىلار، ھەنىپەنىڭ تۇغقىنى كەپتۇ؛ سوۋغاتلىققا بىر دانە گىلەم ئەكەپتۇ، دەپ يوقلاپ كىرىشكە باشلىدى. قوشنىلار تۆت گەزلىك ئوتقاشتەك چاقناپ، كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان گىلەمنى كۆرۈشكەندە ئىنتايىن خۇشال بولۇشتى ۋە ھەيران قېلىشتى، بۇ ھەقتە بىرقانچە كۈنگىچە غۇلغۇلا قىلىشىپ، ھەنىپەنىڭ تۇغقىنىغا ھۆرمەت كۆرسىتىشتى. بەزىلىرى ئاتايىن غىزا قىلىپ ئۆيلىرىگە تەكلىپ قىلىشتى.

بىر كۈنى مېھمان بازارغا چىقىپ كەتكەن پۇرسەتتە بىرنەچچە قوشنا ئايالار ھەنىپەنىڭ ئۆيىگە كىرىپ گىلەمنى كۆرۈپ بىرمۇنچە پاراڭلاشتى:

ـــ تۇغقان دېگەن مانا مۇنداق بولسا، ـــ دەپ سۆز باشلىدى ئاراتام قوشنا زىياخان، ـــ تۇغقىنىم دېگەنگە ياريشا بىر دانە گىلەم سوۋغات ئەكېلىپتۇ.

ـــ چىرايلىق توقۇلغانكەن. بازارغا ئېلىپ چىقسا گەپ قىلماستىن ئىككى يۈز كويغا ئېلىپ كېتەر، ـــ دېدى يەنە بىر قوشنا ھاۋاخان گىلەمگە باھا قويۇپ.

ـــ نېمە دېگەنلىرى ئۇ، بۇ گىلەمنى قارىغۇغا بەرسىمۇ ئىككى يۈز ئەللىك كويغا ئېلىپ كېتىدۇ، ـــ دېدى ئۇچىنچى قوشنا.

ھەنىپە قوشنىلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغانچە ئىچىدە تۇغقىنىدىن ئىنتايىن رازى ۋە مەمنۇن بولاتتى. قانداقلا بولمىسۇن، شۇنچە يېراق جايلاردىن ئاتايىن ئىزدەپ كەلگەنلىكى، شۇنىڭدەك سوۋغاتلىققا گىلەم ئەكەلگەنلىكى ھەنىپەنىڭ يۈزىنى ئايدەك چوڭايتىپ، ئابرۇيىنى تاغدەك

ئۆستۈرۈۋەتكەنىدى.

— مەنمۇ مۇشۇنداق تۇغقىنىمنىڭ بارلىقىنى بىلەتتىم، — دېدى ھەنىپە خۇشال ھالدا، — بىر كۆرسەم دەپ ئارزۇ قىلىپ يۈرەتتىم. مانا ئەمدى ئۆزى ئىزدەپ كەپتۇ.

— بۇ تۇغقانلىرى يارايدىكەن، تۇغقىنىم دېگۈچىلىكسى بار ئە - كەن، — دېدى زىياخان، — بەزمەن خەقنىڭ تۇغقانلىرى يوقلاپ كەلدۇق، دەپ ئىككى قولىنى بۇرنىغا تىقىپلا كېلىپ سەككىز — ئون كۈنلەپ مېھمان بولۇپ كېتىدۇ. بەزىلىرى ئىككى — تۆت تال قاق - جىگدە بىلەن كېلىپمۇ ھەپتە — ئون كۈن بىسەرەمجان قىلىدۇ. ئۇنداقلارغا سېلىشتۇرغاندا بۇ تۇغقانلىرى تۇغقانچىلىقنىڭ قەدىرىگە يېتىدە - غان، قائىدە - يوسۇنىنمۇ بىلمەيدىغان ئوبدان تۇغقانكەن. مۇنداق تۇغقاند - نى ھەر كۈنى ھالۋا بىلەن ناشتا قىلدۇرۇپ، مانتا، پولۇ بىلەن مېھمان قىلىپ، ئايلاپ باقسمۇ كىشىنىڭ قورسىقى ئاغرىمايدۇ.

— بۇ تۇغقانلىرىنى راۋۇرۇس ئۇزاتسلا، — دېدى ھاۋاخان سۆزگە قوشۇلۇپ، — بۇ تۇغقانلىرى سلىنىڭ ئابرۇيلىرىنى ئاسمانغا كۆتۈرۈۋەتتى، سلىمۇ ئۇنىڭدىن ئاشۇرۇپراق قىلسلا!

— مەنمۇ شۇنداق ئويلاۋاتىمەن، — دېدى ھەنىپە ئىنتايىن مەنمۇن بولغان ئاھاڭدا، — ئۆيدىكى ئاياغلىق ماشىنىنى باش قىلىپ يوللۇق تۇتسام. ئاندىن يەڭگە ئاچىمزغا بىر كۆڭلەكلىك شېپۇن دۇخاۋا، ئىككى قىزىغا ئىككى نىلون چاپان، ئوغلىغا بىر دانە خۇرۇم ئاياغ ئېلىپ ئەۋەتسەم قانداق بولار دەپ ئويلاۋاتىمەن، قانداق بولارمۇ؟

— بولىدۇ، ھېلىمۇ گىلەمدىن جىق نەرسە بەرگۈدەكلا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئارمانسىز مېھمان قىلىۋاللا.

— مەنمۇ بوپتۇ دەۋاتىمەن. شۇنچە يىراقتىن ئىزدەپ كەپتۇ. مەيلى ئەمەسمۇ!؟ — دېدى ھەنىپە كۆڭلى - كۆكسىنى ئوچۇق كۆرسىتىپ.

— ياخشى ئويلاپلا، پۇل تېپىلىدۇ، تۇغقان تېپىلمايدۇ!...، — دېيىشتى قوشنىلار.

مېھمان كېلىپ تولۇق بىر ھەپتە بولغاندا پات ئارىدا قايتىپ كېتىدە -

غانلىقىدىن بېشارەت قىلدى. ھەنىپەم ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، ئالدىراپ ئۇزىتىش تەبىيارلىقى كۆرۈشكە باشلىدى. ئىدارىسىدىن بىرئاز پۇل قەرز ئالدى. يەتمىگەن يېرىگە قولۇم ـ قوشنىلاردىن قەرز ئېلىپ يوللۇق تۇتىدىغان بۇيۇملارنى بىر ـ بىرلەپ سېتىۋېلىپ جەملەشكە كىرىشتى.

بىر كۈنى مېھمان بازاردىن قايتىپ كىرىپ تاماق ئۈستىدە:

ـــ ئالدىمىزدىكى پەيشەنبە كۈنى كېتەي دەۋاتىمەن، ـــ دېدى.

ـــ نېمانچە ئالدىراپسىز، ئۇزاقراق تۇرسىڭىز بولمامدۇ؟ ـــ دېدى ھەنىپە تۇغقىنىنىڭ كەتمەكچى بولغىنىغا كۆزى قىيمىغاندەك قىلىپ.

ـــ تۇرسامغۇ بولاتتى. ئۆيدە بىرمۇنچە ئىشلار ماڭا قاراشلىق تۇرۇۋاتىدۇ. مەن بولمىسام ئۇ ئىشلار...

ـــ مەيلى ئەمەسمۇ، ئۇرۇمچىگە كەلمەك ئاسان ئەمەس.

ـــ ھېلىمۇ كۆپ رەھمەت، جىق بىسەرەمجان قىلدىم.

ـــ بىسەرەمجان دېگەن گەپنى قىلماڭ، قانچە ئۇزۇن تۇرسىڭىز شۇنچە ياخشى!

ھەنىپە شۇنىڭدىن كېيىن جىددىي تەبىيارلىق كۆرۈپ، ئۇزىتىش زىياپىتى بەردى. زىياپەتكە قوشنىلاردىن ھاۋاخان بىلەن يولدىشى قادىر، زىياخان بىلەن يولدىشى ياسىن قاتارلىق ئونغا يېقىن كىشىنى چاقىردى.

بۇ قېتىمقى زىياپەتنى ئۇرۇمچى قائىدىسى بويىچە قەنت ـ ناۋات، ھەسەل، مۇرابا، پېچىنە، بەلىش، نان ـ توقاچ، ھەر خىل مېغىز، كەمپۇتلەرنى تەلتۆكۈس تىزىپ چاي قۇيدى. ئاندىن قازان كاۋىپى قورۇپ بېگۈزدى؛ مېھمانلار بەھۇزۇر يەپ ـ ئىچىپ ئولتۇرۇپ مۇڭداشتى، ئەڭ ئاخىردا سېمىز گۆش بېسىپ ئوخشىتىپ ئېتىلگەن گۈرۈچ ئاش تارتىپ زىياپەتنى ئاخىرلاشتۇردى.

ھەنىپە چارشەنبە چۈشلۈكى تاماقتىن كېيىن سوۋغا ئۈچۈن تەبىيارلىغان نەرسىلىرىنى مېھمانىنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى ـ دە:

ـــ ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا نېمىلەرنىڭ كېرەكلىكىنى بىلمىگەچكە، كۆڭلۈمنى ئىپادىلەش ئۈچۈنلا ئانچە ـ مۇنچە ئەرزىمەس نەرسىلەرنى تەبىيارلىدىم، كۆرۈپ باقسىڭىز. بىز ئۇزۇن يىل كۆرۈشمىگەن تۇغقانغۇ؟

خىجىل بولماڭ، كەم نەرسىلەرنى مەن يەنە كەچكىچە تەييارلايمەن، ـــ دېدى ۋە بىر ـ بىرلەپ كۆرسەتتى.

ـــ بولدى، مېنى خىجىل قىلماڭ! ـــ دېدى مېھمان ئوڭايسىزلانغاندەك قىياپەتتە، ـــ بۇ نەرسىلەر لازىم ئەمەس.

ـــ بولسىغۇ چوڭراق قىلسام بولاتتى، ئەمما، كۆرۈپ تۇرۇپسىز، ئۆيدە ئەركىشى يوق، قولۇم قىسقىراق كېلىپ قالدى.

كەچقۇرۇن ھەنىپە يەنە بەزىبىر كېرەكلىكلەرنى ئەكەلگەندە ئۆيدە قالغان تۇغقىنمۇ، گىلەمۇ، سوۋغاتلىق نەرسە ـ كېرەكلىرمۇ يوق ئىدى. ئۇنى كۈتۈۋالغىنى كورلىدىكى سىڭلىسى لەتىپەدىن كەلگەن خەت بولدى.

«سۆيۈملۈك ھەدە!

ياخشى تۇرۇۋاتامسەن؟ ئوماق ئىنىم دىلشات ئامانمۇ؟ مەندىن ھال سورىساڭ ساق ـ سالامەتمەن. كۈنلىرىمىز ئوبدان. ھەدە، مەن شۇنى ئېيتىشقا ئالدىراۋاتىمەنكى: بۇ يېقىندا بىزنىڭ ئۆيگە گىلەم قولتۇقلىغان بىر كىشى كېلىپ قىرائەت قىلدى. ئاندىن بىز بىلەن تۇغقان ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشىنى ئۆيدە ئىززەتلەپ مېھمان قىلدۇق، ئەتىسى ئۆزىچىلا قولتۇقلاپ كەلگەن گىلىمنى ئۆيىمىزگە ئېسىپ قويدى. گەپ ـ سۆز قىلمايلا مۇنداق قىلغىنىغا قاراپ، بۇ گىلەمنى تۇغقانچىلىق خاتىرىسىدىن سوۋغا قىلىپ ئەكەلگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپتۇق، ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى قىلىپ كورلىدا جىق ئويناتتۇق ھەم قەدىرلەپ مېھمان قىلدۇق. ئۇرۇمچىدە ھەدەم بار دەپ، سېنىڭ ئادرېسىڭنى ئېيتىپ بەردىم. ئۆيدىكى بىلەن ئىككىمىز ناۋادا بۇ تۇغقىنىمىز كەتمەكچى بولسا ئىككى يۈز كويدەك نەق پۇل، يەنە بىرمەنچە سوۋغا ـ سالام بىلەن يولغا سېلىپ قويارمىز دەپ تەييارلىق كۆرۈپ قويدۇق. ئارىدىن سەككىز كۈن ئۆتكەندە، بۇ تۇغقىنىمىز بىر قوشنىمىزنى كىرگۈزۈپتۇ، 〈گىلەمنى ئۇچ يۈز كويغا

ئالغاچ كەلگەنىدىم، پايدا ئالمەن دېمەيمەن، ئىز پۇلىنى بەر-
گەن بولسا› دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئەر ـ خوتۇن ئىككىمىز
داڭقېتىپلا قالدۇق. بىر ۋاقىتتا بىزنىڭ ئۆيدىكى ئاچچىقىغا
پايلىماي گىلەمنى يۇلۇپ چىقىپ تالاغا ئاتتى ھەمدە ئۇ ئادەمنى
‹كۆزۈمدىن يوقال!› دەپ قوغلىدى. ئەگەر ئۇ كىشى چاپسان
كەتمىگەن بولسا ئۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى. خۇدايا توۋا
قىلدىم. مۇنداقمۇ ئادەملەر بولىدىكەن، ئۇ تۇغقان ئەمەس
ئىكەن، قورساق باقتى، ئالدامچى ئىكەن، ئادرېسىڭنى ئېيتىپ
قويغىنىمغا قاتتىق پۇشايمان قىلدىم، ئۇ ئادەم سېنىمۇ بىزگە
ئوخشاش ئەخمەق قىلمىسۇن دەپ ئالدىراپ بۇ خەتنى يازدىم.
ناۋادا ئۇ كىشى بېرىپ قالسا (ئۇ چوقۇم باردۇ) ھەرگىز
ئۆيۈڭگە كىرگۈزمە. خەير خوش ئامان بولۇڭلار!
قولۇڭنى سىڭللارچە قىسىپ: لەتىپە.»

ئۆزىنىڭ ئالدامچىنىڭ دامىغا چۈشكەنلىكىنى چۈشەنگەن ھەنىپە
خۇددى ئېگىز ئاسماندىن لاچىن سوققان كەپتەردەك پالاقشىپ زېمىنىنىڭ
تەكتىگە چۈشمەكتە ئىدى. ئۇ ھالسىزلىنىپ جايىدا ئولتۇرۇپلا قال-
دى...

خەير خوش «تەشكۈرۈپ»جان

**ئادەمنىڭ ئۆزىنى - ئۆزى مەسخىرە
قىلغىنىدىن ئارتۇق رەسۋاچىلىق بولمىسا كېرەك!
«خاتىرەمدىن»**

ئۇسسىغانغا دەملىك چاي، ئاچقانغا تەملىك ئۇگرە دائىم تەييار تۇرىدىغان، خېرىدارلار چاي - ئۇگرە ئىچكەچ ئولتۇرۇپ ئۆتكەن - كەچكەننى كۆرۈپ ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىدىغان دوقمۇشتىكى چايخانىغا بۇگۈن چۈش بولا - بولمايلا سالاپەتلىك بىر كىشى كىرىپ كەلدى.

ئۇ كىشى كىرىپلا چەت - ياقىدىكى بوش ئورۇنغا ئولتۇرۇپ چاشقان قۇيرۇقىدەك ئىنچىكە بۇرۇتىنى سىلىغان بولۇپ، چايخانىدا پەۋەس ئولتۇرغان خېرىدارلارغا كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى.

چايخانىدا ئادەم كۆپ ئىدى. دەملىك چاي، تەملىك شورپا - ئۇگرە دائىم تەييار تۇرىدىغان، تۆت كوچىنىڭ دوقمۇشىغا جايلاشقان بۇ چايخانىغا كىملەر كىرمەيدۇ دەيسىز!

مۇلازىمەتچى ھېلىقى سالاپەت ئىگىسىگە بىر چىنە شورپا كەلتۈرۈپ ئالدىغا قويدى:

— راسا يۇمشاق پىشقان، مايلىق يېرى، تاللاپ قويغانىدىم! — مۇلازىمەتچى شۇنچىلىك سۆزلەپلا ئوڭ قېشىنى لىككىدە ئېتىپ قويۇپ كېتىپ قالدى. چۈنكى ئۇ، ھەر كۈنى كېلىپ يۇمشاق پىشقان مايلىق گۆش ۋە شورپا ئىچىپ تۇرىدىغان كونا خېرىدارنىڭ مەجەزىنى ئوبدان بىلەتتى.

سالاپەتلىك كىشى پىيالىدىكى پارقىراپ تۇرغان مايلىق شورپىغا نان

تاشلاپ هۇزۇرلىنىپ ئىچىۋالغاندىن كېيىن، بىر پارچە مايلىق گۆشنى ئىككى يالماپلا يۇتۇۋالدى ـ دە، ئالقىنى بىلەن ئاغزىنى چالا ـ بۇلا سۈرتۈپ تازىلىۋالدى. ئاندىن بىر قوينى پۇتۇن يېگەن تۆرىلەردەك سەـ رەڭگە ياغچى بىلەن چىشىنى كولاشقا باشلىدى. چايخانىغا هوشۇر كىرىپ كەلدى.

ـــ مانا... بۇ يەردە بوش ئورۇن بار، كېلە! ـــ هوشۇرنى ئۆز يېنىغا چاقىرغان هېلىقى سالاپەت ئىگىسى خۇشال بولغان هالدا سۆزلەپ كەتتى، ـــ بۇگۈن كېچىكىپ قالدىڭغۇ، نېمە بولدى، ئاينىساخاندىن رۇخسەت سورىماق تەس كەلدىمۇ يا! سەنزە، قاچانغىچە ئۇنىڭ ئالدىدا تىرناق تاتلاپ تۇرىسەنكىنتاك، خوتۇن خەققە كەلگەندە مەندەك ئوغۇل بالا بولمىقىڭ تەس جۇمۇ!

هوشۇر كېلىپ ئولتۇرۇش ئارىلىقىدا سالاپەتلىك كىشى قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك بۇلدۇقلاپ بىرمۇنچە سۆزلەپ كەتتى. ئەلپازىدىن توختايدەـ غاندەك ئەمەس، هوشۇر چەكلەشكە مەجبۇر بولدى.

ـــ تولا لاۋزىلاشمىغىنا! ـــ دېدى ئۇ ئېتىراز بىلدۈرگەچ قاتتىق سىلكىپ، ـــ ئاغزىمغا كەلدى دەپ لاۋزا گەپنى تولا قىلىدىكەنسەن!.

ـــ ئەي قاملاشماپتۇ. يالغانمۇ، ئاينىساخانىنىڭ ئالدىدا تىرناق تاتلاپ ئۆزۈڭنى «تەشكۈر» قىلغىنىڭ يالغانمۇ!

هوشۇر تىترەپ كەتتى. ئاندىن ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن ئاچچىق هوميىپ ئاستا سۆزلىدى:

ـــ ماۋۇ چايخانا، شۇنچە خەقنىڭ ئالدىدا نومۇس ئەمەسمۇ، مۇشۇ سالاپىتىڭ بىلەن ئەيمەنمەستىن!...

بۇ ئىككىسى بىر ـ بىرى بىلەن تونۇشقىدەك، پات ـ پاتلا چايخانەـ لاردا ئۇچرىشىپ چاقچاقلىشىدىغان ئۇلپەتلەردىن بولۇپ، «يىراق تۇرسا كىشىنىشىدىغان، يېقىن كەلسە چىشلىشىدىغان» دېگەندەك بىر يەرگە جەم بولسىلا چىرايلىق مۇڭدىشىپ ئۇلپەتلەشمەستىن بىر ـ بىرىنى مەسخىرە قىلىش، بىر ـ بىرىنىڭ ئەيىبىنى تاتلاپ قوپال چاقچاقلىشىدىغانلاردىن ئىدى.

لېكىن ئەيىبىنىڭ چوڭى سالاپەتلىك كىشىدە ئىدى. ئۇنىڭ ئىسمى ساۋۇت، باشلانغۇچنىڭ تۆتىنچى سىنىپىغىچە ئوقۇپ توختاپ قالغان. ئويۇن ـ تاماشىنىڭ ھەممە خىللىرىنى ئارمانسىز ئويناپ، كونا ھارۇدەك جالداقشىپ دەرماندىن قالغان، ئاخىردا چېكەرمەن بولۇۋېلىپ، كۆپرەك سۆزلەيدىغان مەمەدان ئىدى. ھوشۇرنى كۆرۈپ ياخشى نىيەت بىلەن يېنىغا تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، چىرايلىق قارشى ئېلىشنىڭ ئورنىغا بىر-مۇنچە قوپال سۆزلەرنى قىلغانلىقىلا ئۇنىڭ قانچىلىك ئادەم ئىكەنلىكىنى تونۇتۇپ قويغانىدى.

ھوشۇر ئەسلىدە زىيالىي ئىدى. لېكىن «قالاق» دېگەن لەقىمى بار ئىدى. بۇ لەقەم ئۇنىڭغا زىيالىي تۇرۇپ ئۆزىنى تاشلىۋەتكەنلىكى، تۇرمۇشتا چېچىلاڭغۇراق بولغانلىقى ئۈچۈنلا سىڭىپ قالغانىدى. ئۇ ئانچە ـ مۇنچە ئىچىپ قويىاتتى، لېكىن «چېكەرمەن» ئەمەس ئىدى.

ساۋۇتۇم گېزىت قەغىزىدىن قېيىقچە يىرتىپ تاماكا ئوراشقا باشلىدى. ئاندىن ئالقىنىغا بىر چېكىم موخورکا ئېلىپ ئۇنىڭغا يەنە بىر خىل دورا ئارىلاشتۇردى. ئۇ، بۇ ئىشلارنى بېجىرىش ئارىلىقىدا ھوشۇرغا نەچچە قېتىم قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويدى. تاماكىنى كانايچە قەغەزگە قاچىلاپ بولغاندىن كېيىن ھوشۇرغا يەنە بىر قاراپ پەس ئاۋازدا:

ـــ تەيىارلاپ بولدۇم، چېكىۋالاي، تۇتۇننى ئاسمانغا پۈۋلىۋەتسەم ھېچكىم سەزمەيدۇ، ئاندىن سۆزلىشىمىز، ـــ دەپ شۇڭىلىدى.

ھوشۇر مىيقىدا كۈلگەچ بوينىنى تولغىدى:

ـــ ياق، مەن ئۇ كوچىدا يوق!

ـــ بىلمەسكە سېلىپ جىنىدەك ئولتۇرۇپ تۇر، بىر پەستە جايلاپ بولىمەن ـ ھە!

ساۋۇت «تەشكۈرۈپ» ئۆزىچە ھېچكىمگە سەزدۈرمەستىن تەيىار قىلغان پىنەكنى چېكىپ تۇتۇننىنى ئېگىزگە پۈۋلەپ بولۇپ يەك نەپەس ـ ھوزۇرىدىن كەيپ سۈرۈشكە باشلىدى...

«ماۋۇ قالاقنىڭ گېپىنى قاراڭ، بۇ كوچىدا يوقمىش تېخى، ئۇ قانچىلىك ئادەمتى، قانچىلىك بىلەتتى، تېخى مېنى نومۇس قىل دەۋاتىمـــەـ

دۇ! ـــ ئۇ كەيپچىلىكتە ئويلاۋاتاتتى، ـــ ھالىغا باقماي تىلىمدىن چاتاق چىقىرمەن دەۋاتسا كېرەك، ئۇخلاپ چۈشى، ئۇنى راسا جايلاپ، ئۆزۈمنى تونۇتۇپ قويمىسام ھېساب ئەمەس.» كەيپچىلىكتە ھوشۇرنىك گالىستۇكىغا قاراپلا تېپىۋالدى:

ـــ ئاداش!... ئادەمنىك نومۇسىنى كەلتۈرۈپ قانداق باغلۇۋالـدىك! ـــ ئاخىرقى نەپەس بىلەن قاراڭغۇلۇق تىقىلىپ ھېچ نەرسىنى كۆرەلمەس بولۇپ قالغان كۆزى تەدرىجىي سۈزۈلۈپ ئېچىلغاندا، ھوشۇرـنىك بويىنىدىكى گالىستۇك قانداق كۆرۈنۈپ كەتتىكى، نومۇس كۈچىدىن ئۇنى تۇزىتىپ قويماقچى بولۇپ قولىنى ئۇزاتتى، ـــ مۇنداق باغلىساڭ سەت بولىدۇ، نومۇسۇمنى كەلتۈرۈپ!

ـــ نېمە بوپتۇ، قولۇڭنى تارتقىنا، سېىسق ئۇچەيدەك پۈراپ كـەتـتى! ـــ دېدى ھوشۇر ئۇنىك قولىدىن چىققان بەتبۇيدىن سەسكىنىپ.

دەرۋەقە ئۇنىك قولى نەشە ئارىلاش موخوركا ئىسىدىن قاڭسىق پۈراپ كەتكەنىدى. ئەمما ئۇ پىسەنت قىلماستىن ھوشۇرنىك گالىستۇكىنى ئوڭشىغاچ غودۇراتتى:

ـــ بىردەم جىم تۇرە، ئاز قالدى. سەت بولىدۇ! گال ئاستۇقنى مۇنداق باغلايدىغان نەرسە ئەمەس!

ـــ قانچىلىك ئىشتى بۇ، قانداقلا باغلىسا بولۇۋەرمەمدۇ، بىردەم ئۇنداق، بىردەم مۇنداق بولۇپ قالسىمۇ بولۇۋېرىدۇ، ھېچقىسى يوق! ـــ ھوشۇر ئۇنىك قولىنى قانچە قېتىم سىلكىپ قارشىلىق كۆرسەتكەن بولسـمۇ، ساۋۇت پىسەنت قىلمايتتى. بەلكى بۇنداق قىلىش كەيپچىلىكتە كۆـڭۈللۈك ئويۇن بولۇپ تۇيۇلسا كېرەك.

ـــ سەت بولىدۇ، دېدىمغۇ، ئىزا تارت!

ئۇنىك ئەزمىلىكى ھوشۇرنىك جېنىغا پاتقانىدى.

ـــ سەت ـ سەت دەپ نېمانچە بولۇپ كەتتىك، بىر ھېسابتا بۇمۇ بىر شوينىغۇ!

ـــ ۋەي!... شۇڭا سېنى قالاق دەيدىكەن جۇمۇ! ـــ كەيپىنىك كۈچىدە چايخانىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئۇنتۇپ قالغان ساۋۇت قاتتىق توۋلاپ

سالغاندى. ئۇنىڭ ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتكەن كىشىلەر ساۋۇتقا قاراپ دىققەت قىلىشقا باشلىدى. ساۋۇت بىرھازا كۈلگەندىن كېيىن ئاندىن ئۆزىنى توختىتىۋېلىپ:

— لەقەم ئاسماندىن چۈشىدۇ دېگىنى راستكەن جۇمۇ! چۈشكەندە-مۇ راۋۇرۇس جايىغا چۈشۈپتىكەن، ئەمدى چۈشەندىم! — دېدى.

ئۇ كۈلەتتى. ئۇنىڭ كۈلكىسى چېكىدىن ئېشىپ سەتلىشىش، كەيپ-نىڭ كۈچىدە ئەسەبىيلىشىش باسقۇچىغا كۆتۈرۈلگەنىدى. ھوشۇرنىڭ ئاچچىقى كەلدى، شۇنچە كۆپ ئادەمنىڭ ئىچىدە «قالاق» دەپ تۇۋلىغانلە-قى ئۇنىڭ غۇرۇرىغا تەگكەنىدى. شۇڭا ئۇ، كونترولىۇقىنى يوقىتىپ ئۆزىنى بېسىۋالالماي قالغانىدى.

— ھوشۇر قالاق ـ ھوشۇر قالاق دەۋېرىدىكەنسەن، «ھوشۇر قالاق» دېگەن ئۆزۈم شۇ، قانداق، گەپ بارمىتى! — دېدى ئۇ ئاچچىق بىلەن نەشتەردەك قادىلىپ، — ئادەم بوينىغا چىگىدىغان بۇ نەرسە، بىر پارچە لاتىغۇ، بۇ نەرسىگىمۇ ئۇنداق چەگدىڭ، مۇنداق باغلىدىڭ دەپ ئادەمنى قالاقتا چىقىرىۋەتكەن بارمۇ! گەپ بوپتۇ دە!

— خاپا بولما، ئاداش، ھازىرقى گېپىڭمۇ قالاقلىقىڭنى كۆرسىتىپ تۇرۇۋاتىدۇ، يەنە نېمىگە خاپا بولىسەن! — ساۋۇت خودىدى يانچۇقچىنىڭ قولىدىن نەق تۇتۇۋالغان مال ئىگىسىدەك يۇرەكلىك ۋە غالىب ئاھاڭدا سۆزلەپ كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ئەيىبلىگىلى تۇردى، — ھازىرقى كۇندە نى ـ نى ئىشلارنىڭ سۈت ـ قايمىقى ئاجرىلىپ، ئاق ـ قارىسى پەرقلىنىپ، سۈتتەك ئايدىڭلىشىپ بولغان يەردە سېنىڭ ھېچ ئىشتىن خەۋرىڭ يوق يوقىلاڭ سۆزلەرنى كۆتۈرۈپ يۈرسەڭ قالاق دېمەي نېمە دەيتتۇق!

ھوشۇرنىڭ تېخىمۇ ئاچچىقى كەلدى، ئۆزىنى بېسىۋالالماي قالغانە-دى:

— تولىمۇ دىتسىز نەرسىكەنسەن جۇمۇ، قېنى قايسى گېپىم قالاق-كەن! — ۋارقىراپ تاشلىدى ھوشۇر، ئۇنىڭ بويۇن تومۇرلىرى چىڭقە-لىپ، كۆزلىرى چانقىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قالغانىدى.

— ئۆپكەڭنى بېسىپراق تۇر، — دېدى ساۋۇت مەسخىرە ئارىلاش مىيقىدا كۈلۈپ، — ئادەم دېگەن ئۇنداق ئاسان سەكرەپ كەتكۈلۈك ئەمەس، ئۆزۈڭنى بېسىۋال، ئالدىراقسانلىق، قىزىققانلىق قىلىش ياخشى ئىش ئەمەس، بىلدىڭمۇ، ھەممە ئىش جايىغا چۈشىدۇ، — ئۇ تەلەپپۇزىنى يۇمشىتىپ سەۋرچانلىق بىلەن ئوقۇغۇچىسىغا چۈشەنچە بېرىۋاتقان تەربىيەچىدەك تەسىرلىك قىلىپ داۋام قىلدى، — ھەممە ئىش چۈشەنچە بىلەن ئايدىڭلىشىدۇ، بىلەمسەن، ساڭا چۈشەندۈرسەم ماۋۇ بوينۇڭغا تاقىغان نەرسىنى گال ئاستۇق دەيمىز، ھەرگىزمۇ «شويىنا» دېمەيمىز. چۈشىنىشلىك بولغاندۇ!

— ئاداش، ئاغزىمغا كەلدى دەپ جۆيلۈۋەرمىگىنە، ساڭا كىم ئېيتتى، قايسى ئالىم شۇنداق دېدى، قايسى كىتابتا يېزىلىپتۇ. قېنى! گەپ دېگەننى ھېسسىياتقا تايىنىپ خىيالىغا كەلگەننى سۆزلەۋەرگىلى ئەمەس! — قايىل بولمىغان ھوشۇر تەنقىد ۋە سوئال نەزىرى بىلەن قادىلىپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، — گەپتىن ـ گەپ ياساپ گالىستۇكنى گال ئاستۇق دەپ كۆتۈرۈپ يۈرسەڭ چاكىنىلىق بولۇپ قالمامدۇ؟

— مېنى چاكىنا ئىش قىلدى دېمەكچىمۇ سەن! — دېدى ئۇ غەزەپ بىلەن چەكچىيىپ، ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ كالپۇكلىرى تىترەشكە باشلىدى. ئەلپازىدىن ھوشۇرنى چاپىناپ پۈركۈپ تاشلايدىغاندەك كۆرۈ ـ نەتتى، — سېنىڭچە بولغاندا مەن چاكىنا ئىش قىلغان بولمامدىمەن. «تەشكۈرۈپ» تەتقىق قىلىپ، ئاللىقاچان ياتلار ئوغرىلاپ كېتىپ ئۆزىنىڭ قىلمۇالغان تارىخىي ئېسىل مەدەنىيەتلىرىمىزدىن «گال ئاستۇق» نى تېپىپ «ئۇرغۇي» مەدەنىيەت خەزىنىسىگە قوشقان تۇرسام، يەنە مەن چاكىنا ئىش قىلغان بولامدىمەن! لىللا سۆزلەڭلار، ئاغىنە، ئەزرائىل جېنىڭلارنى ئالمەن دەپ تۇرسىمۇ، توغرا سۆز قىلىپ ئاندىن جان بېرىڭلار!

ھوشۇر ئۇنىڭ بەزەن سۆزلىرىگە كۈلۈۋەتكىلى قىل قالدى. مىڭ تەسلىكتە ئۆزىنى بېسىۋېلىپ:

— يولداش ساۋۇت، ماڭا دەرس ئۆتمەن، تەربىيە بېرىمەن دېگۈچە ئالدى بىلەن تىلىڭنى ئوڭشىۋالغىنا! — دېدى.

ـــ قايسى تىلمىنى، تىلىم ساق تۇرۇپتۇغۇ، ئىشەنمىسەڭ مانا، ـــ ئۇ تىلىنى چىقىرىپ كۆرسىتۈبلىپ داۋام قىلدى، ـــ تىلمىنىڭ ئۇچىشايـ ـدىغان قانداق يېرى بار ئىكەن قېنى!

ـــ باشتا «تەشكۈرۈپ» دېدىڭ، كېيىن يەنە «ئۇرغۇي» دەۋاتـ ـسەن، بۇنى تۈزەتمەي بولامدۇ، بىزدە نەدە ئۇنداق گەپ بار! ـــ كۆچلۈك پاكىت قويغان هوشۇرنىڭ كۆزلىرىدە ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىش ۋە سەمىمىيەت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇراتتى، چۈنكى ئۇ، ساۋۇتنىڭ سالاپىتـ ـگە نالايىق مۇنداق سۆزلەرنى كۆتۈرۈپ يۈرۈشنى خالمايتتى. ئەمما ساۋۇت ئۇنىڭ بۇنداق ياخشى نىيىتىنى چۈشەنمەستىن ۋارقىراپ كەتتى:

ـــ تەشكۈرۈپنى تەشكۈرۈپ دېمەي نېمە دەيتتىم. قىزىق گەپ بولدى ـ دە! ـــ مال ئىگىسىدىن ئوغرى كۆچلۈك دېگەندەك هۆركىرەپ كۆز چەكچەيتىش بىلەن هوشۇرنى ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلىماقچى بولغان ساۋۇت ئۇنىڭغا ئاچچىق هومىيۇبتىپ ئاندىن نەزىرىنى باشقا خېرىدارلارغا ئاغدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆزىنى قوللايدىغان بىرەر كىشى چىقىپ قالارمىكىن دېگەن ئۈمىدتە قاراپ چىقتى. بەختكە قارشى ئۇنى قوللايدىغان بىرەر كىشى چىقمىدى. ئەكسىچە هوشۇر ئۆز پىكرىنى ئالغا سۈرمەكچى بولاتتى:

ـــ ئاداش، راست گېپىمنى قىلسام هۆپۈپنى قۇرغۇي دېگەن بولسامۇ، كۆڭلۈڭنى دەپ ماقۇل دېسەممۇ دەپ قالاتتىم، ـــ دېدى ئۇ مەسخىرە ئارىلاش مىيقىدا كۈلۈپ، ـــ لېكىن ئۇيغۇرنى «ئۇرغۇي»، تەكشۈرۈشنى «تەشكۈرۈش» دېسەڭ هەرگىزمۇ قوشۇلمايمەن. ئۆزۈڭ ئويـ لاپ باق، ئاڭلىغان كىشى نەرىدە كۈلەر!

ـــ كۈلگۈدەك نەرى بار، مەنمۇ شۇنداق دېدىمغۇ، بىلىپ دېدىم، بىلمىسەم شۇنداق دەمتىم! ـــ ساۋۇت ئالاقزادىلىك بىلەن چەك باسمىغان سۆزلەرنى قىلىۋەردى.

هازىر بۇ ئىككى ئۇلپەتنىڭ سۆهبىتى ئىلگىرىكى يوشۇرۇنراق هالەتـ تىن ئاشكارا هالەتكە، ئاستا سۆزلىشىشتىن ۋارقىراپ ـ جارقىراپ سۆزلـ ـىشىش باسقۇچىغا ئۆتكەنلىكتىن چايخانىدىكى هەممە ئادەم دىققىتىنى مەر ـ

كەزلەشتۇرۇپ، چاڭىلداپ ئاڭلىنىۋاتقان قىزىق سۆزلەرگە قۇلاق سېلىپ، ئۇلارنىڭ قايسىسى قانداق ۋە قانچىلىك ۋەزىپىدىكى ئادەم ئىكەنلىكىنى بارغانچە تونۇپ يەتمەكتە ئىدى. تولا ئادەملەر ساۋۇتنى ئۇچىغا چىققان لاتا كاس ـ كاس ئىكەن دېسە، بەزىلەر چېكەرمەن سەۋدايغا ئوخشايدۇ دېيىشىپ تېخىمۇ دىققەت قىلماقتا ئىدى.

ـــ خىيالىڭدا گېپىمدىن چاتاق تاپمەن دەپ ئويلاۋاتساڭ كېرەك، ئۇخلاپ چۈشۈڭ، لىللا گەپ قىلسام مەن بىلگەننىڭ مىڭدىن بىرىنمۇ بىلمەيسەن، بىكار ئاۋارە بولما! ـــ دېدى ھوشۇرغا قاراپ مەنسىتمىگەن قىياپەتتە.

ـــ شۇنداقمۇ! ـــ دېدى ھوشۇر كۆزىنى سەل ـ پەل چىمچىقلىتىپ، گويا ئۇ، ساۋۇتنى بىرئاز گەپكە سالماقچى بولغانلىقىدىن بېشارەت قىلغاندەك كۆپچىلىككە قاراپ قويۇپ داۋام قىلدى، ـــ لېكىن مىڭدىن بىرىنى دېسەڭ بەك لاپ كېتەر، يۈزدىن بىرىنى دېسەڭمۇ چوڭلۇق قىلار، چۈنكى سەن بىلگەن ئەمتاخۇننى مەنمۇ بىلىپ قېلىشىم مۇمكىن، شۇنداق ئەمەسمۇ!

ـــ ئەمتاخۇننى بىلگەن بىلەن سەمتاخۇننى بىلمەيسەن ـ دە!

ـــ بىلسەمچۇ!

ـــ بىلمەيسەن، مەنچۇ، سەندەك ئادەمنى ئىككى سوئال بىلەن موم چىشلىتىپ ۋاڭ قويغۇچىلىكىم بار تېخى! ـــ دېدى ساۋۇت خۇددى سوئالغا جاۋاب بېرەلمىگەن بالىنى ئەيىبلەۋاتقان ئوقۇتقۇچىدەك ھوشۇرغا سوغۇق نەزەر تاشلاپ، ـــ يوغانچىلىق قىلىشنىڭ نېمە لازىمى! ـــ دەپ قوشۇپ قويدى ئاخىردا.

ـــ قېنى سورىسلا، ئەپەندىم! ـــ دېدى ھوشۇر بىردىنلا ئوقۇغۇچىدەك مۇلايىم تۇسكە كىرىپ، تەنە بىلەن، بىلىنەر ـ بىلىنمەس قولىنى قوشتۇرۇپ تۇرغاندەك ھەرىكەتتە.

ـــ مەيلىمۇ، يەرگە قاراپ قالساڭ ئۆزۈڭنىڭ شورى! ـــ ساۋۇت ئويلىنىۋاتقاندەك بىرئاز توختىۋېلىپ كۆپچىلىككە قاراپ قويدى، ئاندىن بىردىنلا جىددىي قىياپەتكە كىرىپ سوئال قويدى، ـــ تارىختا بىز

ئۇرغۇيلاردىن چىققان ئالىم، تەرجىمان كېرىم جۇمەنى بىلەمسەن، ئۇ كىم، قاچان ۋە قەيەردە ئۆتكەن؟

هوشۇر هاڭ ـ تاڭ بولۇپ قېتىپلا قالغانىدى. ئۇ، نېمە دېيىشنى بىلمەي بېشىنى چايقىدى.

ـــ ئۇنداق ئادەمنى ئاڭلاپ باقماپتىمەن، ـــ دېدى هوشۇر بېشىنى چايقاپ، ـــ قاغىلىق تاشيول ئىدارىسىدىكى كېرىم چاۋا دەيدىغان تەرجىمان بار دەپ ئاڭلايتتىم، ئۇ ئەمەستۇ!

ـــ ۋەي... كاللا دېسەم پاچاق دەپ، شۇ هالىڭىغا يوغان سۆزلە ـ دىڭمۇ! ـــ ساۋۇت مەسخىرىئازلارچە كۈلۈپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، ـــ بىرىنچى سوئالدىلا موم چىشلىۋالدىڭ، بىلگىنىڭ شۇمۇ، راست گېپىڭنى دېسەڭ بولمامتى، باشتىلا بىلمەيمەن دېسەڭ ئاكاڭ چۈشەندۈرۈپ قويمامتى!

ـــ سەن دېگەن تەرجىمان كېرىم جۇمەنى راستتىن بىلمەيدىكەن ـ مەن! ـــ دېدى هوشۇر پەسكوي ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان قىياپەتكە كىرىپ، ـــ ئەمدى ئۆزۈڭ ئېيتىپ بېرەرسەن!

ـــ بۇ گېپىڭ جايىدا، بىلمىگەننى بىلمەيمەن دېيىش ئۇغۇل بالىنىڭ ئىشى، بىلمىگەننى بىلمەن دېيىش شەيتانىنىڭ ئىشى! ـــ ساۋۇت مىسلىسز كىبىرى بىلەن كۆرەڭلەپ تۇرۇپ شۇ سۆزلەرنى قىلىۋالغاندىن كېيىن چۈشەندۈرۈشنى باشلىدى، ـــ مەن ئېيتقان كېرىم جۇمە، قەدىمكى كۈسەن دۆلىتىدىن چىققان چوڭ ئالىم، كۆسەن دۆلىتى دېگىنىمىز هازىرقى كۇچا، بۇ ئالىم كۆپلىگەن بۇددا «تۇم» لىرىنى تەرجىمە قىلغان، چۈشەنـ دىڭمۇ!

ـــ ئاداش، ئالجىپ قالمىغانسەن! ـــ هوشۇر قانداقتۇر بىرنېمە ـ دىن چۆچۈپ كەتكەندەك چەكچىيىپلا قالغانىدى، ـــ پۈتۈن ئالەم، پۈتۈن دۇنيا كۈسەن دۆلىتىدىن چىققان ئۇ ئالىمنىڭ ئىسمى كۇمراجىۋا ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ، سەن ئۇنى كېرىم جۇمە دەۋاتسەن، جۆيلۈۋاتمايدـ غانسەن! يەنە كېلىپ بۇددا «تۇم» لىرىنى تەرجىمە قىلغان دەۋاتسەن، بىز بۇددا «نوم» لىرى دەپ ئاڭلىغان.

ساۋۇت نېمىچۈندۇر قاتتىق سىلكىنىپ كەتتى، خۇددى تۈيۈقسىز

تۇرۇككە ئۇسۇۋالغاندەك سەنتۇرۇلۇپ كۆزى قاراڭغۇلاشقاندەك بولدى. پاكىت ئۇنى شۇنداق دەردكە پۇكۈپ قويغاندى. ئەمما ئۇ، يەنىلا تەن بەرگۈسى كەلمەيتتى.

— ۋەي... دەۋاتقان گېپىنى، بىز «ئۇرغۇي» لاردا نەدە ئۇنداق ئىسىم بولسۇن! — دېدى ئۇ بەسلىشىپ ئۇتتۇۋالغان ئوقۇغۇچىدەك هاياجانلىنىپ، ئۇ بەلكى مۇشۇ تەرەپتىن چىقىش يولى تېپىۋالغاندەك كۆرەڭلەپ داۋام قىلدى، — بىز باللىرىمىزغا ئات قويساق، ئادەمنىڭ تىلى كەلمەيدىغان ئۇنداق سۆزلەر بىلەن ئەمەس، «كېرىم»، «جۇمە» دەپ ئات قويىمىز، شۇنداققۇ! سەن بەلكى چالا ئاڭلاپ قالغان بولۇشۇڭ مۇمكىن، ئىشەنمىسەڭ باشقىلاردىنمۇ سوراپ باق!

— مەن چالا ئاڭلاپ قاپتىمەنمۇ؟ — هوشۇر ئۇنىڭ خۇنى قاچقان بىزەڭ كۆزلىرىنى ئويۇۋەتكۈدەك ئاچچىق قاراپ، نەپرەت بىلەن داۋام قىلدى، — ئالىم كۇمراجۇا ياشىغان زامانلاردا بىز تېخى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلمىغان، باللىرىمىزغا «كېرىم»، «جۇمە» دەپ ئىسىم قويۇلمىغان تۇرسا، سەن بۇ ئىسىملارنى نەدىن تېپىۋالدىڭ؟ بۇنىڭغا قارىغاندا ئۆزۈڭ چالا ئاڭلاپ قاپسەن!

— بىزمۇ «كۇمراجۇا» ئىسىملىك ئۇيغۇر ئالىمنىڭ ئۆتكەنلىكىنى، بۇددا «نوم» لىرىنى تەرجىمە قىلغانلىقىنى بىلىمىز! — كىمدۇر بىرى چاڭىلداپ سۆز قىستۇرۇپ هوشۇرغا كۇچ قوشتى.

ساۋۇت ئۆزىنىڭ ئوسال ئەهۋالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى بارغانچە چوڭقۇر هېس قىلغان بولسىمۇ، يەنىلا تەن بەرگۈسى كەلمەيتتى. مۇنداق ئوسال ئەهۋالدىن توقۇمىنى قارىغا ئېلىپ، چىچاڭشىش ئارقىلىق قۇتۇلغىلى بولىدىغانلىقىنى ئويدان بىلەتتى.

— «تەشكۈرمەكەن» ئادەمنىڭ پىكىر قىلىش هوقۇقى يوق، بە - لەمسەن! — دېدى ئۇ ئەسەبىيلىك بىلەن ۋارقىراپ. ئۇنىڭ چىرايى سامانىدەك سارغىيىپ، كالپۇكلىرى تىترەپ كەتكەنىدى. هوشۇر ئۇنىڭ بۇزۇلغان رەپتارىغا قاراپ، ئۆزىنى بېسىۋېلىپ شۇڭ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. باشقا كىشىلەرمۇ ئەمدى ئۇنىڭغا ئارتۇق سۆز قىلغىلى بولمايدۇ

دېگەن تونۇشقا كېلىپ سۇكۇت قىلغانىدى. ساۋۇت سۆزلەپ كەتتى:

ـــ شۇك تۇرۇپ بەرسەم جاھاننى جاھاندىكى جەمى ئىشنى «تەشكۈرۈپ» نەزىرىدىن ئۆتكۈزۈپ يېپىدىن ـ يېڭىسىغچە بىلىپ تۇرىدىغان ئادەمنى چالا ـ بۇلا ئاڭلىۋالغانغا، ھېچنېمىنى «تەشكۈرۈپ» تەتقىق قىلمىغان ئادەمنى ھەممىنى بىلىدىغان ئادەمگە چىقىرىشىپ تېخى، قىزىق گەپ بولدى ـ دە! خۇدا ھەققى مەن باشتىكى سۆزۈمدە چىك تۇرىمەن، مەن، باشقىسىنى بىلمەيسەن دېگەنىدىمغۇ، ھازىر شۇ سۆزۈمدە مۇڭگۈزدەك چىك تۇرىمەن، «ئۇرغۇي» تۇرۇپ «ئۇرغۇي» نىك نېمىلىكىنى بىلمەيدىغان ئادەمنىك نەق ئۆزى سەن شۇ!

ئۇنىك چىرايى بارغانچە بۇزۇلغانىدى. ئۇنىك نۇرى ئۆچكەن بىزەك كۆزىدىن، قانسىز لېۋىدىن، سوغۇق كۈلۈمسىرەشلىرىدىن ئادەمنىك قورقۇسى كېلەتتى. ئەمدى ئۇ قانداق سۆزلىسە سۆزلىسۇن، «ھە» دەپ مەيلىگە قويۇپ بەرمەكتىن باشقا ئاقىلانە يول قالمىغانلىقىنى چۈشەنگەن ھوشۇر «ھە» دەپ ئالدىغا ئۆتۈۋېلىشنى توغرا تاپقانىدى.

ـــ توغرا دېدىك، بۇرادەر، بىلەرمەنلىك قىلىپ ئالدىڭدا بەۋرەتلىك قىلىپ قويغىنىمنى كەچۈرەرسەن! ـــ دېدى ئۇ خاتاسىنى بويۇنداۋدىغان قىياپەتتە.

ـــ ماۋۇ گېپىك توغرا! ـــ دېدى ساۋۇت كەيپىياتتا بىردىنلا پەسلەپ، ـــ جاھان دېگەندە سەن بىلمەيدىغان ئىش تېخى كۆپ، سەندىن يەنە بىرنى سوراپ كۆرەي، بۇغۇ مۇشۇ زامانىدىكى ئىش، بىلىپ قېلىشىك مۇمكىن، شۇنداق بولسىمۇ بىر سىناپ كۆرەي، بولامدۇ!

ـــ سورا، بىلمىسەم ئۆزۈك بارغۇ! ـــ ھوشۇر كۆزىنى قىسىپ قويۇپ، ئۇنىك ئاغزىغا قاراپ تۇردى.

ـــ يۇگوسلاۋىيىنىك داھىيسى كىم؟

ـــ تېتو.

ـــ توغرا بىلىدىكەنسەن، ھەرھالدا ياخشى. ئەمدى سەن بىلگەن تېتونىك ئەسلى ئىسمى نېمە، مىللىتىچۇ؟

ھوشۇر ئاچ بقىنىغا تۈيۈقسىز بىر مۇشت تەگكەندەك چەكچىيىپ

تۇرۇپلا قالدى. ساۋۇتنىڭ پاختىكى ئوڭدا ئۇچقاندى.

ساۋۇت بىر سۆزىنىڭ راست چىققانلىقى ھوشۇرغا ئىسپاتلانغاندەك كېرىلىپ كۆرەڭلىك بىلەن كۈلدى. ئۇنى مەسخىرە قىلىپ پۇخادىن چىققاندىن كېيىن:

— مۇشۇ كۈنگىچە ھېچكىم ئېسىگە ئالمىغان تېتو توغرىسىدا «تەشكۈرۈپ» تەتقىق قىلىۋىدىم، ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمىنى تېپىپ، مىللىتى «ئۇرغۇي» ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ چىقتىم. بۇنىڭ بىلەن بىز «ئۇرغۇي» لارنىڭ يۈزى كۆتۈرۈلمەمدۇ، قانداق دەيسىلا!

— نېمە، نېمە؟ تېتو ئۇيغۇرمىكەن!

— جىڭ «ئۇرغۇي»، سۆزلەپ بېرەيمۇ، ھەيران قالسەن.

ساۋۇتنىڭ سۆزىنى ئاڭلاشقان باشقا خېرىدارلارمۇ ھەيران بولۇشۇپ، خۇددى ئورمانلىقتا ئۇشتۇمتوت يولۋاسقا ئۇچراپ قالغان ئوتۇنچىلاردەك چەكچىيىپ قاراپ قالغانىدى. ھەممە ئادەم ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان گەپ ـ سۆزلەرگە مەسخىرە قىلىپ كۈلۈش باسقۇچىدىن ئۆتۈپ تەئەجـ جۈپلىنىش باسقۇچىغا كۆچكەنىدى.

— دېدىمغۇ، ئەلۋەتتە شۇنداق بولسەن، مەسلىنى يېشىپ چۈـ شەندۈرگەندە بەلكى تېخىمۇ ھەيران بولۇشۇڭ مۇمكىن! — ساۋۇت ئاجايىپ بىر يېڭى ھەقىقەتنى ئوتتۇرىغا قويۇۋاتقان ناتىقتەك چىرايىغا مەغرۇر تۈس ئېلىپ داۋام قىلدى، — مەسىلەن، ئىسمى تېپىپ، ئاتىسىـ نىڭ ئىسمى توختى بولغان بىر كىشىنى ئالايلۇق، بۇ ئىككى ئىسمىنىڭ باش بوغۇمىنى قوشساق نېمە ئۇچۇن «تېتو» دېگەن ئىسىم ھاسىل بولمايدۇ. بۇ تامامەن مۇمكىنچىلىكى بار ئىش. مەن مۇشۇ قائىدىنى يېپ ئۇچى قىلىپ تارىخ ۋە تەرجىمھال ئۆگىنىپ تەتقىق قىلىۋىدىم، نەتىجىدە شۇنداق بىر ھەقىقەت ئايدىڭلاشتىكى، تېپىپ توختى دېگەن بىر «ئۇرـ غۇي» ئۆز ۋاقتىدا ئەنجانغا بېرىپ شۇ تەرەپتە تۇرۇپ قاپتىكەن. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا ئارمىيىگە كىرىپ ئۇرۇشقا قاتنىشىپتۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن يۇگوسلاۋىيە تەرەپكە ئۆتۈپ پارتىزانلىق ئۇرۇشلاردىمۇ ئاجايىپ باتۇرلۇق كۆرسىتىپتۇ. بۇ ئادەم ئىسىم ـ فامىلىسىنىڭ باش بوغۇملىرىنى، مەسلەن،

«تېيىپ» تىكى «تې»، «توختى» دىكى «تو» نى قوشۇپ «تېتو» دەپ ئىسىم ياساپ يۈگوسلاۋىيىلىكلەرنىڭ ئۆزىلا بولۇپ كەتكەن گەپ، شۇنداق قىلىپ ئۇ سىياسەتتە چېۋەرلىك، ئۇرۇشتا قەھرىمانلىق كۆرسىتىپ يۈرۈپ ئاخىر يۈگوسلاۋىيىنىڭ داھىيسى بولۇپ قالغان!

ـــ يا ئاللا، يا ھەزرەت!...، ـــ دېدى ھوشۇر ھەيران قالغان ھالدا پىشانىسىگە چاققىتە بىر شاپىلاق ئۇرۇپ، ـــ قالتىس ئىشلارنى تەتقىق قىلغانكەن، ئەجەب بىلمەپتىمەن، ئىست ـ ئىست!...، ـــ ئۇ بېشىنى چايقاپ ئۆزۈنغىچە مەيۈسلەندى. ئۇ، ئەمدى ساۋۇتنىڭ ئۇچىغا چىققان بەگگى خىيال سەۋدايى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتكەندى.

باشقىلارنىڭ ئۆزى توغرىسىدا قانداق چۈشەنچىدە بولۇۋاتقانلىقىدىن قەتئىينەزەر، ساۋۇت تېخىمۇ قىزىشىپ سۆزلەشكە كىرىشتى.

ـــ ئامېرىكىغا زۇكۇتۇڭ بولغان «ھەسەن خېۋىر» نى تېخىمۇ بىلمەيسەن! ـــ دېدى ئۇ كۈپكۈندۈزدە جۆيلۈگەندەك پوسۇققىنە قىلىپ. ھوشۇر ۋە باشقا خېرىدارلار خۇددى توك سوقۇۋەتكەندەك تېخىمۇ چۆچۈشتى. خىلىدىن كېيىن ئېسىگە كەلگەن ھوشۇر چىداپ تۇرالماي:

ـــ نېمە، نېمە؟ جۆيلۈۋاتامسەن! ـــ دەپ تاشلىدى.

ـــ خەقنى جۆيلۈۋاتامسەن دېگۈچە بىلمەيمەن دېسەڭچۇ! ـــ دېدى ئۇ قاتتىق ھومىيىپ، ئەلپازىدىن ھوشۇرنى يەپ قويىدىغاندەك كۆرۈنەتتى، ـــ مەن باشتىلا بىلمەيسەن دېگەنىدىم، راست دەپتىمەنمۇ، «تەشكۈرۈپ» تەتقىق قىلمىغان ئادەم ئاشۇنداق ئاسانلا ئىچ گېپىنى ئېيتىپ قويىدۇ! ـــ ئۇ مەسخىرە قىلىپ ئۆزۈن كۈلدى.

ـــ ئاداش، جۆيلۈۋاتامسەن دېگىنىمنىڭمۇ ئاساسى بار، ـــ دېدى ھوشۇر ئۇنى كەسكىنرەك رەت قىلىپ، ئاندىن ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ، ـــ ئامېرىكىغا زۇكۇتۇڭ بولغانلاردىن ئېزىنىخاۋېر دېگەن كىشىنى ئاڭلاپتۇق، سەن ھەسەن خېۋىر دەۋاتسەن، بۇ باشقا بىرىمۇ! ـــ دېدى.

چايخانىدا پاراقلاپ كۈلكە كۆتۈرۈلدى. بۇ شاۋقۇنلۇق كۈلكە سادا-سى ساۋۇتنىڭ قۇلىقىغا خۇددى كېلىشتۈرۈپ ئۇرۇلغان مۇشتتىنمۇ دەھشەت تەگدى بولغاي، ئۇنى ھودۇقتۇرۇپ قويدى. ئۇ ئەمدى قانداق قىلىشنى

بىلمەيلا قالغانىدى. بەشى غۇڭۇلداپ قۇلقى سايرىغاندەك بولدى. ئۇ، ئالاق ـ جالاق بولۇپ ئۆپچۆرىسگە قارىدى. ھەممىلا تەرەپتىن ئادەملەر ـ نىڭ مەسخىرىۋاز كۆزلىرى نەشتەردەك قادىلىپ تۇراتتى. ھەممىلا ئادەمنىڭ ئاغزىدىن سوغۇق شاڭخو، كۇلكە گۈركىرەپ تۇراتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟ توقۇمنى قارىغا ئېلىشتىن باشقا يەنە قانداق يول قالدىكىن! شۇڭا ئۆڭۈش ئارقىلىق قېيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلۇپ كېتىشنى تاللىدى ئۇ.

ـــ سەندە مىللىي روھ دېگەننىڭ تىرناقچىلىك سـۈنۈقى يوق ئىكەن! ـــ دېدى ئۇ بىردىنلا ئۆڭۈپ. ئۇنىڭ چىشلىرى كىرىشىپ قانسىز لەۋلىرى غەزەپتىن تىترەيتتى.

ـــ نېمە، نېمە، مىللىي روھ دېدىڭـمۇ؟ ئۇ قانداق بولىدۇ، قېـ نى! ـــ دېدى ھوشۇر ئۇنى مەنسىتمىگەن قىياپەتتە سوئال نەزىرى بىلەن قاراپ. ساۋۇت ئۇنىڭ ئاچچىق قاراشلىرىدىن ھودۇقۇپ:

ـــ مىللىي روھ دېگەن روھ... ئەقلىڭ بولغاندىكىن قالغىنىنى ئۆزۈڭ چۈشىنىۋال!

ـــ مانا قىزىق، سېنىڭچە بولغاندا، گـالىستۇكـنى «گال ئاسـ تۇق»، تېتونى «تېبىپ توختى»، ئېزىنىخاۋېرنى «ھەسەن خېۋىر» دېسەكلا مىللىي روھ بولامدۇ! سېنىڭ دېگەنلىرىڭگە «ھە» دەپ بەرسەم مەندە مىللىي روھ بولغان بولامدۇ! بۇرادەر، ئازراق ئىزا تارت. خەقنىڭ گەپلىرد ـ ىدىن زىخ ـ زىخ چىقىرىپ يوق يەردىن پۇتاق چىقىرىشنى مىللىي روھ دەپ جۆيلۈپ يۈرۈش تېخمۇ نومۇس! بۇنداق گەپلىرىڭ بىلەن ئۇيغۇرلا ـ رنى نومۇسقا قويىسەن! ياخشىراق ئويلىنىپ باق!

بۇ سۆز ساۋۇتنىڭ جېنىغا تەككەندى. ئۇ چىداپ تۇرالماي؛

ـــ زادى سەن نېمە دېمەكچى، مېنى بىلمەيدۇ دېمەكچىمۇ! ـــ دەپلا ھوشۇرنىڭ ياقىسىدىن ئالدى. چايخانىدا قۇرۇق جېدەلنىڭ چىقىش خەۋپى تۇغۇلغانىدى. بۇنىڭدىن خاتىرجەمسىزلەنگەن چايخانا خوجايىنى كەكلىكتەك يورغىلاپ ساۋۇتنىڭ يېنىغا كەلدى.

ـــ ئۇكام ساۋۇتئاخۇن، ـــ دېدى ئۇ، ئۇنىڭ مۇرىسىگە قېقىپ ئەدەپ بىلەن يالۇۋردى، ـــ دۇكاننىڭ سودىسى توختاپلا قالدى، بىرئاز

سودا قىلىۋالاي، ئۇكام، ئۆزۈڭ بىلسەنغۇ، بۇگۈن يەكشەنبە ئەمەسمۇ، خۇش بولاي، ھاۋا يېگەچ بىرئاز ئايلىنىپ كەلگىن، مەن خۇش بولاي!

ساۋۇت خوجايىننى خاپا قىلىشنى خالمايتتى، ئۇنى ھۆرمەتلەيتتى، نېمىچۈندۇر ئەيمىنەتتى. شۇڭا ئۇ، گەپ ئاڭلىغان ياۋاش قىياپەتتە «ماقۇل، ماقۇل» دېدى. خوجايىن ئۇنىڭ دولىسىنى قېقىپ ئۇزاتقاچ ئىشىك تەرەپكە بىللە ئېلىپ ماڭدى. لېكىن ئۇ كېتىۋېتىپ پات ـ پاتلا توختىۋېلىپ ھال ئېيتاتتى، گاھىدا ھوشۇرغا قاراپ غوتۇلدايتتى.

ـــ ئۆزۈڭ بىلسەن، ئاكا، مەن ھېچقاچان چايخانىدا مۇنداق چېچىلغان ئەمەس! ـــ دېدى ئۇ ھال تۆكۈپ، ـــ بـۇگۈن بىكار-دىن ـ بىكار بىلەرمەنلىك قىلىپ چېچىلدۇرۇپ قويدى. ئۇنىڭدەك قالاقتا بىلەرمەنلىك قىل دەپ كىم قويدى. ئۇ نېمىنى بىلەتتى. قانچىلىك بىلەتتى! مەن بىلگەننىڭ مىڭدىن بىرىنمۇ بىلمەيدۇ، ـــ چـايـخانا خوجـايىنـى راست ـ راست دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتقاچ ئۇنىڭ مۇرىسىگە يېنىك شاپىلاقلاپ، ئامال بار ئۇنى يولغا سالماقچى بولاتتى. ئۇ، كېتىۋېتىپ كۆكلەپ، ـــ مەن دېگەن كېچە ـ كۈندۈز تىنماستىن «تەشكۈرۈپ» تەنقىق قىلىدىغان ئادەم، قېنى ئۇ نېمە قىپتۇ؟ قانچىلىك بىرنېمە بىلىپتۇ! مەن ھازىر بىر چاغلاردا ئەنگلىيىگە باش ۋەزىر بولۇپ مىسىرغا تاجاۋۇز ئۇرۇشى قوزغىغان سەپرا مەجەز «ئايدىن» ئۇستىدە تەنقىق قىلىۋاتىمەن. نەتىجىسى كېيىن چىقىدۇ، ئايدىن دېگەن ئىسىم بىز «ئۇرغۇي» لاردىمۇ بارغۇ. مانا شۇنىڭ ئۆزى ماڭا كۆچلۈك ئاساس. مەن يەنە ستالىننىمۇ تىزىملاپ قويدۇم. ئۇنىڭ ئىسمى ئىئوسسىپقۇ. ئۇنىڭ يۈسۈپ بىلەن نېمە پەرقى! يەنە روزى...

ـــ بولدى، ئۇكام، مەن ھەممىنى چۈشىنىمەن! چېچىلما! چېچىلـغۇدەك نېمىسى بار! ـــ خوجايىن ئۇنى چىرايلىق ئۇزىتىپ قويدى. ئۇ خوش ئېيتىپ كوچىغا قاراپ ماڭغاندا شۇنچە كۆپ خېرىدارلار «خەير خوش ‹تەشكۈرۈپ› جان» دېگەندەك تاكى ئۇ كۆزدىن غايىب بولغانغا قەدەر قاراپ قېلىشتى.

ئەخمەقنىڭ مۆجىزىسى

«ئەخمەق» دەپ لەقەم ئېلىشىغا ئەخمەتنىڭ ئۆزى سەۋەبچى بولدى؛ جەمئىيەت ھېچ ۋاقىتتا ئەيىبلىك ئەمەس، ئەلۋەتتە.

ئەسلىدە ئاتا ـ ئانىسىدىن بىر يۇرۇش ئۆي ـ ئىمارەت، ئۆي سەرەمجان، باغۋاران قاتارلىق مراسلار بىلەن قالغان ئەخمەت، بۇ نەرسە-لەرنى گويا ئەگگۇشتەرنىڭ كارامىتى بىلەن بىر كېچىدە پەيدا بولغان تەئەللۇقاتتەك چۈشىنىپ، ئۇنى يۇنۇپ يەپ يېتىۋەردى. ئاتا ـ ئانىسى بۇ مراسلارغا قانداق ئەمگەك سىڭدۈرگەن، قانچىلىك تەر تۆككەن بۇ تەرەپلىرىنى ئۇ ئەسلەپمۇ قويمىدى. «يېتىپ يېسەڭ تاغ توشماپتۇ» دېگەندەك، ئۇنىڭ بىكار يەپ يېتىشىغا تەئەللۇقاتلار بەرداشلىق بېرەلمەي كۈندىن ـ كۈنگە ئازلاشقا، قەيەرگە سۇنسا يېتىدىغان قولى بارغانسېرى قىسقىراشقا باشلىدى. قولى ھەربىر غېرىچ قىسقارغاندا، ئۇ، ئۆي سەرەمجاز-لىرىنى بىر ـ بىرلەپ سېتىپ خىراجەت قىلدى. ئەڭ ئاخىردا ئۆي ـ ئىمارەتنى قالدۇرۇپ، كۆزىنى يۇمۇپلا باغنى سېتىۋەتتى. ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئەجىر قىلىپ بارانغا يەتكۈزگەن، قانداقلا بولمىسۇن بىر ئۆينىڭ خىراجىتىنى قامداۋاتقان باغنى قارىسىغا سېتىپ، قولىدىن چىقىرىۋەتكەنلە-كىنى كۆرگەن ئادىل جامائەت تەئەججۇپلىنىپ: «باغنى سېتىپ ئەخمەقلىق قىلدى» دەپ ئەيىبلەشتى. ئەمما بۇ ئىش ئورنىغا كەلمەيتتى، ئۇ بەربىر سېتىۋەتكەنىدى. شۇ كۈندىن باشلاپ «ئەخمەق» دېگەن لەقەم خۇددى چۈجە ئەگىۋاتقان سارىدەك ئەخمەتنىڭ بېشىنى ئەگىشكە باشلىدى.

ئاتا ـ ئانىدىن قالغان مراسنى ۋە ئۆي سەرەمجانىنى سېتىپ خەجلەش، پەرزەنتلەر ئۈچۈن گويا ئولجا تاپقان ياكى غايىب خەزىنىگە ئۇچراپ قالغاندەك كۆڭۈللۈك بولاتتى. ھېچقانچە ھەرەج چەكمەستىن

ساتتىم، دەپلا بىر پارچە خەتكە قول بىسىپ نۇرغۇن پۇل – پۇچەككە ئىگە بولغان ئەخمەت، چىداپ تۇرغۇسىز دەرىجىدە ھاياجانلاندى، قولىغا كىرگەن پۇلنى گويا خەجلەپ تۈگەتكىلى بولمايدىغاندەك ھېس قىلاتتى. شۇڭا، بۇ پۇلنى چوڭ يەپ، چوڭ ئىچىپ خەجلەپ كۈن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى.

ئۇنىڭ مۇنداق تۇگىمەس پۇلنى خەجلەپ ئۆتكۈزۈۋاتقان كۈنىگە خۇددى گۆشكە چۈشەن ئولاشقاندەك، بىرمۇنچە بىكار تەلەتلەر كېلىپ قوشۇلدى؛ بۇ ئادەملەر ئۇنىڭغا يېقىن دوست بولۇپ، كېچە – كۈندۈز دېگۈدەك بىللە بولاتتى. قاچانلا بولسا بىر توپ بىكارچىلار مېھمان بولۇپ يېۋاتقان، ئىچىۋاتقان، قاقاقلاپ كۈلۈشۈۋاتقان... بۇ ئەھۋاللارنى كۆرۈپ تۇرغان جامائەت «ئوخشىمىغان پىيازنىڭ پوستى تولا، ئەخمەقنىڭ دوستى» دېگىنى راست گەپ ئىكەن دېيىشەتتى.

ئۇنىڭ دوستلىرى بىكار تاماق يەپ ئويناپ كۈلگەنلىكىگە رازى بولماي، ئەخمەتنى ئەخمەق قىلىدىغان باشقا ئىشلارنىمۇ قىلاتتى. بىر كۈنلىرى بىر ئاغىنىسى ئۇنىڭغا بىر دانە ياخشى ئېشەك سېتىۋېلىش، ئېگەر – توقۇمىنى پۇزۇر جابدۇپ بىر ياقلارغا بارغاندا مىنىپ بېرىش مەسلىھەتىنى بەرگەندە، ئەخمەت ئۇنىڭغا ماقۇل بولدى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ھېلىقى ئاغىنىسى شەھەردىن بىر بىدىكنى باشلاپ چىقتى. بۇ بىدىك دۇلدۇلدەك تېز ماڭىدىغان شوخ ھەم چېچەن بىر ئېشەكنى ئەكېلىپ، ئەخمەتنىڭ ئالدىدا سىناقتىن ئۆتكۈزۈپ، ئاخىر قىممەت باھادا سېتىپ پۇلنى چۆنتەككە سېلىپ كېتىپ قالدى. قىزىق يېرى شۇ بولدىكى، بىر – ئىككى سائەتكە قالمايلا ھېلىقى دۇلدۇلدەك شوخ ئېشەك، پۇتىنىمۇ يۆتكىيەلمەيدىغان قاشاڭ، ئەبگار ئېشەككە ئايلىنىپ قالغانىدى. ئېشەكنىڭ مۇنداق تېز ئۆزگىرىشىگە ھەيرانۇ ھەس بولغان ئەخمەت، تۇرۇپ تۇرۇۋۇا-لالماي قالغان بولسىمۇ ئامالسىز ئىدى. چۈنكى سودا دېگەن سودا، يېنىۋېلىشقا بولمايتتى. سەۋەب تاپسا يېنىۋېلىشقا بولاتتى، لېكىن ئەخمەت بىدىكنىڭ ئېشەككە يېرىم جىڭ ھاراق ئىچۈرۈپ شوخلاشتۇرۇپ ساتقان سىرىنى بىلىپ كېتەلمىگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئېشەك ئۆز بويى بىلەن

تەڭ زىيان كۆرسىتىپ، ئەخمەتنىڭ ئېغىلىدا قالدى. ئاردىدىن خېلى ئايلار ئۆتكەندىلا، ئەخمەت بۇ ئىشەكنى ئەسلى باھاسىنىڭ يېرىمىغا تەڭ كەلمەيدىغان باھادا مۇشكۇلدە سېتىپ قۇتۇلدى.

بۇ ئىشلارنى كۆرۈپ تۇرغان ئادىل جامائەت، بىر تەرەپتىن، بىدىكىنىڭ ئەخمەتنى ئەخمەق تاپقانلىقىغا غەزىپى كەلگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئەخمەتنىڭ ئەخمەق بولغانلىقىغا ئاچچىقى كېلىپ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ ئېتىنى «ئەخمەق» دەپ رەسمىي ئاتاشقا باشلىدى. شۇنىڭدەك، ئۇنىڭ كېيىنكى بىرمۇنچە ئەخمىقانە ئىشلىرى «ئەخمەق» دېگەن لەقەمنىڭ خۇددى چىنەپ قويغاندەك، ئاسماندىن چۈشۈپ ئۇنىڭ بېشىغا قونغانلىقىنى ئىسپاتلاپ ئادىل جامائەتنىڭ ئىككىلەنمەستىنلا، «ئەخمەق» دەپ چاقىرىشىغا كەڭ يول ئاچقانىدى.

ئەخمەت ئۆزىنى ھەرگىزمۇ بىكارچى دەپ ھېسابلىمايتتى، چۈنكى ئۇ كىتابىازلىق قىلاتتى. ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر بىلەن تولغان جەڭنامىلەرنى، تەبىرنامىلەرنى ۋە پالنامىلەرنى كۆپ كۆرەتتى. كىتاب ئوقۇشنى باشلا ـ باشلىمايلا، ئىزدەپ يۈرۈپ قېرى كىشىلەر ئوقۇغاندا تارتۇالمىغان كۆزەينەكتىن بىرنى تېپىپ قىممەت باھادا سېتىۋالدى. شۇنىڭدىن باشلاپ كۆزىگە ئەينەك تارتىپ كىتاب ئوقۇيدىغان بولدى. ياش تۇرۇپ قېرى كىشىلەردەك ئەينەك تارتىپ كىتاب ئوقۇغانلىقىنى يوچۇن كۆرۈپ ئەجەبلەنگەن قولۇم ـ قوشنىلار «ئەخمەقنىڭ بىر قىلىقى ئارتۇق» دېگىنى راست گەپ ئىكەن، دېيىشىپ ئۇنىڭدىن يىرگىنىشەتتى.

ئۇنىڭ ھەممىدىن قاملاشمىغان يېرى شۇكى، جەڭنامىلەردىكى ھەر قانداق ئەپسانىلەرنى سەلبىي دەرسلىك سۈپىتىدە كۆرمەستىن، راست دەپ ئىشىنىپ قالاتتى. جەڭنامىلەردىكى ھەيبار ـ كەمەكلەرنىڭ يەرنى بىر تېپىپلا بۇلۇتنىڭ ئۈستىگە چىقىپ كېتىدىغان، بىر دومىلاپ كەپتەر، لاچىنغا ئۆزگىرىدىغان كارامەتلىرىنى ئوقۇغاندا، بۇ ئىشلارغا قىزىقىپ ھەر خىل تاتلىق خىياللارغا بېرىلەتتى. بەزىدە خۇددىنى يوقاتقاندەك خىلۋەت جايىنى تاپقاندا، يەرنى تېپىپ ئاسمانغا سەكرەپ قوياتتى. لېكىن ئاران

ئىككى غېرىچ كۆكلەپ يەنە ئىز جايىغا قايتىپ چۈشكەندە، ئۆزىچە مەيۈسلىنىپ توختاپ قالاتتى. بەزەن پالۋانلارنىڭ ئاجايىپ كۈچ ـ قۇۋۋەت ـ لىرى توغرىسىدىكى تەسۈرلەرنى كۆرگەندە، ئۆزىنىڭمۇ شۇلارغا ئوخشاش پالۋان بولغۇسى كېلەتتى. جەڭنامىلەردىكى ئەپسانە پالۋانلاردەك دەرەخلەر ـ نى يۇلۇۋالغۇسى، يوغان تاشلارنى ئاسمانىنىڭ قەرىگە ئېتىپ ئويىنىغۇسى، ئىككى تاغنى ئىككى قولىغا ئېلىۋېلىپ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇپ سوقۇشتۇرۇپ كۆكۈم ـ تالقان قىلغۇسى كېلەتتى. مۇمكىنچىلىكى يوق بولغان بۇ ئىشلارنى ئۇ خىيال قىلىپلا قالماستىن، بەلكى راستىنلا شۇنداق بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى.

لېكىن بىر جەڭنامىدىكى «مىس تەنلىك پالۋان» ئۇنىڭغا خېلىلا تەسىر قىلىپ قالدى. جەڭنامىدىكى مىس تەنلىك پالۋان ئەسلىدە گۆش تەنلىك بولسىمۇ، لېكىن ئۇ، ھەر كۈنلۈك تاماققا بىر مىسقالدىن مىس كېپىكى قوشۇپ يەپ مىس تەنلىككە ئايلانغاندىن كېيىن، جەڭلەردە ئاجايىپ باتۇرلۇقلارنى قىلغان ئەپسانە ئۇنىڭغا قاتتىق تەسىر قىلىپ، خېلى دەرىجىدە رىغبەتلەندۈرگەنىدى. شۇنىڭدەك بۇ ئۇسۇل ئورۇندىشقا ئاسان تۇيۇلدى. شۇڭا ئۇ، ئاسان يول بىلەن چاپسانلا مىس تەنلىك پالۋانغا ئايلىنىش قارارىغا كېلىپ، مىس ئېكەكدەپ بىر ۋاخلىق تاماققا بىر مىسقال ـ دىن مىس كېپىكى قوشۇپ كاپ ئېتىشكە باشلىدى. ھېلىمۇ ياخشى مىس كېپەكلىرىنىڭ كۆپ قىسمى تاماققا ئارىلىشىپ چىقىپ كېتەتتى، ناھايىتى ئاز قىسمىلا ئاشقازان تېشىلىرىگە چاپلىشىپ قالاتتى، شۇنىڭ تەسىرىدە ئۇ ئاشقازان ئاغرىقىغا گىرىپتار بولغانىدى، ئاغرىقىنىڭ دەردىنى ئەلۋەتتە ئۆزى تارتاتتى، لېكىن بۇ ئاغرىقنى ئېغىزدىن چىقىرىپ كىشىلەرگە ئېيتقىلى بولماسلىقى ئۇنىڭغا قاتتىق ئەلەم قىلدى. كېسەلنىڭ كېلىش سەۋەبىنى كىمگىلا ئېيتسا، ئاڭلىغان ھەرقانداق كىشى ئۇنى قاتتىق ئەيىبلەيدىغان ـ لىقىنى ئۆزى چۈشىنەتتى، شۇڭا ھېچكىمگە ئېيتالمايتتى. ھەتتا تېۋىپ ئالدىغا بارغاندىمۇ، «مەيدەم ئاغرىيدۇ» دېگەندىن باشقا گەپنى قىلماي دورا ئالاتتى. «كېسەلنى يوشۇرساڭ ئۆلۈمى ئاشكارا» دېگەندەك، ئۇنىڭ قانچە ـ لىك ئازاب تارتىۋاتقانلىقى چىرايىدىن مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

خۇددى يىگنە يۇتۇۋالغاندەك، كۆندىن ـ كۈنگە ھالسىزلىنىپ كېتىۋاتاتتى.

ئەخمەقلىق، شۇ تەقلىدتە ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا كۆكلەپ كامالەت تاپقاندىلىقىنى كۆرۈپ تۇرغان جامائەت، ئۇنىڭ ئەسلى ئېتىنى پۈتۈنلەي تاشلاپ ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق، يۈزىدىن ـ يۈزىگە «ئەخمەق» دەپ چاقىرىشقا باشلىدى، لېكىن ئۇ كۆڭلىدە قايىل بولمايتتى. ئۇنىڭ قارىشچە ئەل ئۇنى چۈشەنمەيۋاتاتتى، ئەلگە ئۆزىنى تەلتۆكۈس تونۇتۇپ قويۇش زۆرۈر ئىدى، بۇنىڭ ئۈچۈن ھەممىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك ئاجايىپ مۆجىزە يارىتىش، مۆجىزە ئارقىلىق ئۆزىنى راۋۇرۇس تونۇتۇپ قويۇش بەكمۇ زۆرۈر ئىدى.

ئۇ ئەمدى مۆجىزە يارىتىشقا بەل باغلىدى. بۇ مۆجىزە «باغدادى رەمەل» ناملىق كونا، خۇراپىي رەمباللىق كىتابىدىن تېپىلغان ئاجايىپ «مۆجىزە» بولۇپ، بۇنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈچۈن ئانچە كۆپ كۈچ كەتمەيتتى. ئۇنىڭ بېگانە شەرتى گۆش، ياغدىن يەرھىز تۇتۇپ ئېتىكاپتا ئولتۇرۇش، سىر تۇتۇپ مەخپىي ئىشلەشتىن ئىبارەت ئىدى. ئۇ، بۇ ئىشنى باشلاشتىن ئىلگىرى خوتۇنى ھاۋاخانغا ئازراق بولسىمۇ ئېيتىپ ۋاقىپلاندۇرۇپ قويماقچى بولدى.

ـــ مەن مۆجىزە ئىشلەتمەكچىمەن! ـــ دېدى ئۇ خوتۇنىغا مەسلىھەت تەرىقىسىدە، ـــ بۇ چوقۇم ۋۇجۇدقا چىقىدۇ، شۇ چاغدا ھەيران قېلىشىڭىز مۇمكىن. ھازىرچە مەخپىي سىر تۇتۇلىدۇ، بۇنى ھەرقانداق كىشىگە ئېيتقىلى بولمايدۇ، ئاغزى بوشلۇق قىلىپ قوشنىلارغا سۆزلىگۈچى بولماڭ. ناۋادا سۆزلەپ قويسىڭىز، ئايەت ئۆز كۈچىنى يوقتىپ مۆجىزە چەتنەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن سىزگىمۇ ھازىرچە ئېيتماي تۇرىمەن.

ھاۋاخان ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاچچىقى كېلىپ بوغۇلغان ھالدا ئاڭلاپ چىقتى. ئۇ خۇددى غورا چىشلىۋالغاندەك قوشۇمىلىرىنى تۇرۇپ ئۇنىڭ كۆزىگە قاندىقتۇر بىر خىل مەسخىرە ئارىلاش قاراپ:

ـــ سىز قىلغان نۇرغۇن ئىشلارغا ھەمىشە ھەيران بولۇپ كېلىۋاتىمىز، ـــ دېدى ئۇ سىلىق ئەمما مىخىنى يوللۇۋالغۇدەك ئاچچىق تەلەپپۇزدا، ـــ ھازىر قولدا پۇل ئاز قالدى، شۇنى دەسمايە قىلىپ بىرەر دۇكان ئاچامسىز ياكى بىرەر ھۈنەر قىلامسىز، ۋاقتىدا تۇرمۇش كەچۈرۈش-

ىنىڭ يولىنى تاپساق بولاتتى. هازىر بىز كۆپىيىپ تۆت جان بولۇپ قالدۇق، ساتىدىغان نەرسىلەرمۇ تۇگىدى.

ئەخمەت ئۇنىڭ سۆزلىرىنى سەۋرچانلىق بىلەن ئاڭلايتتى، ئەمما كۆڭلىدە: «ئايال كىشى نادان كېلىدۇ، ئورۇنسىز كاپشۇبرىدۇ» دەپ چۈشىنەتتى. شۇڭا ئېغىر كۆرمەستىن چۈشەنچە بېرىپ:

ـــ بۇ قېتىم چوقۇم ۋۇجۇدقا چىقىدۇ، شۇنىڭدەك بۇ ئىشقا ئانچە كۆپ كۈچ كەتمەيدۇ؛ ۋاقىت جەھەتتە ئاران قىرىق بىر كۈنلا ۋاقىت كېتىدۇ. بۇ جەريانىدا ئىچىدىغىنىم داغ قاينىق سۇ، يەيدىغىنىم قۇرۇق نان. رىيازەت چەكمىگۈچە ھالاۋەت يوق، بۇنىڭغا ئازراق جاپا چېكىشىم كېرەك. سىز ماڭا قاينىق سۇ، نان تەييارلاپ بېرىش بىلەنلا ياردەم بېرىپ تۇرىسىز. مۇجىزە ۋۇجۇدقا چىققاندا كارامىتىنى كۆرۈپ ئاندىن، ھە... دەپ قالار-سىز، ـــ دېدى.

تاماق يېۋاتقۇچى كىشى ئېشىغا چۈشۈپ قالسا غەققىدە بولۇپ قالغاندەك، ئۇنىڭ ئەخمىقانە چۈشەندۈرۈشلىرىنى ئاڭلىغان ھاۋاخان غەققىدە بولۇپ بوغۇلۇپ قالغانىدى. شۇڭا ئۇ گەپ ـ سۆز قىلماستىن، جىم تۇرۇۋېلىپ تاقابىل تۇردى.

ئەخمەت شۇ كۈندىن باشلاپ، بىر ئۆينى غۇۋا قاراڭغۇلاشتۇرۇپ ئېتىكاپتا ئولتۇرۇشنى باشلىدى. قاراڭغۇ ئۆيدە ئۇ، «باغدادى رەمەل» دە كۆرسىتىلگەن يىگىرمە ئايەتنى قىرىق بىر مىڭ تۆت يۈز قىرىق بىر قېتىم ئوقۇش ۋەزىپىسىنى ئورۇنداشقا كىرىشكەنىدى.

ئۆيدە باشلانغان بۇ ئىشقا ئاچچىقى كەلگەن ھاۋاخان ئۇنىڭ بىلەن قىلچە كارى بولماستىن، باللىرىنى بېقىپ يۈرۈۋەردى. قورسىقى ئاچقاندا ئەخمەت ئۆزى چىقىپ، قاينىق سۇغا نان چىلاپ ئىچىپ، تەرەت يېگىلاپ يەنە كىرىپ كېتەتتى ۋە قاپاقنا چۈشكەن ھەربىدەك بوكۈلداپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇراتتى. ئارىدىن ئوتتۇز كۈنلەر ئۆتكەندە، بۇ ئەخمەق ئادەم خۇددى گۆردىن ئېچىۋالغان ئۆلۈك قىياپىتىگە كىرىپ قالدى. بۇ رىيازەتنى ئۇ ئۆزى ئىختىيار قىلغان بولغاچقا، باشقىلار ئۇچۇن ھېچقانچە ئېغىرلىق بىلىنمەيتتى.

قىرىق بىر كۈن تولغان كۈنلەردە، ھاۋاخان ئۆيدە ئۆگرە كېسۈاتاتـ
تى. ئەخمەت ۋەزخانلىق قىلغان ئۆيدىن چىقىپ ھاۋاخان بار ئۆيگە
كىردى. ئۇ ئۆينىڭ ئىشكىنى ئاستا ئېچىپ، پۇتنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ
ئاستا مېڭىپ ھاۋاخاننىڭ ئۇدۇلىغا ئولتۇردى. ھاۋاخان ئۈنىڭ خۇددى
ئوغرى مۇشۇكتەك ماڭلاپ كىرگەن غەلىتە ھەرىكەتلىرىنى ئاللىقاچان
كۆرگەن بولسىمۇ، ئاچچىقى كېلىپ، يەنە بىر تەرەپتىن قولۇمنى كېسۈالـ
ماي دەپ ئېتىبار قىلماستىن، ئۆگرىنىنى كېسىپ ئولتۇرۇۋەردى. ئەخمەت
ئۈنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرۇپ نېمە ئۈچۈندۇر پىسكىكىدە كۈلگەندىن كېيىن:
ـــ مېنىڭ كىرگىنىمنى كۆردىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.
ـــ قاچان! ـــ دېدى ھاۋاخان ئۆگرە كېسىشنى توختىتىپ.
ـــ ھازىرچۇ؟
ـــ كۆردۇم.
ـــ راستىڭىزنى ئېيتىڭ، زادى مېنى كۆرۈۋاتامسىز، يوق؟
ـــ ھە... سەنزە نەچچە ۋاختىن مۇشۇ ئىشقا تۈتـۇش قىلغانىكەنـ
سەن ـ دە، كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان غايىب ئادەم بولماقچىكەنسەن ـ دە،
ۋاي خۇدايىم ئەمدى قانداق قىلاي! ـــ ھاۋاخان ئۆزىنى تۈتۈۋالالماي
قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.
ـــ ۋۇي، ئاستا كۈلۈڭ، ئاۋازىڭىزنى پەسلىتىڭ! ـــ ئۇيان ـ
بۇيان قاراپ جىددىيلەشكەن ھالدا ھاۋاخاننى كۈلۈشتىن توختاتماقچى
بولدى.
ئۇ، مەغلۇپ بولغانىدى. ئەمما مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمەستىن، بۇنىڭغا
ئوقۇغان ئايەتنىڭ سانى تولۇق توشمىغانلىقى سەۋەب بولدى، دەپ تونۇـ
غان ئەخمەت، كەم سانىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن يەنە تۆت يۈز قىرىق بىر
قېتىم ئوقۇماقچى بولدى.
ئەخمەت بۇ قېتىمقى مۆجىزىنى، ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ئىسلامىيەت
دۇنياسىدا ئەڭ ئالغان خۇراپاتلىق بۇلغىنىشلارنىڭ مەھسۇللىرىدىن بىرى
بولغان «باغدادى رەمەل» ناملىق پال كىتابىنىڭ سېھىرگەرلىككە دائىر
بابىدىن تاپقانىدى. ئۇ كىتابتا ئادەمنىڭ ئايەت بىلەن كۆزدىن غايىب

بولىدىغان نەچچە خىل فورمۇلىسى كۆرستىلگەن بولۇپ، ھەمدەم خىيال ئەخمەت ئۇنىڭدىن بىرىنى ئەگگۈشتەردەك ساقلاپ كېلەتتى. ئۇ ئەمدى كىشلەرنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرۇش، مۆجىزە ئارقىلىق ئۆزىنى راۋۇرۇس تونۇتۇش ئۈچۈن، ئېتىكاپقا ئولتۇرۇپ ئەپسۇن ئوقۇغاندى. ئەپسۇسكى، ئەمەلىيەت ئۇنىڭ مەگگۈ ۋۇجۇدقا چىقمايدىغان خام خىيال ئىكەنلىكىنى، خۇراپاتلىق ئادەملەرنى كاردىن چىقىرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەردى. لېكىن بۇ ئەخمەق مەغلۇبىيىتىگە، ئەمەلىيەتتىن ئىبارەت ئاچچىق ساۋاقلارغا تەن بەرمەي، يەنە بىر كېچە ـ كۈندۈز تولۇقلاپ ئوقۇغاندىن كېيىن، ھاۋاخان بار ئۆيگە يەنە ئىلگىرىكى ئىسكەتتە ئوغرى مۇشۇكتەك ماراپ كىردى. ھاۋاخان ئۇنى كۆرۈپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ قىلقلىرىغا ئاچچىقى كېلىپ ئېتىبارسىز ئولتۇراتتى. ئۇ، ئاستا يېقىنلاپ كېلىپ:

ـــ كىرگىنىمنى كۆردىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى. ھاۋاخان ئاچچىقىنى بوغۇلۇپ بىرئاز جىم تۇرۇۋالغاندى.

ـــ كىرگىنىمنى كۆردىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ قايتا سورىدى ئۇ.

ـــ كۆردۇم، ئوغرى مۇشۇكتەك شۇمشىيىپ تۇرۇپسەن! ـــ دېدى ھاۋاخان ئاچچىقى بىلەن. ئەخمەت شۇئانلا ئۆيدىن چىقىپ يەنە ئىستقامەتخانىسىغا كىرىپ كەتتى...

ـــ توۋا، ـــ دېدى ھاۋاخان ياقىسىنى تۇتۇپ، ـــ ئۇنىڭ ئوقۇۋاتقان خۇراپىي كىتابلىرى ئۇنى راستىنى سىراڭ قىلىۋاتقان ئوخشايدۇ. مۇنداق بولىدىغانلىقىنى بىلگەن بولسام، يىغىۋالغان خۇراپىي كىتابلارنى ئوچاققا تىقىپ كۆيدۇرۇۋەتكەن بولاتتىم!...

ئەخمەت ئىككى كېچە ـ كۈندۈز تولۇقلاپ ئوقۇغاندىن كېيىن، يەنە ئوغرى مۇشۇكتەك ماراپ ـ دەسسەپ ئۆيگە كىردى. ئۇنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى ھەرىكەتلىرى، چىرايىدىكى جىددىيلىكلەر ھەرقانداق كىشىنى ھەيران قالدۇرغاندىن تاشقىرى، بۇنىڭغا قانداق تارتقۇلۇق چاپلاشقاندۇ؟ دەپ ئىچ ئاغرىتىدىغان تەسراتمۇ پەيدا قىلاتتى. ئەخمەت نېمىكى بولسا ھاۋاخانىنىڭ ئېرى، پاكىز چوڭ بولۇۋاتقان ئىككى بالىنىڭ ئاتىسى ئىدى. بۇنى نەزەردە تۇتقان ھاۋاخان ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ، بۇ قېتىم ئۇنىڭ كۆڭلىنى خۇش

قىلىپ قويماقچى بولدى. بەلكى بۇنىڭ بىلەن ئىستىقامەتتە ئولتۇرىدىغان جاپا ـ مۇشەققەتتىن توختاپ قالار، دەپ ئويلىغانىدى ئۇ.

ئەخمەت ئاستا يېقىنلاپ كېلىپ، خۇددى ئانىسىنىڭ ئالدىدا تەخسىنى چېقىپ قويغان كىچىك بالىدەك ئاھانەت چەككەن بىر تەرزدە:

ـــ مېنى كۆردىڭىزمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

ھاۋاخان يالغان ـ ياۋداق چۆچۈپ:

ـــ ياق كۆرمىدىمغۇ! سىز كىرگەنمىتىڭىز؟ پەقەت كۆرۈنمەيۋاتـ-سىز، تووا، ئاخىر مۆجىزە ۋۇجۇدقا چىققان ئوخشايدۇ! ـــ دېدى ئۇ، كۈلمەستىن چىرايىغا ھەيران بولغان تۈس ئېلىپ.

ئەخمەت بۇ قېتىم ھاۋاخاندىن، ياق، ئۆز مۆجىزىسىنىڭ مۇۋەپپەقـ-يەتكە ئېرىشىپ ئۈنۈم بەرگەنلىكىدىن ئىنتايىن خۇش بولغانىدى. لېكىن ئۇ، زىيادە خۇش بولۇش كېلىدىغان ئاپەتنىڭ بېشارىتى دېگەننى ئويلاپ، بەك سەكرەپ كەتمەستىن، يەنە ئىستىقامەت ئۆيىگە كىرىپ شۈكرانىسىگە ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ دۇئا قىلدى. ئۇ، ئەمدى ئۆز ئېتىقادى بويىچە «بول غايىب» دېسە غايىب بولىدىغان، «قال غايىب» دېسە، غايىبلىق پەردىسى كۆتۈرۈلۈپ ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ كۆزىگە كۆرۈنىدىغان مۆجىزە ئىگىسى بولۇپ قالغانىدى... ئۇ، ئەمدى ئۆز كارامىتىنى ئىشقا سېلىپ ھەممە ئادەمنى ھەيران قالدۇرۇشنى ئويلايتتى. يەكشەنبە، بازار كۈنى ئىدى. شەھەر كوچىلىرى ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدە دېگۈدەك چايقىلاتـتى، سودا ـ سېتىق قىزغىنانىدى. ئەخمەت ئۆز كارامىتىنى ئىشقا سېلىپ قىزىق بازارنى ئايلىنىشقا باشلىدى. كوچىلارغا پاتماي قالغان شۇنچە كۆپ ئادەم، ھەر كىم ئۆز سودىسى بىلەن بولغاچقا، بىرىگە قاراشقا ھەپسىلىسى يوق ئىدى. قولىدا ھېچ نەرسىسى يوق بازار ئايلىنىۋاتقان ئەخمەت بىلەن تېخىمۇ كارى بولمىدى. ھازىرلا گۆردىن ئېچىپ كەلگەندەك كۆرۈنگەن مۆجىزە ئىگىسىگە ھەقىقەتەن ھېچكىم نەزەر سالمىغانىدى. كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كارى بولمىغانلىقىغا دىققەت قىلغان ئەخمەت شۇ پەيتتە ئۆز كارامىتىنىڭ خاسىيىتى بىلەن كىشىلەرنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەيۋاتىمەن، دەپ چۈشەنگەنىدى.

ئۇ، ئەمدى ھەرقانداق ئىشنى قىلىشقا قادىر ئىدى. سودىگەرلەرنىڭ شىپۇن تاۋارلىرىنى ئالسىمۇ، ناۋايىلارنىڭ غەللە ساندۇقىنى كۆتۈرۈپ ماڭسىمۇ، يېزىدىن كەلگەنلەرنىڭ ئات ـ ئېشەكلىرىنى باغلاپ قويغان يېرىدىن يېشىپ ئېلىپ ماڭسىمۇ، شەھەرلىكلەرنىڭ بېقىۋاتقان بورداق قويلىرىنى يېتەكلەپ ماڭسىمۇ بولۇۋېرەتتى. ئاخشاملىققا چوڭ دۇكانىنىڭ ئىچىدە قېلىپ كېچىچە ئالدىغانلىنى ئېلىپ، ئەتىسى دۇكان ئېچىلغاندا بەخۇدۇك قايتىپ چىقسىمۇ تامامەن مۇمكىن ئىدى. قىسقىسى، مۆجىزە ئىگىسىنىڭ قولىدىن ھەممە ئىش كېلەتتى. ئۇ شۇنداق مەست قىلغۇچ خىياللار ئىچىدە زەرگەر بازىرىغا كېلىپ قالدى. زەرگەرلەرنىڭ كىچىك دۇكىنى ئالدىدا ياسلىپ بولۇنغان ئالتۇن ھالقىلار، ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈكلەر پىلدىرلاپ تۇراتتى. بۇ نەرسىلەرنى كۆرگەن ئەخمەت باشقا ئىشلارنى قويۇپ تۇرۇپ، ئالدى بىلەن ھاۋاخانىنى خۇش قىلىش ۋە ھەيران قالدۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېسىگە ئالدى. ئالدىدىكى زەرگەر دۇكىنىدا بىر جۈپ ئالتۇن ھالقا پىلدىرلاپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كۆزى دەرھال شۇنىڭغا چۈشتى.

ـــ بۇ ھالقىنى ئېلىپ ئاپىرىپ ھاۋاخانىنىڭ قۇلقىغا تۈيدۈرماستىن سېلىپ قويسام قانداق ھەيران قالار! ـــ دېدى ـ دە، ئىككىلىنىپ تۇرماستىن، زەرگەرنىڭ دۇكىنى ئالدىدا زوڭزىيىپ ئولتۇردى. كۆزەينەك تارتىپ ئىنچىكە ئىش قىلىۋاتقان زەرگەر ئۇنىڭغا ئانچە دىققەت قىلمايلا ئۆز ئىشى بىلەن بەند ئىدى. زەرگەرنىڭ مۇنداق بىپەرۋالىقىغا قاراپ بۇ كىشى ھېنى كۆرمەيۋاتىدۇ، دەپ ئۆز كارامىتىگە تېخىمۇ ئىشەنگەن ئەخمەت بىر جۈپ ھالقىنى ئېلىپ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ يۇرۇپ كەتتى. تېخى ئون قەدەم ماڭا ـ ماڭمايلا، ئۇچقاندەك كەلگەن زەرگەر ئۇنىڭ گەجگىسىگە چاڭگال سېلىپ راسا كۆچەپ تارتىپ، ئاغزىغا كېلىشتۇرۇپ بىر شاپىلاق سالدى. «نەگە ئېلىپ ماڭسىز!» دېدى زەرگەر، ئارقىمۇئارقا بىرقانچىنى ئورۇۋەتتى. ئەخمەتنىڭ ئاغزى ـ بۇرنىدىن قان كەتكەنىدى. قانچە ۋاختىن ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ ئەپسۇنگەرلىك بىلەن ئاجىزلاپ كەتكەن ئەخمەت، زەرگەرنىڭ قاتتىق قولىدا خۇددى سۇغا چۈشكەن چاشقاندەك غال ـ غال تىترەپ تۇراتتى. بىردەمدە نۇرغۇن ئادەم توپلاندى. كۆپكۈندۈزدە، ئوچۇق

بازاردا ئوغرىلىق قىلغان بۇ ئەبگار ئوغرىغا غەزىپى كەلگەن ئاما، ئۇنى ئۇر ـ ئۇر قىلىپ ئەبجىقىنى چىقىرىۋەتمەكچى بولدى. دەل شۇ ۋاقىتتا، بەختكە يارىشا خەلق ساقچىلىرى كېلىپ قالغانىدى.

خەلق ساقچىلىرى ئۇنى شۇئانلا ساقچى ئىدارىسىگە ھەيدەپ ماڭدى. شۇنىڭ بىلەن ئاممىنىڭ قاتتىق جازاسىدىن قۇتۇلۇپ قالغان ئەخمەت، ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا سوراقچىنىڭ ئالدىدا ئۆز مۆجىزىسىنى سۆزلەپ، خەلق ساقچىلىرىنى ۋە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كەلگەن بىر توپ خەلقنى ھەيران قالدۇردى.

ـــ پەن ـ تېخنىكا تەرەققىي قىلغان بۈگۈنكى ئالتۇن دەۋردە يەنە مۇنداق ئەخمەق ئادەملەر بولىدىكەن، ـــ دېيىشكەن ئاۋام، بۇ مۆجىزە ئىگىسىنى ئەمگەك ـ ئىشلەپچىقىرىشقا ئادەتلەندۈرۈپ، مۇنداق ئەخمىقانە يولدىن قۇتقۇزۇۋېلىشنى پىكىر قىلىشتى.

بىر مەيدان پۇتبول مۇسابىقىسى

1

— بىزگە تاغنى يۇدۇتۇپ قويسا كۆتۈرىمىزكى، يوغانچىلىق قىلغانلىرىنى كۆتۈرمەيمىز!

شەھەردە بىردىنلا مۇشۇ گەپ پەيدا بولدى، ھەممىلا يەردە شاۋقۇن كۆتۈرۈلدى. بۇ 1927 ـ يىلى كۈزدە پۈتۈن قەشقەرنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن بىر قېتىملىق كۈچلۈك شاۋقۇن ئىدى.

— بىزگە شۇنداق يوغانچىلىق قىپتۇمۇ!

— پەرەڭ[1] دېگەن ئۆزى قانچىلىك خەق ئىكەن!

— تۇرسۇن ئەپەندىم[2] ئېكسا‌قتا كېتىپتۇ.

— كەلسۇن، يوغانچىلىق قىلغانلارغا ئۆزىمىزنى راۋۇرۇس تونۇتۇپ قويىمىساق ھېساب ئەمەس!

غۇلغۇلا ھېيتگاھدا، ياربا‌غ دەرۋازىسى، قۇمدەرۋازىسى، تۆشۈكدەرۋازىسى، ئۇمۇمەن بەش دەرۋازىنىڭ ھەممىسىدە، نەزەربا‌غ، قورغان، سەمەندە گۇرۇلدىمەكتە. ھەممىلا يەردە ئادەملەر توپ ـ توپ بولۇپ سۆزلەشمەكتە. ھەممىلا ئادەمنىڭ زەردىسى قايناپ فونتانىدەك ئۆرلىمەكتە. خۇددى ھەيۋەتلىك دېگىزدەك چايقىلىپ ئۆگزە بويى، تېرەك بويى دولقۇن ياساپ، قەھرى بىلەن قىرغاقلارغا سوقماقتا!

---

① پەرەڭ — شۇ زامانلاردا ئۇمۇمەن ياۋروپالىقنى پەرەڭ دەيتتى.

② تۇرسۇن ئەپەندى — خانلىق مەدرىسىدە مۇدەررىسلىك قىلىۋاتقان مۇئەللىم.

بۇ قەدەر زور دولقۇننىڭ پەيدا بولۇشى سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى:
شۇ كۈنلەردە بىر توپ چەت ئەللىكلەر ھەر كۈنى چۈشتىن كېيىن، چىنباغ تەرەپتە پۈتبول تېپىپ كۆڭۈل ئاچاتتى. ئۇلارنىڭ كىيىۋالغان ئالا ـ بالداق تەنھەرىكەت كىيىملىرى، پاس، ئوكې... دەپ ۋارقىراشلىرى بىر قىسىم كىشىلەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلغانىدى. مەيدان چۆرىسىگە ئولاشقان بىر توپ باللار بۇ چەت ئەللىكلەرنىڭ ئاسمان ـ پەلەك ئۆرلىتىپ تەپكەن توپلىرىغا، ئۆزئارا پاس قىلىشىپ ئۇستىلىق بىلەن چىقارغان فوكۇسلىرىغا، توپقا كاللا قويۇپ ئويناشلىرىغا، قاقاقلاپ كۈلۈپ ۋارى ـ ۋارى قىلىشلىرىغا، بىرەر توپنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تەپكەنلەرنىڭ تەلۈلەرچە سەكرەپ تەنتەنە قىلغانلىرىغا، ئومۇمەن ئۇلارنىڭ قەشقەر ئادىتىگە يات بولغان گەپ ـ سۆز ۋە قىلىقلىرىغا قىزىقىپ قاراپ تاماشا قىلاتتى.

تەنھەرىكەتچى تەپكەن بىر توپ تاماشا كۆرۈۋاتقان باللارنىڭ ئالدىغا قاقتىپ كەلدى. ئەمما توپنىڭ ئىگىسى يېتىپ كەلگۈچە بىر بالا بۇ توپنى تۇتۇۋېلىپ كۈچەپ تېپىۋىدى، توپ ئاسمان ـ پەلەككە ئۆرلەپ يېراق بىر جايغا قاقتىپ كەتتى. تەنھەرىكەتچى قاتتىق خاپا بولۇپ:

ـــ ساڭا توپ تەپكىن، دەپ كىم ئۆگەتتى... توپ تېپىمەن دېگۈچە بېرىپ ئۇجمەڭنى تېرىپ بېسەڭچۇ! ـــ دەپ بالىنى سەنلەپ سىلكىشلىدى. بۇ گەپ شۇ يەردە تۇرغان كىشىلەرنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى. بىرمۇنچىلارنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەنىدى:

ـــ ئاغزىڭنى چايقىۋېتىپ گەپ قىل!

ـــ نېمانداق يوغانچىلىق قىلىدۇ ماۋۇ ھۆپۈپ!

تەرەپ ـ تەرەپتىن چاڭىلدىغان ئاۋازلار ئاڭلانىدى. ۋېلىخانبەگ[1] ئىسىملىك بىر كىشى بۇ گەپكە ئارىلاشماي تۇرالمىدى:

ـــ مىستىر جاناب، ئۇنچىۋالا قوپال سۆزلەشنىڭ نېمە ھاجىتى، ـــ دېدى سىپايىلىك بىلەن.

---

① ۋېلىخانبەگ — باھاۋۇددىنباينىڭ سودا باشقۇرغۇچىسى.

— هه جاناب، سز نېمه دېمه‌كچى بولسز! — سپورتچى يوغانچىلىق بىلەن گۈركىرەپ سۆزلەيتتى، — توپ دېگەننى هەممه ئادەم تەپسه بولىدۇ دېمه‌كچمۇسز! ئۇنداق بولغاندا ئۇجمه تېرىپ يەيدىغان ئادەم قالماسمىكىن!

— هەرقايسىڭلار قەشقەرنىڭ ئۇجمىسىنى تېرىپ يېگىلى كەلگەن تۇرساڭلار، ئۇنىڭدىن بىز نېمه غەم قىلاتتۇق!

ئاما ئىچىده پاراقلاپ كۆلكه كۆتۈرۈلدى. توپچى ئوڭايسزلىنىپ ئىككى يېنىغا قاراپ تەمتىرەپ قالدى. ئاڭغۇچه ئىككى توپچى كېلىپ ئۇنى چاقىردى.

— خارت، يۈر كېتەيلى!

خارت ئۆز ئادەملىرىگه قاراپ قول ئىشارىتى بەرگەندىن كېيىن، ۋېلىخانبەگگه بۇرۇلۇپ:

— ئەپەندىم، توپ تەپكۈدەڭ ئادەملىرىڭىز بولسا مەرھەمەت، ئەكېلىڭ! — دېدى.

— مۇسابىقه ئېلان قىلىمىز، قوبۇل قىلالامسلەر! — دېدى ۋېلىخانبەگ ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ.

— مەرھەمەت، مەرھەمەت! — دېدى ـ ده، خارت دوستلىرى بىلەن يېراقلاپ كېتىپ قالدى.

— گەپ ئېغىزدىن چىقىدۇ، جانمۇ ئېغىزدىن! — دېدى ۋېلىخانبەگ ئۇلارغا ئاڭلىتىپ.

شەھەر مۇشۇ سەۋەبتىن دېگىزدەڭ شاۋقۇنلانغانىدى.

2

ۋېلىخانبەگ ئېتىنى يورغىلاتقان پېتى خانلىق مەدرىسىگه كەلدى. تۇرسۇن ئەپەندى شۇ يەردە ئىدى. ئىككىسى بۇگۈنكى ۋەقه ئۈستىده سۆزلىشىپ بىر نۇقتىغا كەلگەندىن كېيىن، تۇرسۇن ئەپەندى ئاتۇش ئېكسامقا بېرىپ ئۇ يەردىكى پۇتبول هەۋەسكارلىرىنى تەشكىللەپ مۇسابە-

قىگە تەييارلىق كۆردى.

ئېكسىاق پۇتبول كومانىدىسى ھەپتە ـــ ئون كۈن تەييارلىق قىلىپ قەشقەرگە كەلگەن كۈنى پۇتۇن شەھەر ھاياجانلىنىپ تەۋرەپ كەتكەنىدى:

ـــ تۇرسۇن ئەپەندىم كەپتۇ!

ـــ ئېكسىاق توپچىلىرىدىن خىللاپ كوماندا تەشكىللەپتۇ!

ـــ پەرەڭ دېگەنلەرنى «ۋاك» دېگۈزمىز دەپتۇ!

ھاياجانلانغان شەھەردە كىشىنى روھلاندۇرىدىغان ھەر خىل سۆزلەر سەلدەك ئاقماقتا ئىدى...

ۋېلىخانىبەگ بىلەن تۇرسۇن ئەپەندى ئىككىسى ياربىاغ دەرۋازىسىغا كېتىدىغان چوڭ رەستىدە پەيدا بولدى، ئۇلار كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق ئىدى. رەستىنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى دۇكاندارلامۇ ئۇلارنىڭ بۇگۈنكى روھىي قىياپىتىگە قاراپ مەمنۇن ئىدى. ئۇ ئىككىسى رەستىنىڭ ئوتتۇرىسى بىلەن كېلىپ ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىنىڭ سودا ۋاكالەتخانىسىغا كىرىپ كېتىشتى. بۇ يەردە پۇتبول مەستانىلىرىدىن بىرقانچىسى خىزمەت قىلاتتى.

ـــ ئەتىگەنلىكىڭلەر قۇتلۇق بولسۇن! ـــ دېدى ۋېلىخانىبەگ دۇكانغا كىرىپلا. ئاندىن باش لەڭشىتىپ ئامانلاشقاندىن كېيىن مۇددىئاسىدىن سۆز ئاچتى، ـــ بىز مۇسابىقىگە چىللاپ كەلدۇق!

ـــ سىزلەر راستتىن شۇنداق قىلماقچىمۇ! ـــ دېدى خارت تەئەججۇپلىنىپ (ئۇ ئۇيغۇرچىنى ئوبدان تەلەپپۇز قىلاتتى).

ـــ بىزدە گەپمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ، جانمۇ ئېغىزدىن دەيدىغان بىر گەپ بار!

ـــ بىز قەشقەرلىكنىڭ گېپىدە تۇرمىغان ئادەمنىڭ ئالدىغا بىر داس كۆل ئەكېلىپ قويىدىغان ئادىتىمىزمۇ بار! ـــ دەپ قوشۇمچە قىلدى تۇرسۇن ئەپەندى ۋېلىخانىبەگنىڭ سۆزىگە ئۇلاپ.

ـــ ئەگەر گەپلىرىڭىز راست بولسا...، ـــ خارت بىرئاز دۇدۇقلاپ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋەتتى.

ـــ مۇسابىقىنى قۇرۇقتىن ـ قۇرۇق ئويناىمىز دەۋاتامسىزلەر! ـــ دەپ سۆزگە ئارىلاشتى جېك ئىسىملىك يەنە بىر خادىم، گويا ئۇ، بۇ

سۆزى بىلەن ئوڭايسىزلىنىپ قالغان خارتقا ياردەم قىلماقچى بولغاندەك داۋام قىلدى، ـــ بىزنىڭ ياۋروپادا بىرەر مەيدان توپ مۇسابىقىسى ئويناش ئۈچۈن نەچچە يۈز مىڭ سىتىرلىنگ سەرپ قىلىنىدۇ.

ـــ ئەگەر شەرت قويسىڭىز بىزمۇ تەڭگە تىللا چاچقۇ قىلالايمىز.

ـــ بىزنىڭ جانابىي كونسۇلىمىز، ئەگەر قەشقەرلىكلەر بىرەر مەيدان پۇتبول مۇسابىقىسىگە چۈشكۈدەك سالاھىيەتكە ئىگە بولسىلا ئاشۇ سالاھىيىتى ئۈچۈن كۈمۈش ئېگەرلىك بىر دانە ئات تارتۇق قىلىمەن دېگەن!

ـــ جانابىي كونسۇل خاتا ئويلاپتۇ. تارتۇق دېگەننى يەڭگەن كومانىدىغا بېرىش كېرەك!

ـــ كونسۇل جانابلىرى سىزلەردە شۇنداق سالاھىيەتنىڭ يوقلۇقىنى نەزەردە تۇتقان بولۇشى كېرەك!

ـــ پۈتۈنلەي خاتالىشىدۇ. بىز مۇسابىقىدە قارشى تەرەپنى يېڭىپ، تولۇق غەلىبە قىلغانىدىلا ئاندىن ئۆزىمىزنى تارتۇق ئېلىشقا ھەقلىق دەپ تونۇيمىز!

ـــ گەپ چوڭ ئەمەستۇ!

ـــ ئاساسسىز گەپ قىلىۋاتقىنىمىز يوق، خاتىرجەم بولۇڭ، مىستىر جاناب!

ـــ سىلەر راستتىن شۇنداق قىلماقچىمۇ!

ـــ سىزلەر قاچانغىچە يوغانچىلىق قىلىپ بىزلەرنى كۆزىڭىزگە ئىلماي ئۆتمەكچىسىزلەر؟

ـــ بىزنىڭ ئۇلۇغ بىرتانىيەگە ۋەكىللىك قىلغانلىقىمىزنى چۈشىنىدىغانسىزلار!

ـــ بىزنىڭ ئۇلۇغ قەشقەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقىمىزنى ئەسلىتىپ قويساق قانداق!

جانابىي جېك قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇ، دەل يېرىگە تەگكەن ساداقىنىڭ زەربىسىگە چىدىمايى كۈلدىمۇ ياكى باشقا سەۋەبمۇ، دەرمەھەل چۈشەنگىلى بولمايتتى. ئۇ بىرھازا كۈلگەندىن كېيىن توختاپ:

ـــ خوپ، ئۇنداق بولسا كېلىشىم قىلايلى، سىلەر ئۇتساڭلار بىز

بىر دانە كۆموش ئېگەرلىك ئات تەقدىم قىلايلى، ئەگەر بىزگە ئۇتتۇرۇپ قويساڭلار سىلەر قانداق قىلماقچى؟ ـــ دېدى.

ـــ بىز بىرگە ئىككى، قانداق دەيسىز؟ ـــ دېدى ۋېلىخانبەگ دەرھال جاۋاب بېرىپ.

ـــ سۆز ياخشى بولۇۋاتىدۇ، بىراق مەيدان مەسلىسى!

ـــ خاتىرجەم بولۇڭ، مەيدان بىزدىن!

ـــ ئۇنداق بولسا كېلىشىپ قالدۇق!

ـــ گەپ جايىدا چىقمىسا، شەرتسىز شۇكى، ھاممامدىن بىر داس كۆل ئەكېلىپ ئۇتتۇرىغا قويىمىز. كېلىشمىگە كىم خىلاپ كەلسە، شۇ كىشى داستىكى كۆلنى بىر تەرەپ قىلىشقا تېگىشلىك!...

دۇكاندا جىددىي ۋە ئاچچىق كۆلكە قوزغالدى. ۋېلىخانبەگ بىلەن تۇرسۇن ئەپەندىلەر تاكى كۆلكە ئاخىرلاشقاندىلا ئاندىن دۇكاندىن چىقتى.

3

تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن ۋېلىخانبەگ ئىككىسى ئاتلىق پۇتبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزىدىغان يەر ئىزدەشكە كىرىشتى. ئۇلار يېقىن ئەتراپنى ئايلىنىپ ئاخىر سەمەن نوبېشىدا ئولتۇرۇشلۇق نورۇز دېھقانىنىڭ بېدىلىكىگە كۆزى چۈشتى. بۇ بېدىلىك پۇتبول مەيدانى قىلىشقا تولىمۇ مۇۋاپىق ئىدى.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم!

ئىككى ئاتلىق مېھمان سالام بېرىپ ئاتتىن چۈشكەندە نورۇز دېھقان چەبدەس قەدەم تاشلاپ باراڭنىڭ ئاستىدىن چىقىپ مېھمانلارنىڭ ئاتلىرىنى ئېلىپ جايلاشتۇرغاندىن كېيىن بىسىاتقا تەكلىپ قىلدى. مېھمانلار بىسىاتقا ئولتۇرۇپ پاتمە قىلدى، ئاندىن قىسقىچە تونچلىق ـ ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن كېلىش مۇددىئاسىدىن سۆز ئاچتى.

ـــ بىز ھاجەتمەن بولۇپ ھۇزۇرلىرىغا كەلگەنتۇق! ـــ دېدى تۇرسۇن ئەپەندى، ئۇنىڭ چىرايىدىن جىددىي ھاجەتمەنلىك قىياپىتى

كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ـــ خوش، مەرھەمەت، خىزمەتلىرىگە تەييارمىز! ـــ دېدى نوروز دېھقان ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن قولىنى كۆكسىگە قويۇپ.

ـــ بىزگە سىلىنىڭ مۇشۇ بېدىلىكلىرى جىددىي زۆرۈر بولۇپ قالغانتى، لەۋزىمىزنى ياندۇرماس، دەپ زور ئۈمىد بىلەن كەلدۇق! ـــ دېدى ۋېلىخانبەگ مۇددىئاسىنى ئوچۇق ئىزھار قىلىپ.

ـــ ئايلانسۇن، ئايلانسۇن! ـــ دېدى نوروز دېھقان، پوزىتسىيە بىلدۈرۈپ، ـــ ھېلىغۇ بېدىلىككەن، چاھارىبىغىم بولسىمۇ ھەربىرلىرىدەك ئەزىزلەردىن ئايىماسمەن!

ـــ رەھمەت، رەھمەت! ـــ دېدى ھەر ئىككى مېھمان نوروز دېھقانىنىڭ ھىممىتىگە تەزىم قىلغاندەك سەل ـ پەل ئېگىشىپ.

نوروز دېھقانىنىڭ ئوغلى داستىخان كۆتۈرۈپ چىقتى.

ـــ بۇ بېدىلىك قانچە چارەكلىك كېلەر؟ ـــ دېدى تۇرسۇن ئەپەندى چاي ئوتلاۋېتىپ.

ـــ ئازغىنا كەم ئون بەش چارەكلىك كېلەرمىكىن!

ـــ بىز بۇ بېدىلىكنى ئىشلەتسەك جىق بولسا ئىككى كۈن ئىشلەتەرمىز، نېمىكى بولسا ئۇستىدىكى زىرائەت بىر قېتىم بۇزۇلىدۇ، دېسىلە. شۇنداق بولغانلىقى ئوچۇن بىز بىر چارەكلىك يەرنىڭ زىرائىتىگە ھېساب قىلىپ بەش چارەكتىن بۇغداي بېرىش قارارىغا كەلدۇق، بۇنىڭغا نېمە دەيلىكىن!

ـــ نېمە دېيىشۇاتىلا؟ ـــ بۇ سۆزلەرگە تەئەججۇپلەنگەن نوروز دېھقانىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتكەنىدى. تۇرسۇن ئەپەندى بىلەن ۋېلىخانبەگ بۇ ئەھۋالغا قاراپ ئۆزئارا يالت ئېتىپ كۆز ئوچراشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن سۆزلىدى:

ـــ نېمە، ئاز كۆرۈۋاتاملا! ـــ دېدى تۇرسۇن ئەپەندى.

ـــ يەنە ئون بەش چارەك قوشۇپ توقسان چارەك بۇغداي بەرسەكمۇ بولىدۇ، ـــ دېدى ۋېلىخانبەگ.

ـــ ياق، ئۇنداق دېمەي، ماڭا ئاۋۋال بېدىلىكنىڭ نېمىگە لازىم

بولۇپ قالغانلىقىنى ئوچۇقراق ئېيتىشسىلا! ـــ دېدى نوروز دېھقان سەمىمىي ئۆتۈنۈش قىلىپ. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قانداقتۇر بىر سىرنى يېشىش ئالدىدىكى تەقەززالىق ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇراتتى.

ـــ بولىدۇ، ئوچۇق ئېيتساق، بىز بۇ بېدىلىكتە بىر مەيدان پۇتبول مۇسابىقىسى ئۆتكۈزمەكچىتۇق.

ـــ مۇسابىقە! كىم بىلەن؟

ـــ ئىنگلىزلار بىلەن!

ـــ ھە، ھە مۇنداق دېسىلە! ـــ دېدى نوروز دېھقان ئېچىلىپ، ـــ مەن ئاڭلىغان، مەن ئاڭلىغان. ئوبدان بوپتۇ، ئوبدان بوپتۇ. ھەرقايسىلىرىنىڭ ھەممەتلىرىگە بارىكاللا! ـــ نوروز دېھقان ھاياجانلانغانلىقىدىن بىر دەقىقە سۆز تاپالماي قالغاندى. بىرئازدىن كېيىن ئۆزىنى بېسىۋېلىپ تەپسىلىي سۆزلەشكە باشلىدى، ـــ مەن بۇ پەرەڭلەرنىڭ قىلغان يوغانچىلىقىنى ئاڭلىغانتىم، زەردەم قاينىاپ بىرقانچە كۈنگىچە كېچىلىرى راۋۇرۇس ئۇخلىيالماي چىقتىم... ئاپلا... بۇ يامان بولدى... بۇ خەق بىزنى قاچانغىچە كۆزگە ئىلماي بوزەك تاپىدۇ، قانداق قىلىشارمىز دەپ ئۆزۈمنى ئۆزۈم كاچاتلىغۇدەك بولۇپ، قويغان ـ تۇتقىنىمنى بىلمەي يۇرەتتىم. كېسەلنىڭ ساقايغۇسى كەلسە تېۋىپئاخۇنۇم ئۆزى كەپتۇ، دېگەندەك ھەرقايسىلىرى بۇگۈن دەردىمگە داۋا، رەنجىمگە شىپا بولۇپ جاراھەتىمنى ساقايتقىلى كېلىشىپلا، بۇنىڭغا مىڭ رەھمەت، ھەرقايسىلىرىنىڭ ھەممەتلىرىگە مىڭ رەھمەت! ـــ ئۇ بىرئاز توختىۋېلىپ داۋام قىلىدى، ـــ دەرەخ يىلتىزىغا تايىنىپ كۆكلىسە، ئادەم ھەممەتكە تايىنىپ كۆكلەيدۇ، دەيدىغان بىر گەپ بار. ھەرقايسىلىرى ھەممەت قىلىشىپلا، ماقۇل ئەمدى مەن ھەممەت قىلماي قاراپ تۇرامدىمەن! مەن بۇ بېدىلىكنى ھەرقايسىلىرىغا تۇتقىنىم، ھەق تەلەپ قىلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، ئەگەر مۇسابىقىدە پەرەڭلەرنى ئۇتۇپ ئۇلارنىڭ يوغانچىلىقىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىدىغان بولۇشسىلا، ئەنە قۇربانلىققا ئاتاپ بېقىۋاتقان قارا باش قوچقار تۇرۇپتۇ، ـــ نوروز دېھقان سەينادا ئۇجمە تۇۋىدە باغلاقلىق تۇرغان قوچقارغا قاراپ داۋام قىلدى، ـــ دەرھال بوينىنى كېسىپ داستىخان

بەرىشكە مانا مەن تەيبار!

— رەھمەت، رەھمەت، ھممەتلىرىگە رەھمەت! — دېيىشتى مېھمانلار تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ.

بۇلار ئولاش — چولاش بېدىلىككە چقىشتى. ئۇيان — بۇيان قەدەملەپ پۇتبول مەيدانى بولغۇدەك يەرنى مۆلچەرلەشكەندىن كېيىن مېھمانلار خوش ئېيتىپ شەھەرگە قايتىشتى.

— خۇدايىم بۇيرۇسا ئەتە چقىپ مەيدان راسلايمىز! — دېيىشتى ئۇلار مېڭىش ئالدىدا.

— خۇدايىم بۇيرۇسا! — دەپ قويدى نورۇز دېھقان مېھمانلارنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرۇپ.

مېھمانلار ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن ھاياجىنىنى بېسىۋالالمغان نورۇز دېھقان بۇ خۇش خەۋەرنى قولۇم — قوشنا، ئەل — جەمەتلىرىگە يەتكۈزدى. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىنلا ئوندەك كىشى قوللىرىغا ئورغاق — كەتمەن ئېلىپ ئورۇشقا تېگىشلىك بېدىلەرنى ئوروپ يەرنى ئاچتى. ئوتتۇرىدىكى ۋە ئىككى ياقىدىكى پاسىل قىرلارنى بۇزۇپ تەكشىلەپ، ئوي — دۆڭ چوڭقۇرىنى تۇزلەپ، باشتىن — ئاياغ كەتمەن بىلەن قىرىپ، راۋۇرۇس مەيدان ياساپ چقتى.

ئەل — جامائەتنىڭ، نورۇز دېھقانىنىڭ كۆرسەتكەن بۇ ھممىتى ئەتسى يەر تۇزلەشكە چققان پۇتبولچىلارنى ھەيران قالدۇرغانىدى!...

4

ھاۋا ئوچۇق بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن مۇسابقە تەنتەنىلىك ئۆتكۈزۈلدى. شەھەر خەلقى شۇ كۈنى سەمەن تەرەپكە سەلدەك ئاقاتتى. مۇسابقە مەيدانىغا توپلانغان ئادەمنىڭ كۆپلۈكىگە قاراپ، بەزمن چوڭ ياشلىق كىشىلەر، ھەزرەتنىڭ سەيلىسىگىمۇ بۇنچىلىك كۆپ ئادەم توپلاڭماس، دەپ باھا بېرىشتى.

دەرۋەقە بۇگۈن ئادەم بەك كۆپ توپلانغانىدى. مەيداننىڭ ئەتراپىدا

ئادەملەر سانجاق ـ سانجاق تۇرۇشاتتى. مۇسابىقە باشلىنىشتىن سەل ئىلگىرى ئىنگلىز ۋە شۋېت كوماندىسىنىڭ ئەزالىرى كېلىشتى. ئۇلار كېلىپلا كىيىم يەڭگۈشلەپ مەيدانغا چۇشۇپ تەييارلىق خاراكتېرىدە مەشىق قىلىشقا كىرىشتى. ئۇلارنىڭ ئۇچىسىدىكى ھەر خىل رەڭلىك ئالا ـ بالداق تەنھەرىكەتچى كىيىملىرى كىشىلەرنىڭ كۆزىگە يىراقتىن خۇددى رەڭلىك كىيىم كىيدۈرۈپ قويغان قونچاقلاردەك كۆرۈنەتتى. كوماندا تەركىبىدە ئاق سېرىق كەلگەن ئىنگلىزلار، قارامتۇل كەلگەن ئافغانىستانلىقلار، بىلەكلىرى يۇڭلۇق، ئېگىز كىلىرىنى قويۇق ساقال باسقان ھىندىلارمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئىنگلىزچە زۇۋان بىلەن ۋارى ـ ۋارى قىلىشىپ، مەيداننى بېشىغا كىيىۋالغىلى قىل قالغانىدى.

قەشقەر ئېكسىاق كوماندىسىمۇ مەيدانغا چۇشتى. ئۇلار كۆك لەمبۇقتىن تىكىلگەن بىر خىل كىيىم كىيگەنىدى. كۆزىنىڭ يېغىنى يەپ كەتكۈدەك بۇ ياش باللار، مەيدانغا چۇشۈپلا مۇسابىقە باشلىنىشتىن بۇرۇن تەييارلىق خاراكتېرىدە ھەرىكەت قىلىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتقانىدى.

ـــ ئەنە ئابلىمىتخان، ئاۋۇسى ئەنۋەر!

ـــ ھەممىدىن ماموت دېگىنى يامان دەيدۇ!

ـــ بىر ـ بىرىدىن قېلىشمايدىغان نوچى باللار.

ـــ پەرەڭ دېگەننى «ۋاك» دېگۈزىدىغان بولدى!...

ئامما ئىچىدىن چىققان بۇ سۆزلەر ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ غەلىبە قىلىشىغا تىلەكداش ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايتتى.

ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ئىزۇوشقا ئولتۇرۇپ يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە بىرنەچچە خادىملار ئارغىماق ئاتلىرىغا مىنىشىپ كەلگەنىدى. ئۇلار مەيداننىڭ بىر تەرىپىدىن ئورۇن ئالدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا مۇسابىقە رەسمىي باشلاندى.

مۇسابىقە باشتىلا جىددىي تۇس ئالدى. چەت ئەل كوماندىسى ئۆزلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى، ھەر خىل فىگۇرا ـ ماھارەتلىرىنى ئىشقا سېلىپ، گويا كۆزنى قاماشتۇرۇۋەتكۈدەك كىرىشىپ كەتتى. قەشقەر كومان-

دسمۇ بوش كەلمىدى. رەقىبىگە قەيسەرلىك بىلەن تاقابىل تۇرۇپ ئۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى پەيدىنپەي سۇندۇرۇشقا باشلىدى.

ـــ ئابلىمىتخان ئۆزى ۋىنجىك بولغان بىلەن توپ ئوينىتىشقا بەك ئۇستىكەن، پەرەڭلەرنى پىرە ئوينىتىۋەتتى!

ـــ ماموتنىڭ توپ تېپىشىگە قاراڭلار، ھاۋانىڭ قەرىگە چىقىرىۋەتتى!

ـــ بېكتا تۇرۇۋاتقان ئەنۋەرمۇ يارايدۇ!

ئادىل ئاممىنىڭ بەرگەن ھەر خىل باھالىرى قەشقەر كومانىدىسىغا كۈچلۈك مەدەت بولاتتى.

مۇسابىقە يېرىم سائەت بولا ـ بولمايلا قەشقەر كومانىدىسى بىر توپ ئۇتتى. خەلق ئاممىسىدىن «ياشاپ كەت!» دەپ گۇرۇلدىگەن ئالقىش ساداسى كۆتۈرۈلدى. بۇ سادا قەشقەر كومانىدىسىغا يېتەرلىك مەدەت بېغىشلىغانىدى.

چەت ئەل كومانىدىسى بىر مەزگىل ئالاقزادە بولۇپ، قۇيرۇقىنى تۇتالمىغان مۇشۇكتەك پىرقىراپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئاچچىقى كەلگەنىدى. نومۇس كۈچىدىن يېرىلىپ كېتەي دەيتتى. بىر ـ ئىككى قېتىم توختاپ مەسلىھەت قىلىشتى. ھەر خىل يېگى تاكتىكىلارنى قوللىنىپ يوچۇقلاردىن پايدىلىنىپ بىر توپ كىرگۈزدى. نەتىجە تەڭلەشتى.

مۇسابىقە جىددىي باسقۇچقا كىردى. ئىككى تەرەپ پۈتۈن ماھارەتلىرىنى ئىشقا سېلىپ كۈرەش قىلماقتا ئىدى. چەت ئەل كومانىدىسىدىكىلەر چىدىماسلىق قىلىپ، قەشقەر كومانىدىسىنىڭ ئەگ ياخشى توپچىلىرىنى قەستلەپ، زىيانكەشلىك قىلىشقا ئۇرۇندى. ئۇلار ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق پۈتبول ماھىرلىرىنىڭ ئەجەللىك يەرلىرىگە تېپىۋېتىش، ئۆزىنى ئۇرۇپ يىقىتىۋېتىش ۋە باشقا تەرتىپسىزلىكلەرنى قىلدى. تۇرسۇن ئەپەندى بۇ تەرتىپسىزلىكلەرنى تۈزىتىش توغرىسىدا قارشى تەرەپ كومانىدىسىغا پىكىر قىلغانىدىن تاشقىرى، ئۆز كومانىدىسىدىكى ئەزالارغا ھوشيار بولۇش توغرىسىدا ئاگاھلاندۇردى.

ئىنگلىز كومانىدىسى بىر توپنى ھەيدەپ كېلىپ، بىر تېپىش بىلەن

ۋاراتاغا كىرگۈزۈۋەتمەكچى بولغاندا، قەشقەر كوماندىسىنىڭ ۋاراتارسى توپ-نى ماھارەت بىلەن تۇتۇۋالدى. بۇ چاغدا ئىنگلىز كوماندىسىدىكىلەر ئۆزىنى ئۇرۇپ توپنى ۋاراتار بىلەن قوشۇپ كىرگۈزۈۋېتىشكە ئۇرۇندى. بۇ ئەھۋالدا ۋاراتار توپنى قۇچاقلاپ يەرگە دۈم يېتىۋالدى. قارشى تەرەپنىڭ ئادەملىرى ئۇنىڭ كۆكرىكىدىكى توپنى تېپىپ ئاجرىتىۋېلىشقا ئۇرۇنۇپ كۈچەپ تەپكىلەشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ قاتتىق ئۆتۈكلىرى توپقىمۇ، ئادەمنىڭ باش ـ كۆزلىرىگىمۇ تېگەتتى. بۇ قائىدىسىزلىك ھەرىكەت چىدىماسلىقنىڭ ئالامىتى ئىدى. تاماشىبىنلار ئىچىدىن بىردىنلا چۇقان كۆتۈرۈلدى. تەرەپ ـ تەرەپتىن ئۇلارنى ئەيىبلىگەن ئاۋازلار، نارازىلىقلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. بۇ ئەھۋالدا ئۇلار بۇ زوراۋانلىق ھەرىكىتىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولغاندى.

لېكىن شۇنىڭدىن كېيىنكى ئېلىشىش تېخىمۇ كەسكىن بولدى. چەت ئەل كوماندىسىدىكىلەر قەست قىلىش ئىشلىرىنى بىردەمۇ توختاتقىنى يوق. قەشقەر كوماندىسىدىكىلەر ھەر قەدەم، ھەربىر ھەرىكەتتە چېۋەرلىك قىلىپ قەست قىلغانلارنى پەس قىلدى. خەلق ئاممىسى ئۇلارنىڭ مۇنداق چېۋەرلىكلىرىنى «باركاللا» توۋلاپ مەدھىيىلەپ تۇردى. مۇنداق قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە قەشقەر كوماندىسى يەنە بىر توپ كىرگۈزۈپ بىرگە قارشى ئىككى نەتىجە بىلەن تولۇق غەلبە قىلدى.

شۆبۈت كوماندىسى بىلەن ئېلىشىشتا قەشقەر كوماندىسى نۆلگە قارشى يەتتە نەتىجە بىلەن غەلبە قىلدى.

تۇنجى قېتىملىق پۇتبول مۇسابىقىسى ئەنە شۇنداق غەلىبىلىك تامام-لانغاندى...!

پاجىئەلىك كۈنلەر

1947 - يىلى ئاۋغۇستنىڭ باشلىرى ئىدى. تۇرپاندا ئىسسىق ئەۋجىگە چىققان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، تاڭغا يېقىن تۇرپان شەھرىگە بىر ئاپتوموبىل كەلدى. ئۇنىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازى شەھەرنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزدى. تۇن قاراڭغۇسىغا خەنجەردەك سانجىلغان چىراغ نۇرلىرى كوچىلارنى ۋال - ۋۇل قىلىپ چاقنىتىۋەتتى.

ئۇنىڭ گۈرۈلدىشىدىن بىزار بولغان كىشىلەر ئويغىنىپ رۇجەكلەردىن سىرتقا قارىشتى. «نەدىن كەلگەن ئاپتوموبىلدۇ بۇ! نېمە ئۈچۈن كېچىسى كېلىدۇ؟ كىم كەلگەندۇ!» دېگەندەك خىياللار كىشىلەرنى تۈرلۈك ئويغا سالاتتى. لېكىن ھېچكىمۇ بۇ ماشىنىنىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى ۋە كىم كەلگەنلىكىنى قىياس قىلالمىدى. ئاپتوموبىل ×× باغنىڭ ئالدىدا ئازراق ۋاقىت توختىدى - دە، بىرئازدىن كېيىن كۆزدىن غايىب بولدى. كوچىلاردا ئىلگىرىكىدەك ئىمتاسلىق ھۆكۈم سۈردى.

تاڭ سۈزۈلۈپ، ئەتراپ ئاقىرىشقا باشلىدى. ئاردىدىن تۆت سائەتچە ئۆتۈپ، ئۇيقۇسىغا قانغان مېھمانلار (كېچە كەلگەنلەر) بىر - بىرلەپ ئويغىنىشتى - دە، غۇلاچلىرىنى كېرىشىپ، ئەسنەشتى. باغ ئىگىسى ساھىبخانا ئالدىدا تەييارلىق كۆرۈپ قويغانىدى. ساھىبخانا مېھمانلارغا يۈز يۇيىدىغان سۇ كەلتۈرۈپ، لۆڭگە تۇتتى. ئۇلارمۇ خۇددى ئۆز ئۆيىدەك يۈز - كۆزلىرىنى ئازادە يۇيۇشۇپ، ئاندىن ئولتۇرۇپ، تاماكا چېكىشتى.

كەلگەنلەر جەمئىي تۆت كىشى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئامېرىكانچە سېرىق ھەربىي فورما كىيگەن، ئوتتۇرا بويلۇق بىرى غادىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا «كانادا» ماركىلىق تاپانچا ۋە ئىمپورت قىلىنغان

زەھەرلىك خەنجەر پارقىراپ تۇراتتى.

قالغان ئۇچ كىشى يېرىم ھەربىي، يېرىم پۇقراچە كىيىنگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەزىسىدە تاپانچا، بەزىسىدە خەنجەر بار ئىدى.

— تۇرپىنىڭلار نېمانچە ئىسسىپ كەتكەن، — دېدى ئامېرىكانچە ھەربىي فورما كىيگەن كىشى زارلانغان قىياپەتتە.

— بۇ يىل چىشمىز چقىپ كۆرمىگەن ئىسسىقىنى كۆرۈۋاتىمىز-غۇ تاڭ! — دېدى ساھىبخانا قولىغا يەلپۈگۈچ ئېلىپ ئۇنى يەلپۈگەچ.

— بولدى، ئۆزۈم يەلپۈيمەن، — دېدى ئۇ كىشى يەلپۈگۈچكە قول ئۇزىتىپ.

باغنىڭ ئىشكى «تاراق» قىلىپ ئېچىلدى — دە، ئىككى كىشى ئالدىراش كىرىپ كەلدى. ساھىبخانا يەلپۈگۈچنى مېھمانغا تۇتقۇزۇپ دەر-ھال تاشقىرىغا چىقىپ، كەلگۈچىلەرنى ئۆيگە باشلاپ كىردى.

— ئەنسا تۇمەن (يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش گۇرۇپپىسى)نىڭ گۇرۇپپا باشلىقى لى زۇجاڭ، ئىسمى خۇگىيۈن[1]، — دېدى ساھىبخانا كىرگۈچىلەر-گە، ئۆزىنى يەلپۈپ ئولتۇرغان لى خۇگىيۈننى كۆرسىتىپ.

— لى زۇجاڭ!

— خوش كېلىپسىز، لى زۇجاڭ!

ئىككى كىشى ئوقتەك ئېتىلىپ كېلىپ لى خۇگىيۈن بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— لى زۇجاڭ ئىلگىرى ئالتاي ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىگە جۇيجاڭ بولغان، — دېدى ساھىبخانا تونۇشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇ-رۇپ، — كېيىن خىزمىتى ئۆستۈرۈلۈپ، ئۆلكىلىك گۇگئەن گۇمنلىچۇ (ئۆلكىلىك ساقچى باشقارمىسى) دا داڭلىق سوتچى بولغان. ھازىر باش قوماندانلىق شتابتا پەۋقۇلئاددە خىزمەت ئىشلەيدۇ. لى زۇجاڭ تەجرىبىگە باي، قولىدىن ئىش كېلىدىغان، قابىلىيەتلىك كىشى، شۇڭا بۇ قېتىم

---

① لى خۇگىيۈن — ئازادلىقتىن كېيىن ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇشتا تۇرپانغا ئېلىپ بېرىپ باستۇرۇلغان.

تۇرپان، پىچان، توقسۇن قاتارلىق جايلاردىكى «ئوغرىلار» ھەرىكىتىنى ئۇزۇل ـ كېسىل تىنچلاندۇرۇش ئۈچۈن ئۆزى باش بولۇپ كەلدى.

ـــ ناھايىتى ياخشى!

ـــ قارشى ئالىمىز!

ئۇ ئىككىسى لى خۇگۈيۈنگە مەدھىيە ياغدۇرۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدا قۇيرۇق شىپاڭشتىشتى. ساھىبخانا يېڭى كىرگەن ئىككى كىشىدىن سالقال ـ بۇرۇتى قىرىلغان، سويما يۈز بىرىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

ـــ بۇ، بىزنىڭ تۇرپاندىكى ئەڭ سادىق ئادەمىمىز ئادۇرجان[1] بولىدۇ. بۇيۇق بولسا، يىلان كۆشكەننى سېزىدىغان يېزا باشلىقىمىز چىپار شياڭجاڭ[2]. ـــ دېدى ساھىبخانا ئۈچلۈق ساقاللىق كىشىنى كۆرسىتىپ.

ـــ ئوكەي! ئادۇرجان دېگەن سەنمۇ؟ كەل، قايتا كۆرۈشەيلى! ـــ لى خۇگۈيۈن ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزاتتى. بۇ ئىلتىپاتقا ئادۇرجان خۇددى ھەرەمدىن كەلگەن دادىسىنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن بارغاندەك چەكسىز ھاياجان ئىچىدە ئۇنىڭ ئالدىغا يېقىلىپ، «لى زۇجاڭ» دەپ قولىنى چىڭ سىقتى.

ـــ بۇگۈن سەن بىلەن كۆرۈشكەنلىكىمگە خۇشالمەن، قېنى، يېقىنراق ئولتۇر، ـــ دەپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ، يېنىدىكى جاي بەردى ۋە كېيىنكى ئىشلار توغرىسىدا سۆزلىشىشكە باشلىدى. ساھىبخانا تاماكا تۇتۇپ، چاي قۇيۇپ پايپىتەك ئىدى.

ـــ ئىشلىرىڭلار قانداق كېتىۋاتىدۇ؟

ـــ يامان ئەمەس، لى زۇجاڭ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى ئادۇرجان كۈچۈكلىنىپ، ـــ لېكىن بەك ياخشى دېگىلى بولمايدۇ.

ـــ ئادۇرجاننىڭ ئۆز خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەيدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن! ـــ لى خۇگۈيۈن بۇ گەپنى قىلىۋېتىپ ساھىبخانىنىڭ كۆزىگە قاراپ قويىدى. ساھىبخانا ئۆزىنىڭ سالاھىيىتىنى چۈشىنەتتى. ئۇ، لى خۇگۈيۈننىڭ تۇرپانغا قېقىپ قويغان مەخپى ئىدى. شۇڭا ئۇ، ئادۇرجان ئىشلەۋاتقان

---

① ،② بۇلار ئازادلىققىتىن كېيىن ھەققانىي جازاغا تارتىلىپ ، باستۇرۇلغان .

خىزمەت توغرىسىدا گۇڭاھلىق بېرىپ قويۇش پەيتى كەلگەنلىكىنى بىلىپ:

ـــ ئادۇرجان ياخشى ئىشلەڭاتسىدۇ، ـــ دەپ قويىدى.

ـــ بىراق، تۇرپان تېخى تىنچلانغىنى يوق، ـــ دېدى لى خۇگيۇن كەسكىن ھۆكۈم چىقىرىپ. ـــ تۇرپاندا ئوغرىلار ھەرىكىتى ئۇزۇل ـ كېسىل تۇگەپ كەتمىدى. شۇڭا باش شتاب بۇ يەردىكى خىزمەتلەرگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتتى.

ـــ بىز لى زۇجاڭدەك ئالىي رەھبەرنى سېغىنىپ تۇراتتۇق، ـــ دېدى ئادۇرجان چىرايىغا زورمۇزور كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ـــ بىزدە تەجرىبە كەم، لى زۇجاڭدەك قابىل بىر ئادەم رەھبەرلىك قىلىپ، يولىورۇق كۆرسەتـ مىسا قالغان ئىشنى ئۆزىمىز جايلاڭبرىمىز.

ـــ بىز ھەرقايسىڭلارنىڭ يېقىندىن ماسلىشىپ، ياردەم بېرىشىڭلارغا موھتاجمىز. مەنمۇ سىلەرگە ماسلىشىش ئۈچۈن بىرقانچە ياراملىق ئادەم ئالغاچ كەلدىم. تونۇشتۇرۇپ قويايلى، ئورنۇڭدىن تۇرە، قارىغۇ!

تاماكا چېكىپ يەرگە قاراپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان يەكچەشمە بىر ئادەم شۇ ھامان ئورنىدىن دەس تۇردى. ئۇنىڭ چىرايىدىن قەبىھلىك يېغىپ تۇراتتى. سىڭار كۆزىدىن بولسا قانداقتۇر قارامىلىق ۋە خۇنخورلۇق چىقىپ تۇراتتى.

ـــ مانا بۇ «سىڭار كۆزلۈك ئەجدىھا»، تۇرۇشىغا قاراڭلار، ئىككى كۆزى ساق بولغان بولسا قانچىلىك بولاتتىكى. ھازىر ئۇ بىر كۆزلۈك بولغىنى بىلەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ يۈرىكىگە تېشىپ كىرىپ، كۆڭلىدىكى سىرنى بىلىپ چىقالايدۇ. ھەرقانداق كىشىگە بوش كەلمەيدىغان يامان قارىغۇ بۇ، ـــ دېدى لى خۇگيۇن ئۇنى تونۇشتۇرغاچ، ـــ خىيباڭ، تۇرە ئورنۇڭدىن، ـــ دېدى لى خۇگيۇن ئىككىنچى ئادەمنى تونۇشتـۇـ رۇپ، ـــ بۇنىڭ ئېتى خىيباڭ (قارا توقماق)، تۇرۇشىغا قاراڭلار، خۇددى قارا ئېيىقتەك، قولىغا چوشكەن ھەرقانداق ئادەمنى ۋايجان دېگۈزەلەيدۇ. زۇۋانى يوقنى زۇۋانغا كەلتۈرەلەيدۇ. بولدى ئولتۇرە! ئەمدى سەن ئورنۇڭـ دىن تۇرە! بۇنىڭ ئېتى ئابلاجان، ـــ ئۇنىڭ سۆزى تېخى ئېغىزدىن چىقىپ بولمايلا ئورنىدىن تۇرۇپ بولغان ئابلاجان، بۇيۇك گېنېرال ئالدىدا

قېتىم تۇرغان ئەڭ ساداقەتلىك مەرەملەردەك ئىككى پۇتىنى جۈپلەپ، قوللىرىنى تارىشىدەك قاتۇرۇپ، كۆكرىكىنى چىقىرىپ قاتتىق تۇراتتى، ـــ ئاناڭنىڭ يۈرىكىنى ئەكەل دېسەممۇ ھېچ ئىككىلەنمەستىن ئانىسىنىڭ يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىپ، كاۋاپ قىلىپ تەخسىگە سېلىپ ئىككى قوللاپ ئالدىمغا ئەكېلىدىغان سادىق يىگىت، بولدى ئولتۇرە! ـــ تونۇشتۇرۇش ئارقىلىق ئۆز ئادەملىرىنىڭ ئىتائەتچانلىقىنى كۆز ـ كۆز قىلغان لى خۇگيۈن ساھىبخانىغا قاراپ، ـــ بۇ كالانپايىنى تونۇشتۇرمسامۇ بولا، ـــ دەپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

ـــ مېنى تونۇشتۇرمسىلارمۇ بولىدۇ. چۈنكى كالانپايلىقمىنى ھەممىسى بىلىدۇ، ـــ دېدى ساھىبخانا ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋېلىپ.

ـــ بولدى، تولا تۈلكىلىك قىلما، سامانىنىڭ تېگىدىن سۇ يوگۈرتىدىغان بىگىسىڭ ئۆزۈڭ بىلەن بىللە، ـــ لى خۇگيۈن كۆپچىلىككە نەزەر تاشلاپ ئالدىرىماي سۆز باشلىدى، ـــ ھەممىگلار بىرقۇر تونۇشۇپ چىقتىڭلار، ئەمدى خىزمەت ئۈستىدە بىر نېمە دېيىشەيلى. ھازىر قولۇڭلاردا نەق بار ئادەم قانچىلىك؟

ـــ يەتتە، ـــ دېدى ئادۇرجان جاۋاب بېرىپ.

ـــ يەتتە؟! ـــ بىردىنلا مۆڭگىگەن لى خۇگيۈن ئادۇرجانىنىڭ كۆزىگە ئاچچىق قادىلىپ قالىدى ـ دە، سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى نېمە قىلدىڭلار، پادا باقتىڭلارمۇ؟ يەتتە ئادەم نېمە بولماقچى، بىزگە سەيمۇ بولمايدۇ، ـــ ئۇ بىردەم ئاچچىقلانغاندىن كېيىن غودۇڭشىپ، ـــ بىز بۇ يەرگە قۇرۇق ھاراق ئىچكىلى كەلمىدۇق، ـــ دېدى. ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئۆي ئىچىدىكىلەرنىڭ بەدىنىگە تىترەك ئولاشتى.

ـــ يەنە ئەللىكتىن ئارتۇق ئادەمنىڭ تىزىمىنى...

ـــ ئەللىك دېگەن شۇنچە جىق سانمۇ؟ ـــ لى خۇگيۈن ئەمدىلا جاۋاب بېرىۋاتقان ئادۇرجانىنىڭ سۆزىنى كېسىۋېتىپ سۆزلەشكە باشلىدى، ـــ ئەللىك، ئەللىك... ھەربىر يانچۇقۇمنى سىلكىسەم ئۇنداق ئەللىكتىن نەچچىسى چۈشىدۇ. سىلەرگە يوغان بىلىنگەن ئەللىك ئادەم

بىزگە سەيمۇ بولمايدۇ. سىلەرنىڭ ئەللىك ئادىمىڭلار بىر كۆزلۈك ئەجدىھاغا بىر چۈشلۈك غىزامۇ بولالمايدۇ. ئۇ چاغدا قارا ئېيىق چىشلىرىنى ھېڭگايتىپ قاراپ تۇرسا ئۇنىڭغا نېمىنى بېرىمىز. ئابلاجانغىچۇ؟ قارىغاندا ئىچىڭلار ئاغرىپ، قولۇڭلار تىترەپ قالغان ئوخشايدۇ، ـــ دېدى لى خۇڭيۈن ئادۇرجان ۋە چىپار شياڭجاڭلارغا قادىلىپ تۇرۇپ، ـــ ئوغرىلارنىڭ تۈگمەيۋاتقانلىقى ئەسلىدە سىلەرنىڭ كاساپىتىڭلاردىن ئىكەن ـ دە...، ـــ دەپ ئېتىراز بىلدۈردى.

ـــ ياق، ياق. بىزنىڭ قولىمىز ھەرگىز تىترىمەيدۇ. خاتىرجەم بولسىلا، زۇجاڭ. بىز داۋاملىق سۈرۈشتە قىلىپ، تىزىملىكىنى تولۇقلاۋاتىمىز، ـــ دېدى چىپار شياڭجاڭ.

ـــ بولدى، بولدى، ھەممىنى بىلىپ بولدۇم. تاغارلاپ بۇغداي، ئېگەرلەپ ئات، شاراقلاپ تەڭگە ئالدىڭلارغا سوۋغا ـ سالام بولۇپ كېلىۋەرسە سىلەرنىڭلا ئەمەس، ئۇ چاغدا ھېنىڭمۇ قولۇم تىترەپ كۆڭلۈم يۇمشاپ قالىدۇ، ـــ لى خۇڭيۈن ئۆي ئىچىدە ئۇيان ـ بۇيان ھېڭىۋېتىپ ئاۋۇالقىدىن ئاستا ئاۋازدا، ـــ بولدى، مۇنىڭدىن كېيىن كۆرىمىز. ئەگەر يەنە شۇنداق يۇمشاقلىق قىلىنىدىغان بولسا، ھەرقايسىڭنى بوش قويماي-مەن! پىرقە دۆلەتكە سادىق بولمىغانلار قاتارىدا مۇئامىلە قىلىپ قويۇشۇم مۇمكىن... ئۇ چاغدا مەندىن ئاغرىنماڭلار، ئۆزۇڭلارنىڭ شورى.

ئۆي ئىچىنى بىردىنلا جىمجىتلىق قاپلىدى. پەقەت ئۇيان ـ بۇيان ھېڭىۋاتقان لى زۇجاڭنىڭ مۇڭگۈز چەملىك سېرىق ئايغىدىن تورۇك ـ تورۇك قىلىپ چىققان ئاۋازلا جىمجىتلىقنى بۇزاتتى.

ـــ تاماق تەييار بولدى، ـــ ساھىبخانا لى زۇجاڭنى تەكلىپ بىلەن ياندىكى ئۆيگە باشلىدى.

1947 ـ يىلى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى «ئون بىر بىتىم» نى بۇزغانلىقى ئۈچۈن بىتىمنى ھىمايە قىلىش شوئارى ئاستىدا قوزغالغان تۇرپان- پىچان ـ توقسۇن دېھقانلار قوزغىلىڭى ئىيۇلنىڭ ئاخىرلىرى ئاساسىي جەھەتتىن بېسىققانىدى. ئېنىقراق ئېيتقاندا ئۇچ ناھىيە قوزغىلاڭ-چىلىرى نۇقتىلىق جايلاردا بىرقانچە قېتىم قانلىق جەڭ قىلغاندىن كېيىن،

مۇتلەق كۆپ قىسمى ئابدۇراخمان مۇھەممەتنىڭ باشچىلىقىدا يۇلتۇز ئارقىلىق ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە ئۆتتۈپ كەتتى. قوزغىلاڭچىلاردىن ئۆتتۈپ كېتەلمەگەنلىرى ئالغۇي تاغلىرىدا گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچرىغانىدى. ئۇرۇمچى باش قوماندانلىق شتابى ئۇچ ناھىيىدە بىر مەيدان ئاق تېررورلۇق يۇرگۈزۈش ئۈچۈن ھەربىي سىستېمىدىكى ئىشپىيون لى خۇڭيۇن باشچىلىقىدا پەۋقۇلئاددە ھەربىكەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، «ئەنسا-تۇەن» دېگەن نام بىلەن ئۇلارنى تۇرپانغا ئەۋەتتى.

2

ئادۇرجان ×× ئارقا كوچىدىكى سېپىلغا يېقىن چوڭ دەرۋازىلىق قورۇدا تۇراتتى. بۇ قورۇ شۇ كۈنلەردە تۇرپان بويىچە ئەڭ دەھشەتلىك ۋە ئەڭ قورقۇنچلۇق قورۇ بولۇپ قالغانىدى. بۇ يەردىن ئۆتكەن پۇقرالارنىڭ تېنى تىكەنلىشەتتى. بۇ قورۇغا پەقەت ھەربىي ئىشتىرلار كىرىپ ـ چىتىپ تۇراتتى. بەزىلىرى خەۋەر ئەكەلسە، بەزىلىرى يولىورۇق سوراپ كېلەتتى. بەزى چاغلاردا يېزىلاردىن باغلاپ تۇتۇپ كېلىشكەن كىشىلەر بۇ يەرگە كېلىنەتتى، بۇ قورۇغا قانداقتۇر... چاشقان... كانتۇ... قاشقا دېگەنگە ئوخشاش غەلىتە لەقەملىك لۇكچەكلەر توپلانغان بولۇپ، ئۇلار ئادۇرجانىنىڭ سادىق قولچوماقلىرى ئىدى. بۇ ئەبلەخلەر غالجىر ئىتتىتىن ئۆتە غالجىر ئىدى. كۈپكۈندۈزدە كوچىدا ئادەم توسۇپ، ئادەم ئۇراتتى. ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشكەن ئادەم ئوڭايلىقچە ھايات قالمايتتى. شياڭجاڭلار بولسا تۇتۇپ كېلىنگەن ئادەملەرنى گەمىلەرگە سولاپ، خالىغانچە قىيىن ـ قىستاقتا ئېلىپ سوراق قىلاتتى، ئۇرۇپ ـ سوقۇپ ئۆلتۈرەتتى. ئۆلگەنلەرنىڭ جەسىتىنى قۇدۇققا تاشلاپ كۆمۈپ تاشلايتتى ياكى سېپىلدىن ھالقىتىپ سىرتقا تاشلۇۋېتەتتى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن لى خۇڭيۇن ئۆز ئادەملىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، كۆز باغلانغاندا ئادۇرجانىنىڭ قورۇسىغا كىرىپ كەلدى. ئۇلار ھەممىتلىك ياسالغان مېھمانخانىدا بىر پەس مېھمان بولۇشتى. ئادۇرجان ئۆزىنىڭ ئەزىز

مېھمانلىرىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن داستىخاننى ھەر خىل نازۇنېمەتلەر بىلەن تولدۇرۇپ، ئۇلارنى كۈتۈش بىلەن پايپېتەك ئىدى. لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر لى خۇگيۇن كەك ـ كۇشادە، ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ ئولتۇرۇپ بەرمىدى. ئۇ بىر ئىشقا ئالدىراۋاتقان بولسا كېرەك، شىرەدىكى نازۇ نېمەتلەرگە ئانچە ـ مۇنچە ئېغىز تېگىپلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ـ دە:

ـــ قانداق، كۆرۈپ چىقايلىمۇ؟ ـــ دېدى.

باشقىلار ئۇنىڭ گەپىدىكى تۇنۇقۇنلارنى كۆرۈشكە ئالدىراۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، قوللىرىدىكى چوكىنى شىرەگە تاشلاپ ئورنىدىن تۇرۇشتى. ئۇلار ئولاش ـ چولاش تالاغا چىققاندا، كىمدۇر بىرى شېشىسى ئىسلىشىپ قاپقارا بولۇپ كەتكەن ئاسما پەنەرنى يورۇتۇپ، ئۇلارنى گەمە تەرەپكە باشلاپ ماڭدى.

ـــ چىراغنى تازىلاپمۇ قويمىغىنىڭنى قارا سەپ ك، ـــ ئادۇرجان چىراغ كۆتۈرگۈچىگە ھوميىپ قاراپ قويدى.

ـــ ئىشىنىڭ ئالدىراشلىقىدا، ـــ دېدى چىراغچى غودۇكشىپ.

بۇ چۇماقچىلارنىڭ ئىشى ھەقىقەتەنمۇ ئالدىراش بولاتتى. تۇتۇپ كېلىنگەن ئادەملەرنى سوراق قىلىش، باغلاش، ئېسىش، ئۇرۇش، قىيىن ـ قىستاقتا ئېلىپ ئىقرار قىلدۇرۇشلارنىڭ ھەممىسى شۇلارنىڭ ئىشى ئىدى. تىنچىق گەمىدە ئادەملەرنى كۈنىگە قانچە قېتىمدىن قامچىلاپ، ۋارقىراپ ـ جارقىراپ تىللاش، يوق ئىشلارنى ئىقرار قىلدۇرۇش...

بۇ ئىشلارغا خېلى جىق كۈچ ۋە ۋاقىت سەرپ قىلغاندىن تاشقىرى، تەرلەپ چۆپ بولۇپ كېتەتتى.

گەمە ئىچى بولسا، ئاخشىمى تونۇردەك قىزىپ كېتەتتى، ئۇنىڭدىن قانداقتۇر زەي ئارىلاش نەمخۇش قاڭسىق پۇراق چىقىپ تۇراتتى.

گەمىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قېيىشتۇرۇپ باغلاپ تاشلانغان ئىككى كىشى ئىگراپ ياتاتتى. گەمە تېمىدا قولىنى قايىرىپ باغلاپ ئېسىپ قويۇلغان ئىككى ئادەم ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئىگراشلىرى ۋە تىنىقى ئاران ئاڭلىناتتى. كىرگەنلەر خۇددى ئاچ قالغان بۆرىدەك ئۇلارغا كۆزلىرىنى

پارقىرىتىپ قارىشاتتى. ھەممىنىڭ ئالدىدا ماڭغان ئادۇرجان سىم قامچىنىڭ تۇش قاپلانغان دەستىسى بىلەن ئېسقىلىق تۇرغانلاردىن بىرىنىڭ بېشىغا تاراس قىلىپ ئۇرغاندىن كېيىن سورىدى:

— ئېيتە، ئويلاندىڭمۇ؟

تۇتقۇن ئىگرىغىنىچە جىم تۇراتتى.

— ئېيت دەيمەن، ئابدۇراخمان ساڭا قانداق ۋەزىپە تاپشۇرغان؟

— بىز پۇقراغۇ! — دېدى باغلاقتىكى كىشى تولغانغان پېتى.

— پۇقرا بولساڭ نېمە بوپتۇ؟ ئېيتە گۇي! — ئارقىدىنلا تاراس — تاراس قىلىپ ئىككى قامچا ئۇردى.

— ئېيتاي، ئېيتاي... ئۇ دېگەن ھاكىم تۇرسا، ئۆيگە كەلسە نېرى تۇر دېيەلەيمىزمۇ...

— يەنە ھاكىم دەيسەنغۇ؟ ئۇ دېگەن ئوغرى، قىزىل پاچاقلارنىڭ باشلىقى! — دېدى ئادۇرجان. ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپ، ئۇ كىشىنى قامچا بىلەن تۆت — بەشنى ئۇرۇۋەتتى — ده، ئاندىن ئىككىنچىسىنى نوقۇپ، — سەن ئېيتە، قانداق ۋەزىپە تاپشۇرغاندى؟ — دېدى.

— بىر ئوتلام سۇ بەرگەن بولسىلا! — دېدى باغلاقتىكى كىشى زارلىنىپ.

— ئېيتساڭ سۇمۇ بار، قايماق چايمۇ بار.

— نېمىشقا ئىشەنمەيدىغانسىزلەر، ئۇ دېگەن تۇرپاننىڭ ھاكىمى، بىز دېگەن پۇقرا، ئۆيىمىزگە كەلگەن ھاكىمنى نېرى كەت دېيىشكە ھەددىمىزمۇ؟

— ۋۇ، ئاناڭنى! — ئادۇرجان ئۇنىمۇ سىم قامچا بىلەن بىرقانچىنى ئۇرۇۋەتتى.

باغلاقتىكىلەرنىڭ بىرى جېلىل، يەنە بىرى بولسا، ئوغلى قاھار ئىدى. ئابدۇراخمان مۇھىدى شەھەر ئىچىدە ئۆز ھاياتىغا خەۋپ يۈزلەنگەنلىكىنى سېزىپ، كېچىسى ئارغامچا بىلەن شەھەر سىپىلىدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ چاتقال تەرەپكە كېتىۋېتىپ، يول ئۇستىدە بۇ كىشىلەرنىڭ ئۆيىگە چۈشۈپ، ئاز ۋاقىتتىن كېيىنلا يۈرۈپ كەتكەنىدى. تېررورچىلار شۇ سەۋەبتىن

ئاتا ـ بالا ئىككىسىنى تۇتۇپ كېلىپ سوراق قىلماقتا ئىدى.
ئادۇرجان باغلاپ تاشلانغانلارنىڭ بېشىغا كېلىپ دېۋەيلەپ، ئاردىدىن بىرىنىڭ بېشىغا بىرنى تەپتى ـ دە:
ـــ ئېيتە، جۇمە يانغان كېچىسى ئۆيۈڭگە كەلگەن كىم؟
ـــ خۇدا ھەققى بىر يۇتۇم سۇ بەرگەن بولسىلا!
ـــ ئېيتە، ئېيتساڭ ھەممە نېمە بېرىمىز. ئېيتمىساڭ ساڭا سۇيدۇكمۇ يوق. ئوغرىلارنىڭ نېمىسىنى يوشۇراتتىڭ، ئېيتە!
ـــ ھېچكىم كەلمىسە، نېمىسىنى ئېيتىمەن.
ئادۇرجان ئۇنى تاشلاپ يەنە بىرىنىڭ بېشىغا بىر تېپىپ، ئۇنى سوراق قىلدى:
ـــ سەن ئېيتە، ملتىقنى قەيەرگە يوشۇردۇڭ؟
ـــ نەدىكى ملتىقنى؟
ـــ يەنە نەدىكىنى دەيسىنا، سەندە يوق نەرسىنى باشقىلار قانداق بىلسۇن؟ ئېيتە، جاھىللىق قىلىپ پايدا تاپالمايسەن!
ـــ خۇدا ھەققى...
ـــ ۋۇ... ئاناڭنى!...ـــ ئادۇرجان ۋەھشىيلەرچە ئۇنى تۆت — بەش قامچا ئۇرۇپ، ئاندىن بىرنەچچىنى تەپتى. باغلاقتىكىلەر ئاچچىق ئىگرايىتتى.
بۇلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ بولغۇچە تەرلەپ، پىشىپ كەتكەن لى خۇگيۇن گەمىدىن چىقىپ، ھويلىدا ساپ ھاۋا سۈمۈرگەچ ئۇيان ـ بۇيان ماڭدى. بىرئازدىن كېيىن مىيقىدا كۈلۈپ:
ـــ سىلەرنىڭ ئىشىڭلار كېچىك بالىنىڭ ئويۇنى ئىكەن. ئۇنداق قىلىپ گۇناھكارلارنىڭ ئاغزىدىن گەپ ئالغىلى بولامتى، ـــ دېدى ئۇ نارازى بولۇپ. ئادۇرجان قاتارلىق كىشىلەر باشلىقنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ تېنى شۇركەنگەندەك بولدى. لى زۇجاڭ بىردىنلا ئۆز ئادەملىرىنى چاقىرىپ قالدى:
ـــ خېيباڭ!
ـــ بار.

ـــ ئابلاجان، قېنى سىلەر سوراق قىلىپ كۆرۈڭلارچۇ، ئىقرار قىلمىغىنىنى مەن كۆرەي.

ـــ خوپ، باشلىق.

لى خۇگيۇن مېھمانخانىغا كىرىپ بىر تال تاماكا چېكىپ ئارام ئالدى. ئادۇرجان ئۇنىڭ ئالدىدا پاپپېتەك بولۇپ، چاي قۇيۇپ تۇراتتى. ئۆي خىزمەتچىلىرى شىرەگە قايتىدىن قەنت ـ گېزەك تىزىپ، كەچلىك زىياپەتكە تەييارلىق كۆرۈشتى. ئاشخانىدا قىزىقانىڭ توكۇلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇ ئارىلىقتا لى خۇگيۇن ئادۇرجاننىڭ قىسمەن دوكلاتلىرىنى ئاڭلاپ، بەزەن يوليورۇقلارنى كۆرسەتكەن بولدى. پىرىم سائەت ئۆتە ـ ئۆتمەيلا خېيباڭ قايتىپ كىردى. ئۇ ئىشكىنىڭ سىرتىدىنلا «ئاناڭنى خۇمسلا» دەپ تىللاپ كىردى.

ـــ قانداق بولدى؟ ـــ لى خۇگيۇن تەقەززالىق بىلەن سورىدى.

ـــ جېنى بوش خۇمسلار ئىكەن، ـــ دېدى خېيباڭ كۆلۈمسىرەپ. ھازىرلا ئىككى كىشىنى ھاياتىدىن ئايرىۋېتىپ كىرگەن خېيباڭ شۇ تاپتا ئىككى قۇشقاشنى ئۆلتۈرگەنچىلىكمۇ ئەيمەنمەستىن قولىنى ھۆل لۆڭگىگە سۈرتەتتى.

ـــ بوپتۇغۇ، مەيلى ئەمەسمۇ! ـــ دېدى لى خۇگيۇن بېپەرۋالىق بىلەن.

ـــ ئۆلۈكنى قانداق قىلىمىز؟ ـــ ئادۇرجان يوليورۇق سوراپ لى خۇگيۇنىڭ كۆزىگە قارىدى، ـــ تەييار قۇدۇق بار، كۆمۈپ تاشلايمۇ؟

ـــ ياق، مەن ئالۋاستى قويۇپ بەرمەكچىمەن، ـــ دېدى لى خۇگيۇن سىرلىق سۆزلەپ. ئادۇرجان داڭقېتىپ توختاپ قالدى، ـــ ئۆلۈكنى سىپىلىدىن تاشلۇۋېتىش كېرەك. ئەتىلىككە خەلق تۇرپانغا كىم كەلگەنلىكىنى بىلىپ قالسۇن.

ـــ ياخشى چارە، ـــ دېدى ئادۇرجان ئاغزىنى يالاق قىلىپ، ـــ خەلقنى مۇشۇنداق قورقۇتۇپ قويماي بولمايدۇ.

بۇلار زىياپەت ئۈستىلىنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشۇپ ھاراق ئىچىشىپ. ھاراق بۇسلىرىنى بۇرقۇتۇپ ئولتۇرۇپ «گاۋشىڭ...» دەپ بويۇن تومۇر-

لىرى كۆپۈپ كەتكۈچە ۋارقىراپ، ئۆينى بېشىغا كىيىشتى. پات ـ پات سائىتىگە قاراپ ئولتۇرغان لى خۇگيۇن بىردىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ:

ـــ سائەت بىر بولۇپ قاپتۇ، ـــ دېدى ئادۇرجانغا قاراپ. «كانتۇ» بىلەن «قاشقا» ئىككىسى گەمىدىكى ئىككى جەسەتنى سۆرەپ چىقىپ ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلىدى. لى خۇگيۇن جەسەتكە ئېگىشىپ قارىغاندىن كېيىن:

ـــ سىلەر مۇشۇنداق تاشلىماقچىمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ شۇنداق. شەرقىي دەرۋازىغا يېقىن ئاپىرىپ تاشلىماقچى.

ـــ سىلەردە تىرناقچىلىكمۇ ئەقىل يوقكەن، ـــ دېدى لى خۇگيۇن ئەتراپتىكىلەرگە ھوميىپ قاراپ. ئۇ شارت قىلىپ خەنجىرىنى چىقارىدى، ـــ مۇشۇ پېتى تاشلىساڭلا بولامدىكىنە! ئەخمەقلەر، ـــ دېدى ـ ده، خەنجەر بىلەن ئۆلۈكلەرنىڭ يۈز تېرىسىنى سەككىز ـــ ئون يەردىن تىلىپ تاشلاپ، ئارقىدىن ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى ئويدى، بۇرنىنى كەستى. ئاندىن كۆرەڭلىك بىلەن، ـــ قېنى، نوچى بولساڭلار تونۇپ بېقىڭلار ـ چۇ، ـــ دەپ ئەتراپتىكىلەرگە قاراپ قويدى. ئەتراپتا تۇرغانلار بىر ـ بىرلەپ ئېگىشىپ قاراپ ئۆلگۈچىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى زادىلا تونۇيالماي، لى خۇگيۇننىڭ بۇ كارامىتىگە ھەيران بولۇشتى.

ـــ قايسى دادىسى، قايسى بالىسى، ھېچنېمىسىنى تونۇغلىسى بولمىدى، ـــ دېدى ئاردىن بىرى بېشىنى كۆتۈرۈپ.

ئاق تېررورلۇق ئاۋغۇستىنىڭ ئاخىرغىچە شۇ تەقلىدتە دەھشەتلىك ھۆكۈم سۈردى. پۈتۈن شەھەر، يېزا ـ قىشلاقلارنى ۋەھىمە قاپلىدى. خەلقلەر كېچىسى ئۆيلىرىدە ياتالماي قوناقلىقلاردا، كارىزلاردا، تەك ئاستىدا جان ساقلاشتى. لى خۇگيۇن شۇ نۆۋەتتە تۇرپاننىڭ ئۆزىدىلا ئوتتۇزدىن ئوشۇق بىگۇناھ دېھقانىنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى. ئۇنىڭ پېچان ناھىيىسىدىكى ئادەملىرىمۇ ئوندىن ئوشۇق گۇناھسىز دېھقانىنى دەھشەتلىك ئۆلتۈرۈپ، تۇرپان ـ پېچان ـ توقسۇن خەلقلىرىنىڭ مەگگۇ ئېسىدىن چىقارمايدىغان خاتىرە قالدۇردى.

3

ئۇچ ۋىلايەتتىن باشقا جايلاردا ھەربىي ھالەت، ئاق تېررورلۇق داۋام قىلىۋاتاتتى. چوڭ مۇشۇك ئۇرۇمچىدە، ئاسلانلار ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەردە ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. ئومۇمىي ۋەزىيەتتىن قارىغاندا، ۋىلايەت ـ ناھىيىلەردىكى مەمۇرىي ئورگانلار مەغرۇر مۇشۇك ئالدىدا تىترەپ ياتقان نىمجان چاشقانلىقى ئۆزىلا بولۇپ قالغانىدى. ۋالىيلار ئۆز يېرىدىكى گېنېرالالرنىڭ، ھاكىملار ئۆز ناھىيىسىدىكى پولك ـ باتالیون كوماندىرلىرىنىڭ كۆزىگە ۋە سىزغان سىزىقىغا قاراپ ئىش قىلاتتى. چوڭ ـ كىچىك ئىدارە ـ جەمئىيەتلەر يېغىن ئاچماقچى بولسىمۇ، ئالدى بىلەن ھەربىي قىسىملارغا مەلۇم قىلىپ، ئۇلارنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالمىغۇچە ئاچالمايتتى. توي ـ تۆكۈن، بەزمە ـ باراۋەتلەردىمۇ پولك، باتالیون كوماندىرلىرىنى چىللاپ، تۆردە ئولتۇرغۇزمىغىچە مەرىكىنى ئۆتكۈزەلمەيتتى. ھەممە ئادەم، مۇشۇك، ئاسلانلارنىڭ مۇجۇپ تاشلىشىدىن ئەندىشە قىلاتتى. تۇرپان ـ پىچان ـ توقسۇندا ھەممىدىن ئېغىر ئىدى. بىرىنچى دەرىجىلىك ھەربىي ھالەت ئاخىرلاشمىغان، ئاق تېررورلۇق، ئۆلۈم ۋەھىمىسى تېخى بېسىلمىغان ئىدى. پۇتكۇل ئۇچ ناھىيە قارىلىق ھازا، ناله ـ پەرياد بىلەن قاپلانىدى. خەلقنىڭ زارىغا چىداپ تۇرغىلى بولمايتتى. گەپ قىلسا تىل، گەپ قىلمىسا دىل كۆيەتتى.

خەلقنىڭ مۇڭ ـ زارى ئۇرۇمچى كوچىلىرىدىمۇ ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇنىڭ بىلەن كىمنىڭ كارى بولسۇن! ئۆلۈپ كېتىۋاتامدۇ، كۆيۈپ كېتىۋاتامدۇ ھېچكىم قۇلاق سالمايتتى. ئاران تۇرغان يۇرىكىم زەردار بولۇپ ئېقىپ كەتمىسۇن دەپ، مۇڭ ـ زار ئاڭلاشنى ھېچكىم خالىمايتتى. ئاڭلىغانىنىڭ پايدىسى يوق. شۇڭا ئاڭلىغاندىن ئاڭلىمىغان تۇزۇك، كۆرگەندىن كۆرمىگەن تۇزۇك دەيدىغانلار، ئاڭلىغان بىلەن قولۇمدىن قانچىلىك ئىش كېلەتتى دەيدىغانلار، ئەلەمگە چىدىماي قاۋاقخانىغا كىرىپ كېتىدىغانلار... ھەر خىل، ئەمما ئىشىنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلىپ، ئامال يوق

دەيدىغانلار كۆپ ئىدى. لېكىن كۆكۈل بۆلىدىغانلارنىمۇ يوق دەپ ئېيتقىلى بولمايتتى.

شۇ كۈنى ئەتىگەندىلا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قورۇسىغا بىر قارا پىكاپ كىرىپ كەلدى. پىكاپتىن ئادەتتە ئۆزىنى بىتەرەپ ـــ خالىس ھېسابلايدىغان بىر ئەرباب چۈشۈپ، باش كاتىپ ئىشخانىسىغا قاراپ ماڭدى. بەختكە يارىشا باش كاتىپ بار ئىدى. چارەك سائەتتىن كېيىن بۇ ئەرباب باش كاتىپ بىلەن بىللە چىقىپ رەئىس ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى.

رەئىس بۇ ئەربابنى سەمىمىي قوبۇل قىلدى.

سالام ـ سائەتتىن كېيىن ئولتۇرۇپ بەزەن مەسىلىلەر ئۈستىدە سۆھبەتلەشتى. خالىس ئەرباب شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادى، مەدەنىيىتى، مائارىپى، خەلق تۇرمۇشى قاتارلىق مەسىلىلەر توغرىسىدا ئۆزىنىڭ خالىس كۆز قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئىجابىي پىكىر تەقدىم قىلدى، ئەڭ ئاخىردا نۆۋەتتىكى سىياسىي ۋەزىيەت ئۈستىدە توختالدى:

ـــ ئاڭلاشلارغا قارىغاندا جايلاردا ھەربىي ھالەت داۋام قىلىۋاتسا كېرەك، ـــ دېدى ئۇ چىرايىغا ئىنسانىي ئېچىنىشلىق تۈس يۈگۈرۈپ، ـــ بولۇپمۇ تۇرپان ـ توقسۇن ـ پىچان ناھىيىلىرىدە ئەھۋال تېخمۇ ئېغىر، گەرچە بۇ ئىشلار ھەربىي قىسىملارنىڭ قولى بىلەن بىۋاستە ئىشلىنىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئىشنىڭ بىر بېشى يەنىلا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە چېتىلىدۇ. كېيىنچە ئەگەر مەركەزگە ئاڭلىنىپ مەسئۇلىيەت سۈرۈشتە قىلىنىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا مەركەز ھەربىي قىسىملارنى ئەمەس، بەلكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى تۇتىدۇ. بۇ ھەقتە بىرئاز ئويلاپ كۆرۈشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلماقتىمەن.

ـــ بۇ ھەقتە بىزمۇ ئويلاشقان. بىراق نېمە ئامال! ـــ دېدى رەئىس ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ـــ ۋاقتى كەلگەندە بىزمۇ بىرنېمە دەرمىز، دەپ ياتتۇق.

ـــ رەئىس ئەپەندىنىڭ ئويلىغىنى توغرا. بۇ ئىشنى شۇنداق قىلماي بولمايدۇ، ـــ خالىس ئەرباب رەئىسنىڭ پىكرىگە قوشۇلغانلىقىنى ئىزھار قىلىپ، بىرئاز توختىۋالغاندىن كېيىن بىر مەسلىھەت پىكرىنى ئوتتۇرىغا

قويدى، ـــ نۆۋەتته هەممىدىن مۇھىمى، خەلق كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىپ، تىنچ ھايات كەچۈرىدىغان ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىش. بۇ توغرىدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۇچ ناھىيىگە تەشەببۇسكارلىق بىلەن بىرەر تەشۋىقات ئۆمىكى ئەۋەتىپ خەلقتىن ھال سوراشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئويلىشىپ كۆرسە قانداق بولار! بۇ مېنىڭ شەخسەن پىكرىم. ئەگەر ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بۇ تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا كۆتۈرۈپ چىقسا، جانابىي باش قوماندانمۇ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى مۇمكىن!...

خالىس ئەرباب ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن رەئىس بىلەن باش كاتىپ ئۇزاق ئويلىشىپ، شۇنداق قىلماي بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىشتى.

ئەتىسى ئۇ ئىككىسى باش قوماندانىنىڭ ھوزۇرىغا بارغاندا باش قوماندان رەئىس بىلەن باش كاتىپنى سەممىي قوبۇل قىلدى. ئۇلار ئۆزئارا ئامانلىق سورىشىپ بىر ئىستاكاندىن چاي ئىچىشتى. باش قوماندانـ نىڭ كەيپى چاغ ئىدى. كۆزلىرىدىن مەمنۇنلۇق ئالامەتلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ھەربىر قارىشىدا «سۆزلەڭلار، قانداق ئىش ئۈچۈن كەلدىڭلار؟ مەن تامامەن قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەيمەن» دېگەنلەر ئىپادىلىنەتـ تى. رەئىس پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي مۇددىئاسىدىن سۆز ئاچتى:

ـــ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت، ـــ دېدى ئۇ ئاستا ۋە تۆۋەن ئاۋازدا سالماقلىق سۆزلەپ، ـــ تۇرپان ـ پىچان ـ توقسۇن ناھىيە خەلقلىرىدىن ھال سوراش ئۈچۈن بىر تەشۋىق ـ تەسەللى ھەيئىتى ئەۋەتىشنى ئويلاشـ تۇق. بۇ توغرىدا باش قوماندان ئەپەندىنىڭ سەمگە سېلىش ۋە پىكىر ئېلىش يۈزىسىدىن كېلىپ ئولتۇرۇپتىمىز!

رەئىسنىڭ سۆزىنى باش كاتىپ تېخىمۇ تولۇقلاپ تەرجىمە قىلىپ ئاڭلاتقاندا، باش قوماندان مەمنۇنىيەت بىلەن قۇلاق سالدى.

ـــ ياخشى پىكىر، ئوبدان ئويلىنىش بوپتۇ. باش شتاب تامامەن قوللايدۇ، ـــ دېدى ئۇ خۇشال كەيپىيات بىلەن، ـــ بۇ ئىنتايىن مۇھىم خىزمەت، ئەسلىدە بالدۇرراق شۇنداق قىلىش زۆرۈر ئىدى. خەير، ھېلىمۇ كېچىككەن ھېسابلانمايدۇ.

رەئىس بېشىنى لىڭشىتىپ باش قوماندانىنىڭ سۆزىنى توغرا تاپقانلـ

قىنى ئىپادىلىگەچ باش كاتىپقا قاراپ قويدى. ئۇنىڭ قاراپ قويۇشى كېيىنكى سۆزلەرنى ئۆزىگىز سۆزلەڭ دېگەندىن بېشارەت ئىدى. باش كاتىپ سۆزلەشكە باشلىدى.

— بىز بۇ ھەيئەتنى ھەر مىللەت، ھەر ساھە زاتلىرىدىن تەشكىل قىلماقچىمىز، ئادەم سانى توغرىسىدا تېخى بىر يەرگە كەلمىدۇق، باش شتابتىن قوشۇلىدىغان ئادەم سانىغا قاراپ، ئاندىن بۇ ھەقتە ئويلاشماقچى.

— ئەتراپلىق ئويلىنىپسىزلەر، — باش قوماندانىنىڭ كۆزلىرى ئويناپ كەتتى. ئۇ مەمنۇن بولغان ھالدا سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئەسلىدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۈيۇشتۇرغان ئىشقا باش شتابتىن ئادەم قوشۇلمىسا بولاتتى، بىراق تۆۋەندىكىلەرنى بىرنېمە دەپ كەتكىلى بولمايدۇ. ئۇلار خېلى يامان، بەزىدە ئۇلارغا باش قوماندانمۇ ئىگە بولالماي قالىدۇ.

رەئىس بىلەن باش كاتىپ «شۇنداق، شۇنداق» دېگەندەك بېشىنى ئانچە ـ مۇنچە لىڭشىتىپ ئولتۇراتتى. باش قوماندان مىيقىدا كۈلۈمسىرەپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— باش شتابتىن بىرەر كۈچلۈك ئادەم قوشۇلۇشى كېرەك. ئۇنداق قىلمىساق، مەمۇرىيەتتىن بارغان ئۆمەكنى ئاۋارە قىلىشى، ھەتتا ئوچ ناھەيىنى ئايلىنىپ چىقىش ئىمكانىيىتىدىنمۇ مەھرۇم قالدۇرۇشى مۇمكىن، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، شۇنداق.

تەشۋىق ـ تەسىلى ئۆمكى تەشكىل قىلىندى. ئۆمەك باشلىقلىقىغا باش قازى ئابدۇلئەزىز چىڭگىزخان دامۇللا ھاجى تەينىلەندى. ئۆمەك تەركىبىگە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مۇشاۋىرلىرىدىن بىرقانچە كىشى، باش شتابتىن سىياسىي باشقارمىنىڭ مۇدىرى لايىڭ كېشۇن قاتناشتۇرۇلدى.

4

«جەمىش» ماركىلىق كانادادا ئىشلەنگەن ھەربىي ئاپتوموبىل تاش-

يولدا ئۇچقاندەك كېتىۋاتاتتى. داۋانچىك كۆۋرۈكىگە يەتكەندە شوپۇر بىردىنلا قاتتىق تورمۇز قىلدى. ئۇستىدە ئولتۇرغانلار نېمە بالا بولغاندۇ، دەپ چۆچۈشتى. كابىنكىدا ئولتۇرغان ھەربىي باشلىق (باش شتابتىن قوشۇلغان كىشى) يەرگە چۈشۈپ، ئۇستىدە ئولتۇرغانلارغا قاراپ:

— چۈشۈڭلار! — دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئۇنىڭ ئەلپازى بۇزۇق كۆرۈنەتتى، چىرايىدىن مۇز يېغىپ تۇراتتى. قولىنى ئارقىغا تۇتقان باشلىق ئاپتوموبىلدىن چۈشۈۋاتقانلارغا قاراپ تاكى ھەممە ئادەم چۈشۈپ بولغاندا ئاندىن سۆز ئاچتى، — دىققەت! — دېدى ئۇ ئاۋازىنىڭ بولۇشچە ۋارقىراپ، ئاندىن كىشىلەرگە تەكشى قارىۋېلىپ سۆزلەشكە باشلىدى، — بىرەر سائەتكە قالماي باردىغان جايىمىزغا بارىمىز، ھەممىڭلارغا مەلۇم، ئوچ ناھىيە ھازىر ھەربىي ھالەتتە. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەربىر كىشى مەيلى كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر تەرتىپكە ئالاھىدە دىققەت قىلىشىڭلار كېرەك. ناھىيىلەرگە بارغاندا قالايمىقان سۆز ـ ھەرىكەتتە بولماڭلار، كىشىلەر بىلەن ئۆز مەيلىڭلارچە كۆرۈشۈپ، سىرداشماڭلار. بارلىق ھەرىكەت قوماندانلىققا بويسۇنۇشى، مېڭىش ـ تۇرۇش تەشكىللىك بولۇشى كېرەك. خلاپلىق قىلساڭلار جازاغا تارتىلسىلەر، ئاڭلىدىڭلارمۇ؟

ئۇنىڭ ئاۋازى تاغ تۈمشۇقلىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، ئەكس سادا پەيدا قىلىپ، تېخىمۇ دەھشەتلىك ئاڭلىناتتى. داۋانچىك ئېغىزىدا داۋاملىق چەقىپ تۇرىدىغان تاغ شامىلىدا ئۇنىڭ سۆزلىرى ئاچ بۆرىلەرنىڭ ھۇۋلاشلىرىدەك ئاڭلىناتتى. ئۆمەك ئەزالىرىنىڭ قانداق ھالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى چۈشىنەلمەي بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

— چىقىڭلار، چاپسان بولۇڭلار! — كىچىك بالىنى سەتلىگەندەك ئاچچىق توۋلاپ بېرىلگەن بۇيرۇقتىن ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىشقا مەجبۇر بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشقان ۋەكىللەر بىر ـ بىرلەپ ئاپتوموبىلغا چىقىشتى.

ئاپتوموبىل داۋانچىك غولىدىكى ئەگرى ـ توقاي تاشيولدا ئۇچقاندەك كېتىۋاتاتتى. ئۆمەك ئەزالىرىنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشكەن، بېشى ساڭگىلىغانىدى. ھەركىم ئۆز خىيالى، ئۆز غېمى بىلەن ئولتۇراتتى. ۋەكىل-

لەر ئۆزلىرىنىڭ سالاھىيىتىدە بولغان ئۆزگىرىشكە ھەيران بولۇشۇپ، ئۆزلىرىنى گويا بەختىياش ئاسلاننىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان چاشقاندەك نەمجان ھېس قىلىشتى. ئاپتوموبىل ئۇچقاندەك ئىلگىرىلەيتتى. تاشيولنىڭ قىرچىنتاللىقىنى يېرىپ ئۆتكەن قىسمىدا ئۇرۇمچى تەرەپكە قاراپ تۇرغان ئۆزىگە ئوخشاش يەنە بىر ھەربىي ئاپتوموبىلنى يانداپ ئۆتۈپ كەتتى.

بۇ ئاپتوموبىل لى خوجىيۇننى تۇرپاندىن قايتۇرۇپ چىققان ئاپتوموبىل ئىدى. لى خوجىيۇن شۇ تاپتا بولۇق قىرچىنتاللار ئارىسىدىن شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان سۇ بويىدا ئۆز ئادەملىرى بىلەن ئولتۇرۇپ ئۇزۇم يېۋاتاتتى. ئۇ كوزۇپقا قىزىل شەلپەر تارتىلغان ئاپتوموبىلنىڭ ئۇچقاندەك ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ناھايىتى ئېنىق كۆرۈپ ئولتۇردى. ئۇ شوندىاق بىر ئاپتوموبىلنىڭ ئۆتىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭدىكى ئادەملەرنىڭ لى خوجىيۇن ئوينىغان تراگېدىيىنى ئاخىرلاشتۇرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى.

ئاپتوموبىل ئۇزاپ، كۆزدىن غايىب بولغۇچە قاراپ تۇرغان ئابلاجان قايىرىلىپ ئۇزۇم سېۋىتىگە ئېگىشىپ، ئوبدان پىشقان ئۇزۇمدىن بىر ساپاق تاللۇېلىپ سۇدا چايقىغاندىن كېيىن لى خوجىيۇننىڭ ئالدىغا ئەكەلىدى ـ دە:

ـــ ماۋۇ، مەرۋايىتتەك ساپسېرىق مەي باغلاپ پىشقان ئۇزۇمكەن. قوللىرىدىكىنى تاشلاپ ماۋۇنى يېسىلە، زۇجاڭ، ـــ دەپ ھەجايىدى.

ـــ يارايسەن، ـــ دېدى لى خوجىيۇن قولىدىكى ئۇزۇمنى تاشلىۋېتىپ، ئابلاجان ئەكەلگەن يېڭى ئۇزۇمنى ئالدى ۋە، ـــ كۆكۈلدىكىنى تاپىدىغان ياراملىق يىگىتسەن! بۇ قېتىم سەندىن رازى بولدۇم. خىزمىتىڭ يارىدى. ئۇرۇمچىگە چىققاندا ئاكاڭ سېنى ئوبدان رازى قىلىدۇ، سەن خاتىرجەم بول، ـــ دېدى ئۇ كۈلكە ئارىلاش سۆزلەپ.

ـــ ئۇ تەرەپلىرىدىن مەن خاتىرجەم، لېكىن بىر ئىش كاللامدىن ئۆتمىدى، ـــ ئابلاجان بېشىنى چايقاپ قويدى.

ـــ ئېيتە، قېنى قانداق ئىش كاللاڭدىن ئۆتمىدى؟

ـــ بىز نېمىشقا تۇرپاندىن قايتىپ چىقتۇق؟ مەن تېخى كەم دېگەندە بىر ـ ئىككى يۈز ئادەمنىڭ كاللىسىنى كېسىپ ئاندىن قايتارمىز

دەپ ئويلىغاندىم، لېكىن تەرەپىال قايتماقچى بولغىنىمغا ھەيران قالدىم!

ئابلاجاننىڭ نارازىلىقى كۆزىنىڭ ئاق پاختىسىنى چىقىرىپ ساراڭ كالىدەك ئۇيان ـ بۇيان قاراشلىرىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. لى خۇگيۇن ئۇنىڭ غەلىتە قاراشلىرىغا قاراپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

قاسساپ بىر قوينى ئارتۇق ئۆلتۈرسەم بىر جۇپ بۆرەك ماڭا قالىدۇ دەپ، جىقراق ئۆلتۈرگۈسى كېلىشى مۇمكىن. ئابلاجان نېمىنى ئويلاپ بىر ـ ئىككى يۈز ئادەمنى ئۆلتۈرۈشنىڭ گېپىنى قىلىدىغاندۇ! بۇ بىر سىر.

ـــ خاتىرەڭنى جەم قىل، بىز يەنە كېلىمىز، ـــ دېدى لى خۇگيۇن ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياساپ. ئۇ بۇ سۆزلەرنى قىلىۋاتقاندا نېمە ئۈچۈندۇر بىر قېشى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى.

ـــ راستمۇ، زۇجاڭ! قاچانلاردا كېلىمىز؟ ـــ چىرايى ئېچىلغان ئابلاجان كېلىدىغان ۋاقىتنى سوراپ تۇرۇشىغا، ئارقا تەرەپتىن «پاڭ» قىلىپ ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى. ھېڭسىگە ئوق يېگەن ئابلاجان پالاققىدە يەرگە يىقىلدى. ئۇ ئوقنى لى زۇجاڭنىڭ كۆز ئىشارىتىگە قاراپ خېيباڭ ئاتقانىدى.

ـــ ئابلاجان يارايتتى، بىراق ئىشەنگىلى بولمايدۇ ـ دە! ـــ دېدى لى خۇگيۇن سوزۇلۇپ ياتقان ئابلاجاننىڭ جەسىتىگە قاراپ. ئۇ قولىدىكى ئۇزۇمنى چۆرۈۋېتىپ، يەكچەشمە بىلەن خېيباڭغا قارىدى، ـــ مەخپىيەتـلىكنى ساقلاش زۆرۈرىيىتىدىن شۇنداق قىلىشقا توغرا كەلدى. بۇنى چۈشىنىدىغانسىلەر؟

ـــ چۈشىنىمىز، ـــ دېدى خېيباڭ ئالدىن جاۋاب بېرىپ، ـــ مانا ئەمدى خاتىرجەم بولدۇق.

ـــ ئابلاجان شاللاق نەرسىتى، مانا ئەمدى ئىنىس ـ جىنمۇ بىلمەيدۇ، ـــ دېدى يەكچەشمە لى خۇگيۇننىڭ كۆزىگە قاراپ.

ـــ يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ كۆرگىنە، خېيباڭ، نېمىسى باركىن، ـــ دېدى لى خۇگيۇن.

ـــ ئون سەر ئاق تەڭگىسى بار ئىكەن، ـــ دېدى خېيباڭ ئابلاجاننىڭ يانچۇقىدىن ئالغان كۈمۈش تەڭگىنى ئالقىنىدا شاراقلىتىپ.

— بۇ پۇلنى سەن ئال! — دېدى لى خۇگيۇن ئۇنىڭغا قاراپ، — لېكىن باشقىچە ئويلاپ قالما جۇمۇ. بۇ تېخى ھېساب ئەمەس. ئۇرۇمچىگە چىققاندا دېگەندەك رازى قىلىمەن.

— ھەرگىز ئۇنداق ئويلىمايمەن، زۇجاڭ.

— كەتتۇقمۇ، ماڭايلى، بولمسا! — دېدى لى خۇگيۇن ئاپتومو-بىل تەرەپكە ئۆرۈلۈپ. ئۇ بەش — ئالتە قەدەم ماڭغاندىن كېيىن بىردىنلا توختاپ ئارقىغا قاردى، — بولماپتۇ، ئۇنىڭ ئۆلۈكى بەك ئوچۇق يەردە قاپتۇ. دالدىغا ئاپىرىپ قويساق قانداق؟ — دېدى ـ دە، جەسەت تەرەپكە قاراپ ماڭدى. يەكچەشمە بىلەن خېيباڭ تەڭ دېگۈدەك كەلگەندى.

— سۆرە، سەل ئىچكىرىرەك تارتىپ قوي، — دېدى لى خۇگيۇن بۇيرۇق قىلىپ. خېيباڭ ئابلاجاننىڭ پۇتىدىن تۇتۇپ سۆرىمەكچى بولۇپ ئېڭىشتى، «پاڭ» قىلغان ئوق ئاۋازى بىلەن تەڭ خېيباڭ دۈم چۈشۈپ ئابلاجانغا جورا بولدى.

— ئابلاجانغا ئىشەنمىگەن يەردە سەن گۇيغا ئىشەنگىلى بولاتتى-مۇ، — دېگىنىچە شارت قىلىپ يېنىدىن خەنجەرنى سۇغاردى ـ دە، ئىككى ئۆلۈكنىڭ يۈز ـ كۆزىنى تىلىپ، تونۇغلىق بولمايدىغان ھالەتكە كەلتۈردى. ئاندىن يەكچەشمە بىلەن بىرلىكتە ئاپتوموبىلغا قاراپ يول ئالدى.

× ×

بۇ ئويۇننى ئەنە شۇنداق ماھارەت بىلەن ئوينىغان جانابى باش قوماندان، ئاردىدىن ئوتتۇز يىل ئۆتكەندىن كېيىنلا تۇرپان ـ پىچان ـ توقسۇن خەلقلىرىدىن ئەپۇ سورايمەن، دەپ ئۆزرىخاھلىق بىلدۈردى.

خېدىسخان

1

ـــ سەن كېتىۋەر، چاپسان بول، مەن توسۇپ تۇرىمەن، ماڭا قارىماستىن ھەيدەپ كېتىۋەر!

سىيتىنىڭ جىددىي ۋە كەسكىن سۆزلىرى، يۈزگە يېقىن قوي، كالا پادىسىنى داۋاندىن ھەيدەپ چۈشۈپ كېتىۋاتقان خېدىسخانغا بىرمۇبىر ئېنىق ئاڭلانغانىدى.

بۇ جىددىي پەيت ئىدى. داۋاننىڭ شەرق تەرىپىدىن يۈزدىن ئارتۇق دۈشمەن باستۇرۇپ كېلىپ قالغانىدى. ئۇلار چۇقان ـ سۈرەن بىلەن داۋانغا يامىشىپ بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى تىزىلىپ ئۆرلەپ كېلەتتى. سىيت بەتلەگلىك قارا ملتىقىنى ئەپچىل بىر جايغا قوندۇرۇپ تەييارلاپ قويغانىدى. يەنە بىر تەرەپتىن سالغا بىلەن ئېتىشقا بولىدىغان مۇشتتەك، قوشمۇشتتەك تاشلارنى توپلايتتى. ئارغامچا تاش دەپ ئاتىلىدىغان قورالمۇ يېنىدا تۇراتتى. بۇنىڭ شۇ تاپتىكى تۇرقىدىن گەرچە يالغۇز بولسىمۇ زەررىچە قورقۇش ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيتتى. تۇرقىدىن مىڭ دۈشمەنگە ئۆزى يالغۇز تېتىيدىغاندەك باتۇرلۇق چىقىپ تۇراتتى.

دۈشمەن يېقىنلاشماقتا. ئۇلار پۈتۈنلەي خىل قوراللار ـــ بەشئاتار ملتىقلار بىلەن قوراللانغان، سان جەھەتتە يۈزدىن ئاشاتتى. چىش ـ تىرنىقى بىلەن قوراللانغان يۈزدىن ئارتۇق دۈشمەننى قارامىلتىق ۋە سالغا تاشلىرى بىلەن قوراللانغان بىر ئادەمنىڭ توسۇپ زەربە بېرىشى ئۇرۇش قانۇنىيەتلىرىدە ئەقلىگە سىغمايدىلا ئەمەس، بەلكى ئاقىلانىلىك ھېسابلاڭ-

ماسلىقى مۇمكىن. ئەمما شۇ شارائىتتا سىيىت پالۋان شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر ئىدى. ئەگەر بۇ ئىشقا سىيىت شۇنداق تاقابىل تۇرمىغاندا، ئۆز هاياتىنى قامداپ كېتىۋاتقان مال چارۋىلىرى بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچراپ ۋەيران بولۇشى، ئەر ـ خوتۇن ئىككىسىنىڭ هاياتىمۇ تەڭلا نابۇت بولۇشى مۇقەررەر ئىدى. قىسقىسى، يولۋاسقا يەم بولۇش ياكى يولۋاسنى ئۆلتۈرۈپ ئۆزىنى قوغداپ قېلىشتىن ئىبارەت جىددىي سىناق ئۈستىدە قالغان سىيىت ئاخىرقى هېسابتا دۈشمەننى ئۆزى يالغۇز توسۇپ تۇرۇش، مال ـ ۋارانلارنى خېدىسخان هەيدەپ قۇتقۇزۇپ كېتىش قارارىغا كەلگەنىدى.

سىيىت تۇرغان يەر تەبىئىي ئىستهكام ـــ داۋان ئۈستى ئىدى. بۇ داۋانغا شەرق تەرەپتە بىر يۇز ئەللىك مېتىر يېراقتىنلا يالغۇز ئاياغ چىغىر يول بىلەن چىققىلى بولاتتى. دۈشمەن چېرىكلىرى هازىر مۇشۇ تار يولدا توڭگە تېزىكىدەك قاتارلىشىپ كېلىۋاتاتتى. ئەگەر سىيىتنىڭ قولىدا بەشئاتار مىلتىق بولغاندا يېراقتىنلا ئېتىپ دۈشمەننى تىرپىرەن قىلىۋەتكىلى بولاتتى. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ قولىدىكى قورال ئاغزىدىن بەتلەيدىغان قارا مىلتىق ئىدى. بۇ مىلتىقتا، دۈشمەن ئەللىك قەدەم دائىرىسىگە كىرگەندىلا ئاندىن زەربە بەرگىلى بولاتتى. شۇڭا ئۇ هازىرغىچە مىلتىقنى قويۇپ تۇرۇپ سالغىدىن پايدىلاندى.

دۈشمەن يۈز مېتىرلىك نېرىسىدا قاتارلىشىپ كەلمەكتە. سىيىت سالغا بىلەن مۇشتەك چوڭلۇقتىكى تاشلارنى ئارقىمۇئارقا ئاتماقتا. بۇ تاشلار قەدىمكى زامان زەمبىرەك ئوقلىرىدەك غۇيۇلداپ بېرىپ دۈشمەنگە قاقشاتقۇچ زەربە بەرمەكتە.

سىيىت ئاتقان هەربىر سالغا تاش ئۇچۇپ كەلگەندە ئونلىغان دۈشمەن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ساراسىمگە چۈشەتتى. بەزىلەر داد ـ پەريات كۆتۈرۈشۈپ ۋارقىرايتتى. ئەپسۇسكى، سىيىت ئاتقان تاش يەرگە چۈشسە پارتلايدىغان ئوق ئەمەس ـ دە! ئەگەر پارتلايدىغان ئوق ياكى بومبا بولىدىغان بولسا دۈشمەننى تىرپىرەن قىلىۋەتكەن بولاتتى.

دۈشمەن يېقىنلاشماقتا. ئۇلارنىڭ ئەللىك قەدەم دائىرىسىگە كىرگەن بايراقچىسى بايراق ئوينىتىپ قوماندانلىق قىلاتتى. سىيىت بىرىنچى ئوق

بىلەن ئۇنى ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلىدى. بۇ زەربىدە بىر پەللە پاتپاراق بولغان دۈشمەن كاناي چېلىپ يەنە قۇتراشقا باشلىدى. بۇ ئارىلىقتا سىيت ملتىقنى بەتلەپ ئۆلگۈرگەنىدى. ئىككىنچى پاي ئوق بىلەن يەنە بىر دۈشمەن يىقىلدى. لېكىن ئارىلىق شىددەت بىلەن قىسقارماقتا ئىدى. دۈشمەن كاناي بىلەن ھۇجۇمغا قوماندانلىق قىلاتتى. ئۇلار «شا... شا...» دەپ شاۋقۇن كۆتۈرۈپ ئىلگىرىلەيتتى. دۈشمەن ئونغا يېقىن ئادىمى ئۆلگەنلىكىگە قارىماي غالجىرلارچە ئىلگىرىلەپ ئون مېتىر دائىرىسىگىچە يېقىنلاشقانىدى. قېچىشنى ئويلاپمۇ قويمىغان سىيت ملتىقنى بەتلەپ ئۆلگۈرتكىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ، ئارغامچا تاشنى ئىشقا سالدى.

ئارغامچا تاش، تاغچىلارنىڭ ئاجايىپ قورالىلىرىدىن بىرى بولۇپ، بەش ـ ئالتە غۇلاچ ئارغامچىنىڭ ئۇچىغا مۇشتۇمدەك چوگىلۇقتىكى تاشنى پۇختا بېكىتىۋالاتتى ـ دە، ئۇنىڭ بىلەن ئون مېتىر دائىرىسىدىكى دۈشمەننىڭ كاللىسىنى چىنەپ ئاجايىپ ماھارەت بىلەن سوقۇپ تاشلايتتى. ئارقانىنىڭ بىر ئۇچىنى قولىدا تۇتۇۋېلىپ ۋەزىپە ئورۇنداپ بولغان تاشنى قايتۇرۇپ كېلىپ يەنە ئىشقا سالاتتى. ئون مېتىر ئارىلىقتىكى جىددىي جەڭدە ئارغامچا تاش بىلەن جەڭ قىلىش قارا ملتىققا قارىغاندا جىق ئۇنۇمگە ئىگە ئىدى.

سىيت ئارغامچا تاش بىلەن ئىككى دۈشمەننىڭ كاللىسىنى يانجىپ تاشلىدى، يەنە بىر دۈشمەننىڭ تارغىقىنى چاقتى. لېكىن سان جەھەتتە ئۈستۈن دۈشمەن تەلۈلەرچە يېقىنلاپ كېلەتتى. ئۇرۇش جىددىيلەشتى، ئۇنداق يا، مۇنداق ئويلاپ تۇرۇشقا ۋاقىت يوق ئىدى. ئارغامچا تاشنى تاشلاشقا توغرا كەلدى. سىيت ئەمدى يېقىنلاپ كەلگەن دۈشمەننى ملتىقنىڭ قوندىقى بىلەن ئۇرۇشقا باشلىدى. تاشنىڭ ئۇستىگە چىقۇۋېلىپ غۇلاچلاپ ئۇراتتى. نامەرد دۈشمەن ئوق ئېتىپ سىيتنى يىقىتتى. ئۇنىڭغا ئۈچ ئوق تەگكىلا تەگگەنىدى.

2

هېسابسىز ئېتىلغان ئوق ئاۋازىدىن تاغ ئىچى لەرزىگە كەلگەنىدى. ھەر قېتىم ھۇجۇم قىلىشقا كاناي چېلىنسا دۇشمەن چېرىكلىرىنىڭ «شا... شا...» دەپ توۋلىغان ئاۋازلىرى يىراقتىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى. چارەك سائەتتىن كېيىن ئوق ئاۋازى شالاڭلاشتى، كېيىن پۈتۈنلەي بېسىلىدى. تاغ ئىچى قانداقتۇر دەھشەتلىك گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆمۈلگەندى.

خۇدانىڭ مۆمىنى ھېسابلانغان قوي ـ كاللار داۋاندىن چۈشۈپ جىلغا يولىدا كېتىۋاتاتتى. كۆڭلى ئەنسىزلەشكەن خېدىسخان ئۇلارنىڭ سۈرئىتىگە رازى بولماي «ئوش، ئوش» دەپ چاپسان ھېگىشقا ھەيدەكچىلىك قىلاتتى. ئۇنىڭ كۆزى ھېسىپتەك تېقىلىپ كېتىۋاتقان قوي ـ كاللارنىڭ يۇرۇشىدە بولسىمۇ، كۆڭلى ـ قۇلقى ئارقىدا ئىدى. ئارقا تەرەپتىن تاراسلاپ كېلىدىغان يالغۇز ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازىنى ئاڭلاشقا تەقەززا بولاتتى. سىيىت چوقۇم يېتىپ كېلىدۇ. ئۇ باتۇر، ئۇ پالۋان، دۇشمەنلەرنى پۇخادىن چىققۇچە قىرىپ، ئەڭ ئاخىردا ئۆز جېنىنى ئېلىپ سالامەت قايتىپ كېلىدۇ، دەپ ئىشىنەتتى.

ئۇ پات ـ پات ئارقىغا قارايتتى. كۆڭلىدە سىيىت ئات سېلىپ كېلىۋاتقاندەكلا بولاتتى. سىيىت ئۇنىڭ ئۇچۇن ئېيتقاندا ئەڭ چوڭ يۆلەك، تاغدەك يۈرەك ئىدى. ئۇ بولغاندا ھەرقانداق دەھشەتتىن قىلچە قورقمايتتى، ئون نەچچە يىلدىن بۇيان تاغ تۇرمۇشىنى ئۇنىڭ بىلەن شۇنداق خاتىرجەم ئۆتكۈزگەن ئەمەسمىدى! بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنداق كۇن كەچۈرىدۇ. قېنى ئۇ كەلسۇنچۇ!...

قويلار ئالدىغا ماڭماقتا. ئازغانلىق جىلغىلاردا كېڭ ـ ئوچۇق ئېقىنلاردا كېتىۋاتماقتا. خېدىسخان پات ـ پات ئارقىغا قاراپ قويماتتى. بۇ قېتىم ئۇ يېڭىلا قوي ھەيدەپ چىققان داۋان ئېتىكىدىكى تاغ ئېغىزىغا كۆزى چۈشكەندە، سىيىت ئۇ يەردىن خۇددى سۈڭگۈچتىن چىققاندەكلا ئات

سېلىپ چقىپ يېتىپ كېلىدۇ دەيدىغان ئۈمىدلىك تەسەۋۋۇر كۆز ئالدىغا كەلدى. بۇ تەسەۋۋۇر خۇددى راستتەكلا ئۇنىڭغا خۇشاللىق بەخش قىلىپ تەنلىرىنى جۇغۇلداتقاندى.

ئەمەلىيەتتە سىيتىنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى. داۋان تەرەپتە ئېغىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. تېخىچە ئېلىشۋاتامدىغاندۇ! قانداق بولغاندۇ!

خېدىسخاننى ئۈمىد بىلەن ئۈمىدسىزلىك ئوتتۇرىسىدىكى قانداقتۇر چۈشىنىپ بولمايدىغان بىر خىل ۋەھىمە باسقاندى. ۋەھىمە ھېچقانداق شەكىلگە ئوخشاتقىلى بولمايدىغان، تۈكلىرى سالۋاراپ تۇرىدىغان قاپقارا مۇدھىش بىر ھايۋان. ئۇنىڭ ھەربىر تال مويىغا غەم ـ ئەندىشە، قورقۇنچ، پالاكەت، ھالاكەت، ئۆلۈم، ئىشقىلىپ ئادەمنىڭ تېنى شۇركۈنىدىغان قوڭغۇراقلار ئېسىلغان. بۇ قوڭغۇراقلاردىن دەھشەتلىك سادالار جارانگلاپ تۇرغاندەك قورقۇنچلۇق بولاتتى. بۇ ۋەھىمە كىمگە چاپلاشسا شۇ ئادەمنىڭ يۈرىكى جىغىلداپ، قۇلاقلىرى جارانگلاپ، ھېڭسى زىڭىلداپ كېتەتتى.

خېدىسخان تاغ ئىچىدە يالغۇزدىن يالغۇز قېلىپ دەل شۇنداق ۋەھىمە ئىچىدە قالغانىدى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا سىيتىنىڭ ئات سېلىپ يېتىپ كېلىشىنى ھەرقانداق ۋاقىتتىكىدىنمۇ بەكرەك سېغىنغانىدى. ئۇ يېتىپ كەلسە ئۆزىنى چىرمىۋالغان ۋەھىمە خۇددى تۇتەككە ئوخشاش توزۇپ كېتىدىغاندەك بىلىنەتتى.

ۋەھىمىدىن ئىبارەت بۇ قاراڭغۇلۇقنىڭ ئاللىقانداق بىر جايلىرىدا يەنە ئۈمىد كۆرۈنەتتى. ئۇ خۇددى بىر قازان سۇدا لەيلەپ تۇرغان بىر تامچە ياغدەك پىلدىرلاپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇ، ئۈمىدنىڭ كۈچىدە پات ـ پات ئارقىغا قاراپ قوياتتى. لېكىن سىيىت كۆرۈنمەيتتى.

«سىيىت... ھەي سىيىت!... سەن قېنى!...»

خېدىسخان بار ئاۋازى بىلەن ئۇنى چاقىرماقچى، تاغ ئىچىنى لەرزىگە كەلتۈرمەكچى بولدى. نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنداق قىلمىدى. يەنە بىر قېتىم ئارقىغا قارىدى. ھېلى ئۆزى ئۆتۈپ كەلگەن تاغ ئېغىزى يىراقتا قالغانىدى. نېمە ئۈچۈنكى يىراقتىن ئۇ ئېغىز تېخىمۇ كىچىكلەپ گويا توشقانمۇ ئۆتەلمەيدىغاندەك تار كۆرۈنەتتى.

ئۇ، يولدا كېتىۋاتقان ماللارغا قاراپ ئىچى سيرىلىپ، ئۇلۇغ كىچىك تىندى. «ھەي سىيىت، سەن بىلەن قانداق ئۆتكەن بىز...» ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا خىيالغا كەتتى...

... ئۇ، ناسرىنىڭ يېگانە قىزى ئەمەسمىدى! ئاتىسى ئۇنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى... ئولتۇرسا ـ قوپسا خېدىسخان دەپ ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. ئون ئالتە يېشىغا يەتكەندە تۇرمۇشقا چىقاردى. قېيناتا ـ قېينانەسىغا خىزمەت قىلىپ يارىدى. لېكىن بىر يېرى يارىمىدى. بەش ـ ئالتە يىلغىچە تۇغمىدى. يىگىتىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى خېدىسخانىنىڭ بۇ ئەيىبىنى كەچۈرۈم قىلماي ئاخىر ئوغلىغا تاپا قىلىپ خېتىنى بەرگۈزدى. شۇنىڭ بىلەن چېچىغا «تۇغماس» دەيدىغان چاچ تەگكىسىنى ئېسىپ ئاتىسىنىڭ ئۆيىگە قايتىپ كەلدى. ئاتىسى ئۇنى ئىسسىق قوينىغا ئېلىپ ئاۋۋالقىدەكلا ئولتۇرسا ـ قوپسا خېدىسخان دەپ ئارزۇلىدى. خېدىسخان ئۆي خىزمىتى قىلغاندىن تاشقىرى ئاتىسىغا يارەملىشىپ ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرىغا قاتناشاتتى. ئەھۋالغا قاراپ گاھىدا ئات مىندى، گاھىدا ھارۋا ھەيدىدى، قوناق چاغلىدى، ئورما قىلدى. خۇددى ئوغۇل بالىدەكلا ئاتىسىغا يارىتىپ بىر كىشىلىك ئىش قىلدى. شۇغىنىسى ئۇنىڭغا بەش ـ ئالتە يىلغىچە ئەلچى كەلمىدى. كىشىلەر ئۇنىڭغا «تۇغماس» دەپ ئەيىب قويۇپ قىزىقمايۋاتسا كېرەك. بۇنىڭ بىلەن كارى بولمىغان خېدىسخان ئۆز ئىشىنى قىلىپ يۈرۈۋەردى. بەزىدە چوڭ ياشلىق كىشىلەر ئىككىنچى خوتۇنلۇققا ئالمىز دەپ ئەلچى ئەۋەتتى. بۇنداقلارنى خېدىسخان قاتتىق رەت قىلدى. رەت قىلغانىدىمۇ كۆپ قېتىم رەت قىلدى. يىللار ئۇزاردى. ئېتىزلاردا تەڭ دېمەتلىك كىشىلەر، يىگىتلەر بىلەن ئىشلەيدىغان چاغلار كۆپ بولاتتى. بۇنداق چاغلاردا قىز ـ يىگىتلەر گاھىدا چاقچاقلىشىپ قالاتتى. گاھىدا كېلىنلەر ئەرلەرنى بېسىپ بوزەك ئېتىپ ئويناىدىغان چاقچاقلارمۇ بولاتتى. مۇنداق چاقچاقلار كۆپىنچە ئېرى يوق ئايال، خوتۇنى يوق يىگىتلەر ئوتتۇرىسىدا بولاتتى. خېدىسخانغا مۇنداق چاقچاق كۆپرەك مەركەزلىشىپ قالاتتى. خېدىسخان بۇ چاقچاققا بوش كەلمەيتتى. ئۆزىگە چېقىلغان يىگىتلەرنى بېسىپ ۋايجىنىنى چىقىراتتى. خېدىسخانىنىڭ بۇ جەھەتتىكى

ئارتۇقچىلىقى ئەھۋالىيەت جەريانىدا كۆپرەك ئىسپاتلانغاندىن كېيىن، ئۆز مەھەللىسىدىكى كېلىنلەر، يېگىتلەر خېدىسخانىنى «ئەركەكتەك كۇچى بار» دەپ ماختايدىغان بولدى. بەزەن ئاچچىقى كېلىپ قالغانلار ئۇنى «خېدىسخان ئەركەك»، «خېدىسخان ھاڭگا» دەيدىغان لەقەم بىلەن ئاتاپ يۈردى. بەزەن غەرەزلىك يېگىتلەر ئۇنىڭغا: «مەن ئالسام تېگەمسەن!» دەپ چاقچاق قىلاتتى. بۇنداقلارغا خېدىسخان تارتىنماستىن «بېگىسىڭ بولسا كەل، مېنى بېسۋالالىسالىڭ تېگىمەن!» دەپ جاۋاب بېرەتتى. ئەگەر شۇنداقلار بىلەن چېلىشىپ قالىدىغان بولسا بېسۋېلىپ رەسۋاسىنى چىقىراتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ داڭقى چىقاتتى. مەھەللىدىكى ھەرقانداق يېگىت ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان بولدى.

يېزا يېرىدە ئۆزىگە يارىشا ئويۇن ـ كۈلكە تېپىلىپ تۇراتتى. مەھەللىدىكى يېگىتلەر گاھىدا چەت ـ ياقىدىكى يېگىتلەرنى قىزىقتۇرۇپ كېلىپ خېدىسخانغا سالاتتى. خېدىسخان ئۇنداقلارنىمۇ بېسىپ باش ـ كۆزىنى توپىغا پاتۇرۇپ، ھەممە ئادەمنىڭ تېلىققۇدەك كۈلۈشىگە سەۋەبچى بولاتتى.

بىر كۈنى خېدىسخان قاتارلىق ئۇچ ـ تۆت ئايال، بىر ـ ئىككى ئەركەكلەر ئۆملىشىپ قوناق چاغلاۋاتقان يەرگە بىر تاغچى كېلىپ قىر بېشىدا ئولتۇردى. بۇنى كۆرگەن ئەر ـ ئاياللار ئويۇن چىقارماقچى بولۇشۇپ كەتمەنلىرىنى تاشلاپ يېقىنلاپ كېلىشتى.

ـــ نەدىن كەلدىڭ، بوز يېگىت؟ ـــ دېدى ئەركەكلەردىن بىرى.

ـــ تاغدىن كەلدىم، ـــ دېدى ئۇ.

ـــ تېغىڭدا ئوتلىماي نېمە قىلىپ يۈرسەن، يەر جۇگان قۇشلاي دەپ كەلدىڭمۇ؟

ـــ قۇشلا دېسەڭلار قۇشلايمەن! ـــ دېدى تاغچى ئۇلارغا پىسەنت قىلماستىن.

ـــ پاراڭ چوڭغۇ!

ـــ قۇشلاي دېسەڭ قۇشلا، قېنى ئۇچىمىزدىن بىرىنى تاللا! ـــ دېدى ـ دە، ئاياللار قويۇق كۈلكە ئىچىدە ھوجۇمغا ئۆتتى. ئۇلار تە-

رەپ ـ تەرەپتىن كېلىپ تاغچىغا ئېسىلدى. تاغچى ئۈچ ئايالغا تاقابىل تۇراتتى. چاقچاق باشلاندى. ئايالار خېدىسخانىغا كۆز قىسىپ قويۇپ چېكىندى. تاغچى بىلەن خېدىسخان يەككە ئېلىشتى. بىراق تاغچى بوش كەلمىگەنىدى. خېدىسخاننى يېقىتىپ مەردلەرچە قىر بېشىدا ئولتۇردى.

ـــ خېدىسخان، گېپىڭدە تۇر، تاغچىنى سېنى يېقىتتى، شۇنىڭغا تەگ! گېپىڭدە تۇر!...، ـــ ئايالار قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى. تاغچى ھەيران بولۇپ ئولتۇرۇپ قالغانىدى.

ـــ ئېتىك نېمىدۇ، بوز يېگىت؟ ـــ دېدى ئايالارىدىن بىرى.

ـــ ئېتىم سىيىت.

ـــ سالتاڭمۇ سەن!

ـــ سالتاك.

ـــ راستتىن سالتاك بولساڭ، مـۇشۇ چوكاننى ئال. ساڭـا بېرەمىز!

بۇ پاراڭلار قويۇق كۈلكە ئىچىدە بولغانىدى.

«سىيىت» بۇ ئىسىم خېدىسخاننىڭ قۇلىقىغا ئاڭلانغاندا نېمە ئۈچۈندۇر يۈرىكىگە چوغ چۈشكەندەك پىژىدە بولغانىدى.

بۇلارنىڭ يۈلتۇزى قوشۇلۇپ قالغانىدى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي سىيىت بىلەن خېدىسخان توي قىلدى. ئىككىسى ئوڭايلا مىجەز ئېلىشىپ، كۆڭۈللۈك ئۆي تۇتتى. ئاردىدىن ئون نەچچە يىل ئۆتتى. خېدىسخان گەرچە تۇغمىغان بولسىمۇ سىيىت بىلەن ئوبدان ئۆتتى. ئون نەچچە يىلنى خۇددى بىر كۈندەك ئۆتكۈزدى. يۈزگە يېقىن قوي، سەككىز — ئون كالىسى، مىنىدىغان ئىككى ئېتى بار بولدى.

1931 ـ يىلىغا كەلگەندە تۇرمۇش تەرتىپى بۇزۇلدى. شۇ يىلى 3 ـ ئايدا زۇلۇمغا قارشى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىغانىدى. قوزغىلاڭ خۇددى ئورمانغا تۇتاشقان ئوتتەك، قۇمۇل تاغلىرىنى قاپلاپ كەتتى. سىيىت تاغ ئېچىدە جاراڭلىغان ئوق ئاۋازلىرى ئېچىدە ئۆز ئىگىلىكىنى باشقۇرغاندىن تاشقىرى، بىرقانچە قېتىم جەڭگە قاتناشتى. ئۇنىڭ قارا ملتىقى دۇشمەننى مەغلۇپ قىلىشقا يارايتتى. ھەر قېتىم جەڭ ئاخىر-

لاشقاندا، ئۇ قايتىپ كېلىپ ئىگىلىكىنى باشقۇراتتى. بۇ قېتىم، ئۇ ئۆيىنى كۆچۈرۈپ، مال ـ چارۋىلىرىنى ھەيدەپ تاغقا ئېچكىرىلەپ كېتىۋاتقاندا، يېڭى ھۇجۇم قوزغىغان دۈشمەن يېتىشىپ كېلىپ قالدى. بۇنداق ئەھۋالدا، ئۇ مال ـ چارۋىلىرىنى ۋە ئۆز ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن كالتا داۋاندا ئۆزى يالغۇز قېلىپ دۈشمەن بىلەن ئېلىشماقتا. دۈشمەننى مەغلۇپ قىلىپ چوقۇم قايتىپ كېلىدۇ. ئۇ باتۇر، ئۇ پالۋان!

خېدىسخان بۇرۇلۇپ ئارقىغا قاراپ، ئېغىز تەرەپتىن چىققان تۆت ئاتلىقنىڭ قارىسىغا كۆزى چۈشتى. ئۇلار ئات سېلىپ كېلىۋاتاتتى...

3

«بۇلار كىم؟»

خېدىسخان ئۇلارغا بۇ قېتىم قايرىلىپ قارىغاندا، ئاتلىقلار قالايمىقان ئوق ئېتىپ يېقىنلاۋاتاتتى. بۇلارنىڭ كىملىكى ئايدىڭلاشقانىدى. خېدىسخان دەرھال مالنىڭ ئالدىنى توسۇپ سول تەرەپتىكى بىر قولتۇققا توختاتتى. ئاندىن ئاتتىن چۈشۈپ بىر بۇرجەكتە تىز پۈكۈپ ئولتۇردى. ئاتلىقلار يېتىپ كەلگەنىدى.

ـــ نەگە ھەيدەيسەن، توختا، كىمنىڭ قويى!؟ ـــ ئۇلار ۋارقىرىغان بويى يېقىنلاپ خۇددى ئاچ بۆرىلەردەك قارىشىپ جاۋاب كۈتەتتى.

ـــ ھېنىڭ! ـــ دېدى خېدىسخان خىرامان بىر قىياپەتتە.

ـــ سەن كىم، ئېرىڭ قېنى؟

ـــ ئېرىم يوق.

ـــ يالغۇزما؟

ـــ ئاتام ـ ئاپامىلار ئالدىمدا كەتكەن.

ـــ داۋاندا بىزنى توسۇغان، سېنىڭ نېمەڭ؟

ـــ تونۇمايمەن.

ـــ بىز ئۇ تەلۈنى ئېتىپ ئۆلتۈردۇق.

سىيىتنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى خېدىسخانغا توك سوقۇۋەتكەندەك تەسىر

قىلغانىدى. لېكىن ئۇ ھازىر ماتەم ۋاقتى ئەمەسلىكىنى چۈشىنەتتى. چىرايـ
ـدا پەيدا بولغان مەيۈسلۇكنى يوشۇرۇش ئۈچۈن بوينىنى تولغاپ ماللار
تەرەپكە قارىۋالدى. ئالدى تەرەپتىكى تاغلار چايقىلىپ، دەل ـ دەرەخلەر
ئوڭدا ـ دۈمدە بولۇۋاتاتتى.

ـــ ھېچ يەرگە قىمىرلىمايسەن، قالايمقان ھەرىكەت قىلىدىغان
بولساڭ ئايال دېمەستىن ئېتىپ تاشلايمىز!

دۈشمەننىڭ كېيىنكى قىسىملىرى يېقىنلاۋاتاتتى. چېرىكلەر چوڭ
قىسىم چۈشكۈن قىلىدىغان جايلارنى بىرقۇر كۆزدىن كەچۈرەتتى. چارەڭ
سائەتكە قالماي چوڭ قىسىم يېتىپ كېلىپ، ھەربىر پەي، بەن بويىچە
ئورۇنلاشتى. ئەترايقا پوست قويۇپ قازان ئاستى. ئۇلارنىڭ ھەرىكىتى
چەبدەس ئىدى. بىرقانچە قوينى سۆرەپ كېلىپ، يول ئۈستىدىلا مېڭىسىگە
ئېتىپ ئۆلتۈردى، ئاندىن بىر بەنگە بىردىن قوي تارقىتىپ بەردى...

كۈن قايرىلىپ تاغ كەينىگە ئۆتكەنىدى. ئارقا تەرەپتىن يەنە بىر
تۈركۈم چېرىكلەر كەلدى. ئېقىن ئىچى ئارا قاغىدەڭ چېرىك بىلەن
تولغانىدى. ئۇلارمۇ سەككىز — ئون قوينى ملتىق بىلـەن ئېتىپلا پارچە-
لاشقا باشلىدى.

خېدىسخان قويلار توپلانغان قولتۇقتىكى بىر تۈپ قارىغايغا يۆلىنىپ
جىم ياتاتتى...

«... سىيىت ئۆلۈپتۇ، راستتىن ئۆلگەنمىدۇ!؟»

بۇ سوئال ئۇنى چەكسىز چوڭقۇر چەكسىز كەڭ ماتەم دېڭىزىغا غەرق
قىلغانىدى. ئۇ گويا دېڭىزدا قالغان ئىگىسىز قېيىقتەك دېڭىز دولقۇنلىرىدا
چايقىلىپ تاغدىن ـ تاغقا، تاشتىن ـ تاشقا ئۇرۇلاتتى. ئۇنى، بۇگۈن بىر
سائەت ئىچىدە بولغان ئۆزگىرىش شۇنداق ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويغانىدى.
يېڭىلا ساپساق قالغان بىر باتۇر قانداقمۇ ئۆلۈپ قالسۇن! ئۆلدى دېگەن
قانداق گەپ، قانداق تەقدىر. ئۇ، بۇ تەقدىرنى چۈشىنىشكە ئۇرۇناتتى،
ئەمما بۇ توغرىدا تىرىشىپ كۆرگەن بولسىمۇ، ئامالسىز ئىدى. شۇ تاپتا
ئۇنىڭ كاللىسى تاشتەك قېتىپ، يارىماس بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى.

تاغ ئىچى بىردەمدىلا كەچ بولدى. پۈتۈن ئەتراپنى قاراڭغۇلۇق قاپلاپ، ئېغىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرگەنىدى. ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىر-لاشقا باشلىدى. يېقىندا بولسا چېرىكلەر ياققان گۈلخانلار لاۋۇلداپ تۇراتتى.

قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن تەڭ خېدىسخان ياتقان يەرگە كۆزەتچى قويۇلغانىدى. خېدىسخان ئۇنى باشتا سەزمىگەنىدى. راۋۇرۇس قاراڭغۇ چۈشۈپ چېرىكلەر بىر ـ بىرىگە يۆلىنىپ يېتىپ ئۇخلاشقا باشلىغاندىلا سەزدى.

قاراڭغۇدا كىمدۇر بىرىنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئاياغ تاۋۇشى ئۇنى چۆچۈتتى. ئۇ ئىتتىك بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆزىدىن ئون قەدەم نېرىدا ئۇزۇن مىلتىقلىق بىر چېرىكنىڭ كۆزەت قىلىپ ئۈيان ـ بۇيان مېڭىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

خېدىسخان كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ يېتىۋالدى. ئۇ نېمىلەرنى ئويلاپ قانداق خيالدا بولۇۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. كىمدۇر بىرى قاراڭغۇدا ئېگىشىپ سىنچىلاپ قاراۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئېيىق كېلىپ ئۆلۈكمۇ ـ تىرىكمۇ دەپ پۇراۋاتقاندەك باشقىچە تىنىقنىڭ شەپسى كېلەتتى. خېدىسخان چۆچۈپ كۆزىنى ئاچقاندا، ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قاراۋاتقان چېرىك كۈلۈمسىرىگەندەك بېشىنى ئەپقېچىپ:

ـــ ئويغاقمۇ سەن، قورقما، ـــ دەپ پىچىرلىدى.

خېدىسخان بېشىنى كۆتۈرۈپ ماڭلاي چاچلىرىنى تۈزىگەن بولۇپ جىم ئولتۇردى. چېرىك ئۇ تەرەپكە كېتىپ گويا ئەتراپقا هوشيارلىق بىلەن سەپسېلىپ كۆزەت قىلىۋاتقاندەك بىردەم تۇرغاندىن كېيىن يەنە كەلدى.

ـــ راستتىن ئېرىك يوقمىدى؟ ـــ دېدى ئۇ ئاستا پىچىرلاپ.

ـــ يوق.

ـــ نەگە كەتكەن؟

ـــ ئۆلۈپ كەتكەن.

ـــ قاچان

ـــ يەتتە ـــ سەككىز يىللار بولغاندۇ!

— شۇنچە ئۇزۇنغىچە ئەرگە تەگمىسەي ئولتۇردۇڭمۇ، ۋاي بىچارە!... — دېدى چېرىك ئىچىنى ئاغرىتقاندەك قىلىپ، خۇددى ئىنكاس تەلەپ قىلغاندەك بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن يەنە ئۇ تەرەپكە كەتتى. كېچىكمەستىن چاپسانلا قايتىپ كېلىپ، — بەك ياخشى ئايال ئىكەنسەن، يېنىڭدا بىردەم ئولتۇرايمۇ؟ — دېدى ئۇ. بۇ سۆزنى ئۇ ئىنتايىن مۇلايىملىق بىلەن سىلىق دېگەندى. خېدىسخان بىلىنەر-بىلىنمەس كۈلۈمسىرىدى. ئۇنىڭ پوزىتسىيىسى چېرىكنى ئىيتقۇسىز خۇشال قىلغاندى.

— بەك ياخشى ئايال ئىكەنسەن! — دېدى چېرىك ئۇنىڭ يېنىغا ئولتۇرۇپ، — مەن پۇتۇن ئۆمرۈمدە ساڭا ئوخشاش ياخشى ئايالنى ئۇچراتمىغان!

خېدىسخان يەنە كۈلۈمسىرەپ قويدى. ئۇنىڭ كۈلۈمسىرىشى يېنىدا ئولتۇرغان ئەركەكنى ئۆزىگە كۈچلۈك تارتقاندى. شۇڭا ئۇ ئىختىيارسىز هالدا قول ئۇزىتىپ خېدىسخاننى ئۆزىگە تارتتى. ئۇنىڭ قوللىرى تىترەيتى. يۈرىكىنىڭ گۈپۈلدەپ سوقۇۋاتقانلىقى ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— نېمە قىلىسەن! — خېدىسخان سەل-سەل قارشىلىق كۆرسىتىپ ئۆزىنى تارتتى.

— مەن خۇش بولاي! — دېدى چېرىك تېخىمۇ يېقىنلاپ، ئۇ خۇددىنى يوقاتقان هالدا يالۋۇراتتى.

— ماۋۇ ئازغاننىڭ ئارقىسىغا...، — دېدى خېدىسخان ئۆزىدىن بەش قەدەم نېرىسىدا تۇرغان ئازغاننى كۆرسىتىپ. مۇنداق چاغلاردا ئەركەكلەر هېچ نەرسىنى ئويلاپ تۇرمايتتى... شۇڭا چېرىك ئازغاننىڭ ئۇ تەرىپىگە ئۆتۈپ خېدىسخانغا قۇچىقىنى ئاچتى. خېدىسخانمۇ خۇددىنى يوقاتقاندەك ئۇنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئاتقاندى. چېرىك بۇ لەززان مىنۇتلاردا «ۋاي جېنىم، بەك ياخشى ئايال ئىكەنسەن!» دېمەكچى بولۇۋىدى، نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ كۆزى بىردىنلا چەكچىيىپ قالدى. غول ئوتتۇرىسىغا ئۇرۇلغان پىچاق ئۇنى چەكچەيتىپ قويغاندى.

— كاپىر، جوهۇت!...

خېدىسخان چېرىكنى نەپرەت بىلەن تىللاپ پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىتتىرىپ تاشلىدى. چېرىك خۇددى سامان تاغىرىدەك غۇلاپ چۈشكەندى. خېدىسخان ئۇنىڭ ئۆشنىسىدىكى ئوق خالتىسىنى ئاجرىتىۋېلىپ ئاندىن ملتىقنى قولىغا ئالدى.

4

يېپىبگى بەشئاتار ملتىققا ئىگە بولغان خېدىسخان بىردەم پوست قىلدى. خۇددى دۈشمەن ئەسكىرىگە ئوخشاش ئۇيان – بۇيان مېڭىپ ئەتراپىنى كۆزەتكەن بولۇپ، بۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلىش توغرىسىدا ئويلانماقتا ئىدى.

ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ شۇ ۋاقىت، شۇ شارائىتتا بۇ كېچىك-تۇرگىلى بولمايدىغان جىددىي مەسىلە ئىدى. ئەنە ئەللىك قەدەم نېرىدا يۈزلىگەن دۈشمەن يېتىپتۇ، ئەتراپتا پوستلار تۇرۇپتۇ، پوست ئالمىشىپ كەلگۈچە ئەلۋەتتە بىر تەرەپ بولۇش كېرەك.

خېدىسخان ئويلاۋېتىپ خالتىدىكى ئوقنى ساناپ چىقتى. ملتىقتىكى بەش تال ئوقنى قوشقاندا جەمئىي ئوتتۇز بەش تال ئوق بارلىقى ئېنىقلاندى. ئەمدى قانداق قىلىش توغرىسىدا تېخىچە قانائەت قىلغۇدەك بىرەر يول تېپىلمايۋاتاتتى. ئۇنىڭ بېشى قېتىپ قالغاندى. باغلاقتىكى ئۆز ئېتىنى يەشتى. نېمە ئۈچۈن مۇنداق قىلغانلىقىنى ئويلاپ تۇرماستىنلا ئاتنى يېتىلەپ غەربتىن شەرققە سوزۇلغان ئومۇرتقا تاغقا ئۆرلەپ ماڭدى. بۇ تاغ ئانچە ئېگىز ئەمەس ئىدى. خېدىسخان تاغ ئۈستىگە چىققاندا دۈشمەنىڭ ئۆزىدىن بىر يۈز ئەللىك مېتىرچە يىراقلىقتا قالغانلىقىنى مۆلچەرلىدى. ئۇلار توپ – توپ بولۇپ بىر – بىرىگە تاغارچىلاپ ئارتىلىپ ئۇخلىشۋاتاتتى. ئۇلار خۇددى مەددە قوزىتەك كاللەك – كاللەك بولۇپ ياتقانلىقى، يېلىنجاپ تۇرغان گۈلخان يالقۇنىدا ئېنىق كۆرۈنەتتى. خېدىسخان ئۇلارنىڭ بىزەك كۆرۈنۈشىگە قاراپ ئىختىيارسىز سەسكەندى.

«ئىپلاسلار، پۈتۈن ۋەيرانچىلىقنىڭ سەۋەبچىسى سەنلەر بولماي كىم!

هەممە يەرنى پاراكەندە قىلىۋېتىپ ئۇخلاپ ياتقىنىڭلار نېمىسى، ئېتىش كېرەك!...»

يول تېپىلدى. كاللەكلىشىپ ياتقان دۇشمەنگە قارىتىپ ئارقىمۇئارقا بەش پاي ئوق ئاتتى. تۇيۇقسىز چىققان ئوق تاغ ئىچىنى زىلزىلىگە كەلتۇرگەنىدى. گاڭگىراپ قالغان دۇشمەن نېمە قىلىشىنى بىلمەي قېيا ـ چېيا ۋارقىرىشىپ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە ئۆزىنى ئېتىشاتتى. خېدىسخان ئاتقان ئوقتا ئۆلگەنلەر سۇنايلىنىپ قالغانىدى.

دۇشمەن ئۆزىنى قاراڭغۇلۇق ئىچىگە يوشۇرغاندىن كېيىن، ئوق چىققان تەرەپكە قارىتىپ ئوق ئېتىشقا باشلىدى. ھېسابسىز ئېتىلغان ئوق ئاۋازىدىن تاغ ئىچى جاراڭلاپ كەتكەنىدى. بۇ چاغدا خېدىسخان سېيىت قالغان داۋانغا قاراپ ماڭغانىدى. مەلۇم جايغا يەتكەندە ئۇ توختاپ دۇشمەنـ لەرنىڭ قارىغۇلارچە ئوق ئېتىۋاتقان ئەخمقانە ھەرىكىتىگە قاراپ مىيقىدا كۈلدى ـ دە، ئويلاپ تۇرماستىن ئوچ پاي ئوق ئاتتى. بىر قىسىم دۇشمەن بۇ تەرەپكە قايرىلىپ ئوق ئېتىشقا باشلىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئالدى ـ ئارقا تەرەپتىن مۇھاسىرە ئىچىدە قالغانلىقىنى چۈشىنىپ كۈچلۈك مۇداپىئە ئۇيۇشتۇردى. قويۇق ئوت ياغدۇرۇش ئارقىلىق ئۆز جېنىنى ساقلاپ قالماقـ چى بولۇشقانىدى. زۇلمەت تۈن قوينىدا يەرگە پاقىدەك چاپلىشىپ كەتكەن دۇشمەن قالايمىقان ئوق ئېتىشتىن باشقا يەنە قانداق ھەرىكەت قىلالىسۇن!

خېدىسخان داۋان تەرەپكە ئوكۇشلۇق كېتىۋاتاتتى. ئۇ يەر شارائىتـ نى پىششىق بىلەتتى. مىنگەن ئېتى تېخىمۇ پىششىق ئىدى. ئىگىسىنىڭ نەگە كېتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرغاندەك ئەپچىل جايلار بىلەن يەلكەندەك ئۇزەتتى.

خېدىسخان كېتىۋېتىپ ئالدى تەرەپتىكى تاغقا دەستىسى تېگىپ قالاي دەپ قالغان قوشۇق يۇلتۇزىغا كۆزى چۈشتى. ئۇنىڭ تۇرغان ئورنىدىن تۈن نىسپىي بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرگىلى بولاتتى. شۇڭا ئۇ ئاتنى دېۋېتىپ، سېيىت قالغان داۋانغا چاپسانراق يېتىپ بېرىشنى ئويلايتتى.

«ھەيدە، چاپسان ھەيدە، مەن توسۇپ تۇرىمەن. ماڭا قارىماي ھەيدەپ كېتىۋەر!»

خېدىسخان داۋانغا ئېسىلغاندا سىيىتنىڭ بۇ سۆزلىرى خۇددى ھازىر-قىدەك جارانگلاشقا باشلىدى. بۇ سادا ئۇنى تېخىمۇ ئالدىراتقانىدى.

مانا، سىيىت قالغان داۋان، ئۆزى يالغۇز يۈزلىگەن دۈشمەنگە قارشى شىددەتلىك جەڭ قىلغان داۋان! خېدىسخان داۋان ئۈستىگە چىققاندا، بۇ داۋان جەڭگىۋارلىقى بىلەن ئىللىق ھەم يېقىملىق تۇراتتى. ئۇنىڭ شۇئانلا «سىيىت» دەپ توۋلىغۇسى كەلدى. نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنداق قىلمىدى. توۋلىماستىن قۇشتەك ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن ئەتراپقا تەلمۈرۈپ ئىزدىنىشكە باشلىدى. ئەپسۇسكى سىيىت كۆرۈنمەيتتى. ئاتتىن چۈشۈپ سىيىت پاناھلىنىپ قالغان قورام تاشلىققا باردى. ئۇ يەردىمۇ سىيىت يوق ئىدى. بىر چەتتە قاپقارا بىرنەرسە تۇراتتى، خېدىسخان ئالدىراپ بېرىپ ئۇنى ئالدى. بۇ، سىيىت تۇتقان قارا مىلتىقنىڭ پارچىلانغان قوندىقى ئىدى. بۇنى كۆرۈپ يۈرىكى ئاغرىغاندەك بولدى... «ھەي سىيىت، مىلتىقىڭ بۇ يەردە تۇرۇپتۇ، ئۆزۈڭ قەيەردە!» دەپ ئويلاندى. كېيىن ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي: «ھەي سىيىت، سەن قېنى!؟» دەپ توۋلاپ تاشلىدى. ئەتراپتىن ئەكس سادا جارانگلىدى، ئات پات ـ پات پۇرقۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئاۋاز ئاڭلانمىدى.

خېدىسخان ئېغىر دەھشەت ئىچىدە قالغاندەك تىترەشكە باشلىدى. ئەتراپ جىمجىتلىق، ئادەمنىڭ تېنى شۇركۈنگۈدەك جىمجىتلىق قاپلىغاندى. خېدىسخان ئاستا قەدەملەپ داۋاننىڭ ئۇ تەرىپىگە تۆۋەنلەپ ماڭدى. ئون قەدەم ماڭا ـ ماڭمايلا يولنىڭ سول تەرىپىدىكى ئازغانلىقتا ياتقان بىر نەرسىگە كۆزى چۈشتى. ئۇ ئالدىراپ يېقىنلاپ بېرىپ بىر دۆۋە ئۆلۈكلەر ئىكەنلىكىنى بىلدى. «ئۇلارنىڭ ھەممىسى سىيىت ئۆلتۈرگەن» دېدى ئىچىدە.

«سىيىت ئۆلمىدى، ئۇ بار! ـــ دېدى ئۇ ئازغانلىقتىن قايتىپ، ـــ سىيىتنىڭ ئۈچىسىدا تۆگە يۈكىدا توقۇلغان چەكمەن چاپان بار. تايىنلىق كۆرسەملا تونۇۋالمەن!»

بۇ تەرەپتە يەنە بىرنەرسە چېلىقتى، ئۇ سارغۇچ كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ سىرقىراپ ئاغرىغاندەك بولدى. بىر بېسىپ، ئىككى

بىسىپ ئۇنىڭغا يېقىنلاشقاندا بىردىنلا «ۋاي سىيت!» دەپ ئۆزىنى تاشلىدى. «باتۇرۇم، پالۋىنىم!» دەپ پۇخادىن چىققۇچە يىغلىدى.

خېدىسخان ئۇمۇرتقا تاغنىڭ غەربىي ئۇچىغا كەلگەندە سۇبھى كۆتۈرۈلگەنىدى. تاغ ئۈستىدە توختاپ دۇشمەننى بىردەم كۆزەتتى. ئۆزىدىن ئىككى يۈز قەدەم نېرىسىدا يەرگە پاقىدەك چاپلىشىپ كەتكەن دۇشمەن سۇبھى نۇرانىدە غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلار مۇداپىئە هالىتىنى بۇزماستىن هەركىم ئۆز جايىدا مۇگدەۋاتاتتى.

خېدىسخان هېچقانچە ئويلاپ تۇرماستىنلا ئۇلارغا قارىتىپ ئىككى پاي ئوق ئاتتى. چۆچۈپ ئويغانغان دۇشمەن يەنە بىر قېتىم ئالاقزادە بولۇشقا باشلىدى. ئاۋۋالقىغا ئوخشاشلا قالايمىقان ئوق ياغدۇرۇپ ئۆز جېنىنى قوغداپ قالماقچى بولۇشتى.

خېدىسخان ۋاقىتنى قولدىن بەرمەي ئۆز يولىغا كەتكەنىدى. ئوق ئاۋازلىرى ئېچىدە قۇلاقلىرى پاكاققاي بولۇپ كەتكەن دۇشمەن، خېدىسخان چاپتۇرۇپ كەتكەن ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازىنى ئاڭلىماي قالغانىدى.

5

ئۇمۇر تېغىدا بولغان بىر قېتىملىق جەڭدە خوجىنىيازهاجى باشلامچىلىق قىلغان قوشۇنغا يېڭىدىن بىر ئادەم قوشۇلدى. بېشىغا قازاقچە مالىخاي، ئۇچىسىغا ئۇزۇن چاپان كىيىپ بېلىنى كەمەر بىلەن باغلىۋالغان بۇ ئادەمنىڭ ياش قۇرامى ئوتتۇزنىڭ ئۈستىدە كۆرۈنەتتى. ئىككى مەڭزىدىن قان تەپچىپ تۇراتتى.

ئۇ كېلىپلا بىر كىشىلىك ئورۇن ئىگىلەپ دۇشمەنگە ئوت ئاچتى.

— كىمدۇ؟ نەدىن كەلگەندۇ!

— قولىدىكى بەشئاتار يېڭىكەن!

— چىرايلىرى پاكىز كۆرۈنىدۇ، كىمنىڭ بالىسىدۇ!؟

بەزمەن تاغلىقلار ئۇنىڭغا ئارىلاپ قاراپ ئۆزئارا پىچىرلاشتى. بەزىلەرنىڭ ئۇنىڭ قولىدىكى سلتىققا كۆزى چۈشكەنىدى. يېڭى كەلگۈچى بۇ

ئىشلاردىن بىخەۋەر، ھەدەپ دۇشمەنگە ئوق ئاتتى.

بۇگۈنكى جەڭ ئىنتايىن شىددەتلىك بولدى. تاغلىقلار بۇ يەردە جاڭ زىخبىگىنىڭ بىر پولك (مىڭدىن ئارتۇق) ئادىمىنى خالتىغا سولىۋالغانىدى. ھەر قايسى مۇھىم ئورۇنلارنى پۇختا ئىگىلىگەن تاغلىقلار تەرەپ ـ تەرەپتىن تەڭ ھۇجۇم قىلىپ دۇشمەنگە ئەجەللىك زەربە بېرەتتى. خالتىغا سولىنىپ قالغان دۇشمەن، چوڭ كوچىدا ئۇر ـ ئۇرغا قالغان غالجىر ئىتتەك ئۆزىنى ھەر يانغا ئۇراتتى. لېكىن قەيەرگىلا ئۇرسا تۇمشۇقى قان بولاتتى. ئۇرۇش پۈتۈن بىر كۈن داۋام قىلىپ، تولۇق غەلبە بىلەن ئاخىرلاشتى. بۇ ئۇرۇشتا دۇشمەننىڭ بىرمۇ ئادىمى قۇتۇلۇپ كېتەلمىگەنىدى.

ـــ ئېتىڭ نېمە؟ ـــ دېدى بىر تاغچى، ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندا.

ـــ ئېتىم سىيىت، ـــ دېدى يېڭى قوشۇلغان تاغچى.

ـــ نەدىن كەلدىڭ؟

ـــ دېۋۇ تاغدىن! ـــ دېدى ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ.

ـــ دېۋۇ دېگەن قايسى تاغ؟

ـــ سوراپ نېمە قىلىسەن، نەدىنلا كەلسەم كەلدىمغۇ؟

ـــ سەن كىمنىڭ بالىسى؟

ـــ نېمىسىنى سورايسەن، ئۆزى ئۆلگەن، مال ـ ۋارىنى تالاڭغا كەتكەن!

ـــ سېنى كىم ئەۋەتتى؟

ـــ دۇشمەنچۇ!...

سورىغۇچى بىرئاز ھەيران بولۇپ سوراشتىن توختاپ قالدى.

ئەھۋال خوجىنىياز ھاجىغا مەلۇم قىلىندى:

ـــ قولىدا يېڭى بەشئاتار، نەدىن كەلدىڭ دېسەك تاغدىن دەيدۇ، كىم ئەۋەتتى دېسەك، دۇشمەن ئەۋەتتى دەپ پىسەنت قىلماي تۇرىدۇ، ـــ دېيىشتى مەلۇم قىلغۇچىلار.

ھاجى چۈس ئادەم ئىدى. ئاچچىقىدا ساقاللىرى دىر ـ دىر تىترەيتتى.

ـــ ئۆزۈم سوراق قىلىمەن، چاقىرىڭلار ئۇنى!

سىيىت كەلگەندە ھاجى ئۆزى سوراق قىلدى:

ـــ راستىنى ئېيت، بولمسا ئاتقا سۆرىتىۋېتىمەن، ئېيت، سېنى كىم ئەۋەتتى؟

ـــ راست گەپ شۇ، ئۆلتۈرىدىغانىنى ئۆلتۈردى، بۇلايدىغانىنى بۇلىدى، تالىدى، ئاندىن مېنى ئەۋەتتى. بولمسا ماڭا نېمە بـار بۇ تاغـدا! ـــ دېدى سىيىت بىپەرۋا جاۋاب بېرىپ.

ـــ توغرا گەپ! ـــ دېدى خوجىنىيازھاجى سىيىت تەرەپكە ئۆتۈپ، ـــ ئۇلار ئۆلتۈرمسە، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلمسا سەن كەلمەيتتىڭ شۇنداقمۇ! ئەلۋەتتە شۇنداق. ئەگەر شۇنداق بولمسا سەنمۇ كەلمەيسەن، مەنمۇ كەلمەيمەن، شۇنچە كۆپ قورال تۇتقان باتۇرلارمۇ كەلمەيدۇ. ئۇلار زۇلۇم قىلمسا ئىسسىق ئۆيلەردىن ئايرىلىپ نېمە قىلىمىز! سىيىتنىڭ سۆزى بىردىنبىر توغرا. ھەممىمىز زۇلۇمغا چىدىماي كەلدۇق، ئۇلار زۇلۇم قىلمسا بىز كەلمەيتتۇق، شۇنداقمۇ؟

ـــ توغرا ـ توغرا!...، ـــ دېيىشتى كۆپچىلىك.

ـــ سىيىت مېنىڭ يېنىمدا تۇرسۇن! ئەگىتمەستىن ئۇدۇل سۆز قىلىدىغان ئادەم مىلتىقىنىمۇ دېگەن يەرگە ئۇدۇل ئاتىدۇ! ـــ دېدى ھاجى.

كېيىنكى بىرقانچە قېتىملىق جەڭلەردە سىيىت خوجىنىياز ھاجىنىڭ بۇاستە سىناقلىرىدىن ئۆگۈشلۈق ئۆتكەنىدى. جەڭ مەيدانلىرىدا ئۇنىڭ مىلتىق ئېتىشىغا، چەبدەسلىكىگە، ئاتقان ئوقىنىڭ دەل تېگىشىگە دىققەت قىلغان ھاجى سىيىتنى تېخىمۇ ياقتۇرۇپ نەگە بارسا بىللە ئېلىپ بارىدىغان، جەڭلەردە بىللە جەڭ قىلىدىغان بېقىن ئادەمى قىلىۋالغانىدى. ھاجى بەزىدە ئۆزى ئېتىپ چارچاپ قالغاندا، سىيىت سەن ئات دەپ مىلتىقنى تاشلاپمۇ بېرەتتى. مۇنداق چاغلاردا ئۇ، ھاجىغا يارىغۇدەك ئوق ئېتىپ دۈشمەنلەرنى قىراتتى.

ئۇرۇش ھەر كۈنى بولۇۋېرمەيتتى. بىرقانچە كۈن ھەتتا ئون كۈن ئۇرۇش قىلماي ئارام ئالىدىغان چاغلارمۇ بولاتتى. بەزىدە تاغلىقلار شىدەتلىك جەڭلەرنى قىلىۋېتىپ بىردىنلا غايىب بولۇپ كېتەتتى. دۈشمەن ئون كۈن ئىزدەپمۇ تاپالمايدىغان جايلارغا كېتىۋېلىپ ئارام ئالاتتى. مۇنداق

تاغ تۇرمۇشىدا سىيىت يەنىلا كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ياقىدىغان ئىشلارنى قىلىپ كۆزگە كۆرۈندى. ئۇنىڭ ئايىغى تېتىك ئىدى، چاي قاينىتىش، قاچا ـ قۇچىلارنى يۇيۇپ تازىلاشتا چېۋەر قولى ئەپلىك ئىدى. ئاش ـ تاماق ئەتسىمۇ تۇز ـ تەمىنى تەڭشەپ ئېغىزغا تېتىتاتتى. ئۇنىڭ چېۋەرلىكى ھەممىدىن بەك ھاجىغا ياراپ قالغانىدى.

6

مۇڭاپىق پەيتلەردە تاغچىلار نۆۋەت بىلەن رۇخسەت سوراپ ئۆيلىرىگە باراتتى. بەزەنلىرى خوتۇن ـ بالىلىرىنى كۆرۈپ كېلەي دېسە، بەزەنلىرى ئاتا ـ ئانامنى يوقلاپ كېلىمەن دەپ رۇخسەت سورايتتى. رەھبەرلەر ھەر كىمنىڭ ئەھۋالىغا، بارىدىغان يەرنىڭ يىراق ـ يېقىنلىقىغا قاراپ ئۇچ كۈندىن بىر ھەپتىگىچە رۇخسەت قىلاتتى. ئۇلارمۇ دېگەن قەرەلدە ئۆيلىرىگە بېرىپ ۋاقتىدا كېلەتتى.

سىيىتنىڭمۇ ئۆيىگە بارغۇسى كەلدى. ئۇنىڭ ئۆيى قەيەردە؟ قايسى تاغ، قايسى ئاۋۇلدا، بۇنى سىيىت ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. ئەمما بارغۇسى كېلىپ بىئارام بولاتتى. قانداقلا بولمىسۇن بىر قېتىم بېرىپ پۈتۈن تاغ ئىچىنى ئىزدەپ، ئۆزى سېغىنغان ئۆيىنى تاپماقچى بولاتتى...

ئۇ، ھاجىدىن رۇخسەت ئېلىپ يولغا چىققانىدى.

ـــ ئۆيۈڭ نەدىدۇ؟ ـــ سىيىت بىلەن يولغا چىققان پەيزۇللا ئىسىملىك ھەمراھى تۈيۈقسىز سوراپ قالدى.

ـــ ھېنىڭ ئۆيۈم، دېڭۈ قوچۇرلۇق تاغنىڭ نېرىسىدا، ئازغان داۋاننىڭ بېرىسىدا، ـــ دېدى ئۇ، ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ، قانداقتۇر بىر تەرەپلەرنى كۆرسەتكەندەك قىلىپ.

«مەن بىلمەيدىغان بۇ قانداق جاي!» تاغ ئىچىدە مەن بىلمەيدىغان تاغ ـ داۋان يوق دەپ يۈرىدىغان پەيزۇللا ئۇنىڭ جاۋابىغا قانائەت قىلماستىن ئويلىنىپ قالدى.

ئاردا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. تاغ يولىدا دۈپۈرلەپ كېتىۋاتقان

ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى بىلەن پات ـ پات پۇرقىراشلار بۇ جىمجىتلىقنى بۇزاتتى.

پەيزۇللا ئەمدىلا يىگىرمە ئىككى ياشقا كىرگەن بوز يىگىت ئىدى. ئۇنىڭ نۇرغۇن ئىشلارنى بىلگۈسى، ئاڭلىغۇسى كېلەتتى. شۇڭا ئۇ سۆز ـ سىز يول مېڭىشتىن بىزار بولغاندەك قىلىپ يەنە سۆز ئاچتى:

ـــ سەن ئۆيلەنگەنمۇ؟

ـــ ئۆيلەنگەن، ئىككى نىكاھلىق بولغانمەن! ـــ دېدى سىيىت كۈلكىسىنى مىڭ تەستە بېسىپ.

ـــ سەن تېخى ئىككى قېتىم ئۆيلەنگەن! نېمىدېگەن بەختلىك ـ سەن! ـــ پەيزۇللا ئۇنىڭ كۆزىگە قادىلىپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، ـــ مەن تېخى بىر قېتىممۇ ئۆيلەنمىدىم، راستىنى ئېيتسام خوتۇن دېگەننىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلمەيمەن! ـــ دېدى ئۇ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ.

ئارىلىقنى يەنە جىمجىتلىق قاپلىدى. لېكىن پەيزۇللانىڭ ئىچىدىكى يالقۇن خۇددى بوتۇلكىغا قاچىلانغان ئىسسىق ھاۋادەك پۇرقۇپ چىقىشقا ئىنتىلىپ تۇرغانلىقتىن ئۇنى سۆزلەشكە مەجبۇر قىلغاندى:

ـــ مېنىڭ تويۇم بۇلتۇر كۈز بولماقچىدى، ـــ دېدى ئۇ ئېغىر ھەسرەت چېكىپ، ـــ كاساپەت جاڭ زىخېڭنىڭ چېرىكلىرى كېچىسى باستۇرۇپ كىلىپ پۈتۈن مەھەللىگە ئوت قويغاندا، مەن ئالىدىغان قىزنىڭ ئۆيۈڭاقى، ماڭا قېينانا ـ قېينانا بولغۇچىلارنىڭ ھەممىسى كۆيۈپ كۈلگە ئايلاندى. مەن ئالىدىغان قىز ئوت ئىچىدىن قۇتۇلۇپ چىققانكەن، كاسا ـ پەتلەر ئۇنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپتۇ. شۇ بالا ـ قازاغا يولۇقمىغان بولسا، كۈزلۈكى تويىمىز چوقۇم بولاتتى. ھەممە نەرسە تەق بولغاندى، ـــ ئۇ ئېغىر دەرد ـ ئەلەم ئىچىدە داۋاملاشتۇراتتى، ـــ مەن ئالىدىغان قىز بەك چىرايلىق ئىدى. ئۇ نېمىسىنى بىردېمە، ئاي دېسەم ئاي ئەمەس، كۈن دېسەم كۈن ئەمەس، شۇنداق چىرايلىق ئىدى. يەنە كىلىپ بىز كىچىكمىزدىلا كۆيۈشۈپ قالغان. ئىككىمىز بىر ـ بىرىمىزگە شۇنداق ئامراق ئىدۇق. ئامال قانچە، تۇيۇقسىز بۇ بالا ـ قازاغا ئۇچرىدى. يۈرىكىمىدە ئۇنىڭ بىر پارچە ئوتى قالدى. ئۆلسەممۇ ئۇنتۇپ قالالمايمەن. ھازىر

ئولتۇرسام ـ قوپسام خيالىم شۇنىڭدا، توي قىلىپ بىرەر كۈن بولسىمۇ ئۆتكەن بولسام قانداق بولاتتىكىن دەپ ئويلايمەن. ئامال قانچە، ھەر قېتىم ئۇھ دېسەم خۇددى ئىچىمدىن بىر پارچە ئوت چىققاندەك بولىمەن. ئەلەمگە چىدىماي قانداق قىلسام بولاركىن دەپ ئاخىر قورال ئىلىپ خوجىنىيازھا-جىغا قوشۇلدۇم، تىنچ ياتقان ئۆي مەھەللىلەرگە ئوت قويغان، تىنچ ياتقان پۇقرالارنى قىرغىن قىلىپ ئۆلتۇرگەن دۇشمەننى ئۆلتۇرسەم دەردىم بوشار-مىكىن دەيمەن، ھاجىغا ئەگىشىپ قانچە ـ قانچە جەڭلەرگە قاتناشتىم، خېلى كۆپ دۇشمەنلەرنى ئۆلتۇردۇم. ئويلىسام يەنىلا پۇخادىن چىقمايۋاتقان-مەن. ئەمدى ئاشۇ ئوت قويغان دۇشمەنلەرنى تېپىپ، مەن ئالىدىغان قىزنى ئاتقان دۇشمەننىڭ ئۆزىنى ئۆز قولۇم بىلەن ئېتىپ ئۆلتۇرسەم دەردىم چىقارمىكىن دەۋاتىمەن! شۇنداق قىلمىسام ئۆلگۈچە ھەسرەت ئىچىدە قالىدىغاندەك تۇرىمەن!

پەيزۇللانىڭ سۆزلىرى سىيىتكە قاتتىق تەسىر قىلغانىدى. چۈنكى ئۇنىڭ يۈرىكىدە يالقۇنجاۋاتقان ئوت، سىيىتنىڭ يۈرىكىدە يېنىۋاتقان ئوتقا تولىمۇ ئوخشاشلىقى بار ئىدى.

ـــ سەن نېمىشقا ئىككى قېتىم توي قىلدىڭ؟ ـــ دېدى پەيزۇللا گەپنى يۆتكەپ.

ـــ تۇنجى ئايالىم تۇغماس چىقىپ قېلىپ خېتىنى بېرىۋەتتىم، ـــ دېدى سىيىت ئانچە قىينالمايلا.

ـــ كېيىنكىسى قانداق بولدى، تۇغدىمۇ!

ـــ كېيىنكىسىمۇ تۇغمىدى.

ـــ بۇ قانداق گەپ، نېمىشقا تۇغمىدى!

ـــ بۇ مەندىكى گەپ بولسا كېرەك! ـــ دېدى سىيىت كۈلۈمسىرەپ.

ـــ ھازىر سەن ئاشۇ خوتۇنۇڭنىڭ يېنىغا كېتىۋاتامسەن؟

ـــ ھەئە، ـــ دېدى سىيىت گېلىگە بىرنېمە قاپلىشىپ قالغاندەك تەسلىكتە جاۋاب بېرىپ.

ـــ مەن ئاڭلىسام تۇغمىغان خوتۇن بەك ئوبدان بولىدۇ، دەيدۇ

شۇنداقمۇ!

ـــ ۋايتاڭ.

ـــ يوشۇرما، مەن ئاڭلاپ بىلىپ بولغان! ـــ دېدى پەيزۇللا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ. ئۇ بىرئاز خىيال سۈرۈپ جىمىپ قالدى...

ئۇلار كەڭ غول ئىچىدە كېتىۋاتاتتى. يولنىڭ ئىككى چېتى پۈتۈنلەي يايلاق بولۇپ، قۇياش نۇرىدا ئوتقاشتەك يالتىراپ تۇراتتى. تاغلارمۇ ئوخشاشلا چىمەنزارلىق ئىدى. ھەددى ـ ھېسابسىز قارىغايلار نەقىشلەنگەندەك چىرايلىق ھۆسن تۈزەپ تىك تۇراتتى.

ـــ بەزىنلەر ئايال كىشىنى گۈلدەك تاتلىق پۇرايدۇ دەيدۇ، مەن بۇنىڭغا ئىشىنىمەن، سېنىڭچە قانداق؟ ـــ دېدى پەيزۇللا سىيتىنىڭ كۆزىگە سوئال نەزىرى بىلەن قاراپ.

ـــ ۋايتاڭ! ـــ دېدى سىيت كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ.

ـــ يوشۇرما، سەن ئېيتقىلى ئۇنمايۋاتسەن! ئىككى قېتىم ئۆيلەنگەن ئادەم بۇنى بىلمەي قالامتىڭ! ـــ پەيزۇللا ئۇنىڭغا نارازى بولغان ھالدا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، ـــ مەن ئىشىنىمەن، بىر كۈنى مەن ئالدىغان قىزنىڭ ئۆيىگە باردىم، ئۇلار ئاشخانا ئۆيىدە بىرنېمىلەر قىلىۋاتقانىكەن، مەن كىرىپلا ئوچاقنىڭ ئالدىدا ئوت قالغان بولۇپ ئولتۇردۇم. قىز قازان بېشىدا ئاپىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇراتتى. ئىككىمىز ھېچكىمگە تۇيدۇرماستىن ئوغرىلىقچە قارىشۇالاتتۇق. خۇدا ھەققى بىز شۇ ئاخشىمى باشقىلاردىن خۇدۇكسىرەپ ئولتۇرۇپ ھېچكىمگە تۇيدۇرماستىن قارىشۇالىدۇق. كۆزلىرىمىز ئۇچراشقاندا خۇددى چاقماق چاقىقاندەك ئوت يېنىپ كېتەتتى. بىر چاغدا مەن ئاستا ئارىلىققا چىقتىم، ئۇ قىزمۇ چوڭ ئۆيدىن تاۋاق ئالغىلى چىقتى. ئارىلىق قاراڭغۇ بولسىمۇ مەن ئۇنى ئېنىق كۆرۈپ تۇراتتىم. ئۇ چىقىشغىلا كاپ قىلىپ تۇتۇۋالدىم. ئۇنىڭ بىلەكلىرى نېمىدېگەن يۇمشاق. مەن ئۇنى بوينىدىن قۇچاقلاپ تارتتىم. پەقەت ئۇنىڭ باشلىرىنى سىلاپ تۇرۇپ ئىچىم توشقۇچە پۇراپ چىقتىم. بۇ پۇراق شۇنداق خۇشخۇي دېگىنە، مۇشۇ كەمگۇچە شۇنداق خۇشخۇي پۇرايدىغان گۈلنى ئۇچراتقىنىم يوق. ئۇنىڭ خۇشخۇي پۇرىقى ھازىرغىچە دىمىقىمدىن

كەتمەيدۇ. قانداق بىلەمدىكەنمەن!

سىيىت كۇلۇمسىرەپ قويدى. پەيزۇللا ئۆزىچە گويا بىر چاقچاق باشلىماقچى بولغاندەك كۇلۇپلا:

— بىر سۆزنى ئېيتسام خاپا بولارسەنمۇ! — دېدى.

— قانداق سۆز، دەڭمر، خاپا بولمايمەن!

— ئۇنداق بولسا، مەن سېنىڭ كۆزۈڭگە تولا قارىدىم، بۇ نېمە ئۇچۇن، بىلەمسەن؟

— ياق.

— سېنىڭ بىر جۇپ كۆزۈڭ، ھېلىقى مەن ئالىدىغان قىزنىڭ كۆزىگە قۇيۇپ قۇيغاندەك ئوخشايدىكەن، شۇڭا قاراپ ـ قاراپ تويماي كېلىۋاتىمەن! — ئۇ بىرھازاغچە ئۆزىنى توختىتىۋالالماي قاقاقلاپ كۇلـ دى.

— مېنىڭ كۆزۈمنى قىزلارنىڭ كۆزىگە ئوخشاتقىنىڭ نېمىسى! — دېدى سىيىت ئېتىراز بىلدۇرگەن قىياپەتتە.

— سېنىڭ كۆزۈڭ ھەقىقەتەن چىرايلىق ئىكەن، ئەگەر سېنىڭ مۇشۇ كۆزلىرىڭنى ھەرقانداق بىرىگە ئاپىرىپ قاداپ قويىدىغان بولسا، ئۇ شۇئانلا چىرايلىق بىر قىزغا ئايلىنىشى چوقۇم!

بۇلار قىزىق سۆزلىشىپ كېتىۋېتىپ، ئىككى ئاچا يولغا كېلىپ قالغانلىقىنى سەزمەي قالغانىدى.

— مەن ئاتا ـ ئانامنى كۆرۈپ ئۇچىنچى كۇنى قـايتـىپ كېتـ مەن، — دېدى پەيزۇللا ئايرىلىش ۋاقتىدا، — ئۇزۇن تۇرسام زېرىكىپ قالىمەن، سەن بولساڭ ئايالىڭنىڭ يېنىغا بارىسەن، زېرىكمەسلىكىڭ مۇمـ كىن، مەن ساڭا شۇنى ئامانەت قىلاي، ئايالىڭنى مېنىڭ ئۇچۇن بولسىمۇ بىر ھەسسە ئارتۇق پۇراپ قوي! خەير كەتتۇق!...

سىيىت پەيزۇللانىڭ ساددا سۆزلىرىنى ئەسلەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ نەگە كېتىۋاتىدۇ، بۇنى ئۆزىمۇ چۇشەنمەيتتى. ئۇ ئەمدى قەيەرگە بارىدۇ، قويلىرىنى توسۇپ قويغان قولتۇققا بارسۇنمۇ! ياكى سىيىت توۋلاپ قالغان داۋانغا بارسۇنمۇ! ئۇ شۇ يەردە بارمىدۇ!؟ مېنى ساقلاپ تۇرۇۋاتقانمىدۇ،

بەلكى ساقلاپ تۇرۇۋاتىدىغاندۇ، بوپتۇ، مەن باراي، ئەگەر ئۇ شۇ يەردە بار بولسا، ئۇنىڭ بويىنغا ئېسىلىپ يىغلاشلارنى يىغلۇالارمەن!... ئۇ، كېتىۋاتاتتى. كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياش قۇيۇلۇپ كېتىۋاتاتتى.

7

مەن ئۆلسەم ئۆلۈكۈمنى، تاغدا قويۇڭلار ـــ يارەي،
تاغ ئارا يىراق كەلسە ـــ باغدا قويۇڭلار!
يۈزۈمنى قىبلە سايان ئاچىپ قويۇڭلار ـــ يارەي،
بېشىمغا بىر دەستە گۈل ـــ سانجىپ قويۇڭلار!

تاغ ناخشىسى تاغ ئىچىدە مۇڭلۇق جاراڭلىماقتا، قىش ـ ياز ياشىرىپ تىك تۇرىدىغان قارىغايزارلىقلاردا ياڭرىماقتا، كىمخاب تون يېپىنغان چوققىلاردا، پاياندا سېلىنغان غوللاردا ئاڭلانماقتا، بۇلدۇقلاپ ئۆرلەۋاتقان بۇلاق بېشىدا، شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان ئېقىن بويىدا ياڭرىماقتا... نەچچە تۈن، نەچچە تۈن بۇ ناخشا ئۇزلۇكسىز جاراڭلىدى، تاغلارنى تىترەتتى، يەر ـ جاھاننى لەرزىگە كەلتۈردى.

ناخشا!؟ بۇ ناخشا ئەمەس، بۇ پىغان، بۇ نالەش، بۇ مۇڭ ـ زار! پىغان بولمسا ئاھاڭنىڭ مۇڭلۇق ئاڭلىنىشى مۇمكىنمۇ؟ نالەش بولمسا، كۆزدىن ياش قۇيۇلۇشى مۇمكىنمۇ؟ مۇڭ ـ زار بولمسا يەر ـ جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈشى مۇمكىنمۇ؟ خىدىسخان بۇ مۇڭلۇق ناخشىنى قانچە كۈن، قانچە تۈن ئېيتتى. قايسى تاغ، قايسى يوللاردا ئايلىنىپ يۈرۈپ ئېيتتى، بۇنى كىم بىلسۇن! قاتمۇقات تاغ ئىچىدە، ھەددى ـ ھىسابسىز قارىغايلىقلار ئىچىدە يالغۇزدىن يالغۇز يۈرگەنلىكىنى كىم بىلسۇن! ئۇنىڭ نالىسىگە ئون ئىككى تاغ گۇۋاھ، مىليون يىللاردىن چاقناپ تۇرغان يۇلتۇزلار گۇۋاھ، تارىخىي ئەسىرلەردىن يىلتىزى قۇرۇماي تىك تۇرۇۋاتقان قەددى ـ قامەتلىك قارىغايلىقلار گۇۋاھ!...

ئۇ تاغ ـ بۇ تاغ ئوتتۇرىسى سېرىق ياغ، ئۇ تاغ ـ بۇ تاغ ھەممە

يېرى بوستان باغ. خېدىسخان قەيەرگىلا بارسا سېرىق ياغ، قەيەرگىلا بارسا مەنزىرىلىك باغ. خېدىسخان بۇ كۆڭۈللۈك جايلاردا ناخشا ئېيتىدۇ، يىغلايدۇ، زارلايدۇ، ناله قىلىدۇ. ئۇنىڭغا بۇ تاغنىڭ يات يېرى يوق، ئۇ، مۇشۇ تاغدا تۇغۇلۇپ، مۇشۇ تاغدا ئۆسكەن، مۇشۇ تاغدا تۇرمۇش قۇروپ، مۇشۇ تاغدا ياشىغان، ئاتمۇ شۇنداق، مۇشۇ تاغدا تۇغۇلۇپ، مۇشۇ تاغدا ئۆسكەن، خالىسا ئوتلايدۇ، چېچەكلەر ئىچىدىن چېچەك تاللايدۇ، خالىسا زەمزەمدەك بۇلاق سۇلىرىنى ئىچىدۇ، خالىسا يېتىپ ئارام ئالىدۇ، ئېغىنايدۇ، يايرايدۇ!...

خېدىسخان تاغ ئىچىدە قانچە كۈن، قانچە تۈن ناله قىلىپ يۈرگەنلەكىنى ئۆزىمۇ بىلمەي قالدى. ئەنە سىيىتتىن ئايرىلىپ قويلارنى توسقان قولتۇق. ئۇ يەردە ھازىر قوي يوق، پەقەت قويلارنىڭ توزۇغان يۇڭلىرىلا شامالدا توزۇپ تۇرۇپتۇ. سەل بۇ تەرەپتە چېرىكلەر ئۆلتۈرۈپ يېگەن قويلارنىڭ باش ـ شىراقلىرى قاغجىراپ تۇرۇپتۇ.

يامزالدا خېدىسخانغا تونۇش بولغان ئازغان، قانداقتۇر بىر ياۋۇزلۇقنى يوشۇرۇپ تۇرۇپتۇ. بۇ يەر خېدىسخانغا نېمە ئۈچۈندۇر كۆڭۈلسىز كۆرۈنىدۇ ـ دە، ئۇ يەرگە بېرىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەستىن ئاتلىنىپ سىيىت ئۆزى يالغۇز قالغان داۋانغا قاراپ كەتتى. ئەنە سىيىت قالغان جەڭگاھ، قورام تاشلار شۇ پېتى تۇرۇپتۇ، سىيىت ئىشلەتكەن ملىتقىنىڭ سۇنۇق پارچىلىرى، ئارغامچا، تاغ، سالغا تاشلارمۇ شۇنداق تۇرۇپتۇ. تۆۋەن تەرەپتە ئۆلگەن چېرىكلەرنىڭ كىيىم پارچىلىرى ئازغانلارغا چاپلىشىپ، چاۋىسى چىتقا يېپىلغاندەك بولۇپ تۇرۇپتۇ، بۇ ئىشقا گەرچە قانچە ئاي ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، خېدىسخانغا ھازىرقىدەك ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ يەردە بىرلا نەرسە كەم، بۇ يەردە يالغۇز قالغان سىيىتلا كەم ئىدى.

«سىيىت مۇشۇ يەردە ئۆلگەن!» بۇ سۆزنى خېدىسخان خىيالىغا كەلتۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمايتتى. «ئۆلگەن» دەيدىغان بولسا ئۇنىڭ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كېتەتتى ياكى سىيرىلىپ ئېقىپ كېتەتتى. «ئۆلگەن» دېگەندىن مۇشۇ يەردە قالغان دېيىلسە، كۆڭۈلگە خىلىلا ئارام بولاتتى. شۇڭا ئۇ سىيىت مۇشۇ يەردە قالغان، ئۇ بار، دەپ بىر كېچە

قوندى.

«... سۆزۈلۈپ تاڭ ئاتتى. سىيت مال باققىلى چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ يېنىغا ئۆزۈم باراي!»

خېدىسخان ئاتلىنىپ داۋاندىن چۈشتى. سىيت ئۇزاپ كەتكەنىدى. خېدىسخان ئۇنى چاقىرماقچى بولدى. «ھەي سىيت، سەن قېنى، سېنىڭ يېنىڭغا كېتىۋاتىمەن!» ئۇ ئاۋازىنىڭ بارىچە چاقىرغان بولسىمۇ نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ ئاۋازى جاراڭلىمىدى. سىيت ئۇزاپ كەتكەنىدى. ئۇنى ئىزدەشكە توغرا كېلەتتى. خېدىسخان ئاتنى بېقىنداپ ئالدىغا ماڭماقتا. ئۆزىگە تونۇش بولغان غول ـ جىلغىلاردا كېتىۋاتماقتا، ئازغانلاردا سىيتكە ھازىرلا يېتىشۋالىدىغاندەك ئالدىراپ كېتىۋاتماقتا.

خېدىسخان ئالدىراپ كېتىۋاتاتتى، ئالدى تەرەپتىن دۈشمەن قىسمىلىرىنىڭ ئون ئاتلىق قاراۋۇلى بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدىغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. دۈشمەن ئاتلىقلىرى خېدىسخاننى كۆرۈپ قاققان قوزۇقتەك قېتىپ قالغانىدى. خېدىسخان چەبدەسلىك بىلەن ئوق ئېتىپ دۈشمەندىن بىرنى يىقىتتى. قالغان دۈشمەن ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ ئوق ئېتىشقا باشلىدى. خېدىسخان دۈشمەنگە ئوق ئېتىپ مۈڭاپىق پەيتتە ئارقىغا چېكىنەتتى. قورام تاشنىڭ كەينىدە تۇرۇپ بىر پاي ئوق بىلەن يەنە بىر دۈشمەننى موللاق ئاتقۇزدى.

خېدىسخان ئىككىنچى بىر توقايدا تۇرۇۋېلىپ قوغلاپ كېلىۋاتقان دۈشمەننى يەنە بىر قېتىم توسۇپ زەربە بەردى. بۇ قېتىم يەنە بىر دۈشمەن تىك موللاق ئېتىپ يەر چىشلىگەنىدى. دۈشمەن كۆپىيىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ كېيىنكى قىسملىرى يېتىپ كەلگەنىدى. ئۇلار ئاتاكىغا كاناي چېلىپ خېدىسخانغا ئۆزىنى ئۇرۇپ مۆلدۈردەك ئوق ياغدۇرماقتا. خېدىسخان ئۆزىنى يوقىتىپ قويماستىن، بىر تەرەپتىن دۈشمەنگە ئەجەللىك زەربە بېرىپ، بىر تەرەپتىن چېكىنمەكتە.

ئۇ، سىيت جەڭ قىلغان داۋانغا چېكىنمەكتە. ئۇنىڭ ئېتى ئەمدىلا داۋانغا ياماشقانىدى. بەختسىزلىك كېلىپ چىقتى. دۈشمەننىڭ مەشئۇم ئوقلىرى خېدىسخاننى ئىككى يەردىن ئېغىر يارىلاندۇردى. بىر ئوق ئۇنىڭ

تارغقىنى چېقىپ تاشلىدى. يەنە بىر ئوق قورسقىنى تېشىپ ئۆتكەنىدى. ئۇ ئاتتىن يىقىلدى. قازادا ئۇنىڭ پۇتىى ئىۇزەڭگىگە كىرىپ قالغانىدى.

ئات ئالدىغا قاراپ چېپىپ كېتىۋاتماقتا. خېدىسخان ئاتقا سۆرىلىپ كېتىۋاتماقتا. ئات قېچىپ داۋان ئۇستىگە چىققاندا، خوجىنىيازھاجىنىڭ ئادەملىرى ئاتنى توسۇپ توختىتىپ چۆچۈپ كەتكەنىدى:

— سىيىت!

— سىيىتقۇ بۇ!

— سىيىت ئاكا! — پەيزۇللا ئۇچقاندەك يېتىپ كېلىپ ئۇنىڭ پۇتىنى ئۇزەڭگىدىن بوشتىشقا كىرىشتى. سىيىت ئۆلگەنىدى. ئۇنىڭ جەستىنى قورام تاشلىققا يانقۇزۇپ كىيىملىرىنى يەشتى.

— ۋۇي، ئايال كىشىغۇ بۇ!

جاراھەتنى تەكشۈرمەكچى بولغانلار بىردىنلا چۆچۈپ قېتىپ قالغانىدى.

خوجىنىيازھاجى جەسەت يېنىغا يېقىنلاشقاندا ئاخۇن تۆمۈر بىلەن ئۆچكە سىيىت ئىككىسى تەڭلا:

— ئۆزىنى سىيىت دەپ ئاتاپ يۈرگەن تاغچى، ئايال ئىكەن! — دەپ مەلۇم قىلدى.

— نېمە دەيسىلەر ئەمدى! — خوجىنىيازھاجىمۇ ھەيران قالغانىدى.

— بۇ ئايالنىڭ ئېتى خېدىسخان! — دېدى ئامۇر يىلقىچى ئۇنى تونۇشتۇرۇپ، — بۇ ھېلىقى «چارۋا قوڭ» بولمايمەن دەپ قېچىپ يۈرۈپ ئۆز ئالدىغا تىرىكچىلىك قىلىدىغان سىيىتنىڭ ئايالى. سىيىت مۇنىڭدىن ئۈچ ئايلا ئىلگىرى مۇشۇ داۋاندا ئۆزى يالغۇز يۈز دۇشمەننى توسۇپ ئۇرۇشۇپ ئۆلۈپ كەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئايالى ئەرەنچە كىيىنىپ ئۆزىنى سىيىت دەپ ئاتاپ قىساس ئالمەن، دەپ جەڭلەرگە قاتناشقان...

بۇ سۆزلەر داۋامىدا ئۆزىنى تۇتالماي بۇقۇلداپ يىغلىۋەتكەن خوجىنىيازھاجى:

ـــ بىزنىڭ ئايالىرىمىز نېمىدېگەن باتۇر!... ئەرلەرگە تەڭ قىلغۇ-سىز...

هاجىنىڭ سۆزى ئاخىرلاشمايلا دۇشمەن يېقىنلاپ قالغانىدى.

ـــ ئېتىڭلار! دۇشمەننىڭ بىرىمۇ تىرىك قالمىسۇن!

هاجى تارام - تارام كۆز يېشى تۆكۈپ تۇرۇپ جەڭگە بۇيرۇق قىلدى.

[General Information]
书名=海维尔·铁木尔短篇小说选　维吾尔文
SS号=40300816